

БЪЛГАРСКА НАУКА

ISSN: 1314-1031

Брой 114 > НОЕМВРИ 2018

Център за компетентност
"Интелигентни мехатронни,
еко- и енергоспестяващи
системи и технологии"

ЕВРОПЕЙСКИ СЪЮЗ
ЕВРОПЕЙСКИ ФОНД ЗА
ИНТЕЛГУАЛНО РАЗВИТИЕ

ОПЕРАТИВНА ПРОГРАМА
НАУКА И ОБРАЗОВАНИЕ ЗА
ИНТЕЛГЕНТЕН РАСТЕК

ГЛАВЕН РЕДАКТОР:

Петър Теодосиев

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ В СЪСТАВ:

Проф. Николай Витанов
Проф. Ради Романски
дфн. Пламен Физиев
Доц. Илия Пенев
Доц. Валери Голев
Доц. Милен Богданов
Доц. Петър Голийски
Доц. Севдалина Турманова
Доц. д-р Елица Петрова
Доц. д-р Петко Стефанов Димов
Доктор Владимир Божилов
Доктор Мариана Стамова
Доктор Велислава Шуролинкова
Д-р Чавдар Черников
Неделин Бояджиев
Радослав Тодоров
Росен Теодосиев
Красимир Иванчев
Росица Ташкова

КОНТАКТ:

Петър Теодосиев - admin@nauka.bg
0885811386

АВТОРИ В ТОЗИ БРОЙ:

Гинка Николова
Радина Веселинова Пенчева
Радослава Георгиева
Надежда Костадинова
Николай К. Витанов
Златинка Димитрова
Калоян Н. Витанов
Красимир Григоров
Невена Григорова
Йовка Сергеева Георгиева
Красимира Йонкова
Йоана Янкулова
Анна Владимирова
Александра Петрова

Росица Ташкова

ДИЗАЙН:

Петър Теодосиев

КОРИЦА: Петър Теодосиев

**6 ПРИЧИНИ ДА ПУБЛИКУВАТЕ В
СП. БЪЛГАРСКА НАУКА**

ШРИФТОВЕ:

Fontfabric

СНИМКИ:

Public domains

СЪДЪРЖАНИЕ

НАУКА

Ще бъде изграден Център за компетентност "Интелигентни мехатронни, еко- и енергоспестяващи системи и технологии".....	7 стр.
Интервю с Петя Ганова, Институт по микробиология "Стефан Ангелов" – БАН.....	11 стр.
Как се виждам в света на науката и технологиите - есета.....	15 стр.
Пет български университета създават уникален Център за върхови постижения в областта на информатиката и ИКТ.....	19 стр.
За туризма и науката. Интервю с доц. д-р Венцислав Статев.....	23 стр.

ИСТОРИЯ

Разказ N7: Япония – от Аматерасу Омиками до кейрецу и по-нататък (част 2).....	31 стр.
Живот в история и скулптура.....	74 стр.
"За памет на познанство!" Христо Ботев, 1875, Букурещ.....	77 стр.
Лечителят на Ботевата чета.....	81 стр.

МЕДИЦИНА

24 млн. лв. от ЕС за персонализирана медицина в България.....	84 стр.
---	---------

ХУМАНИТАРИСТИКА

Философията като наука.....	93 стр.
Отношение на българското общество към доброволчеството.....	98 стр.

ЕДИН ПРОЕКТ НА "БЪЛГАРСКА НАУКА"

СЛУШАЙ НАУКА

Изчетени статии от сайта и списанието
БГ Наука (www.nauka.bg)

Брой 1 • www.nauka.bg/slushai

MOVE.BG

Заедно променяме България

WWW.NAUKA.BG

БГ НАУКА ПОДКАСТ

ПЕТЪР ТЕОДОСИЕВ

Интервюта на български учени и
изчетени статии от онлайн
списание "Българска наука" и
сайта www.nauka.bg

 БЪЛГАРСКА
НАУКА
НАУЧИ ПОВЕЧЕ

БГ Наука Подкаст:

Слушай през **Android**

Слушай в **iTunes**

Слушай в **Nauka.bg**

Слушай в **STITCHER**

Ще бъде изграден Център за компетентност "Интелигентни мехатронни, еко- и енергоспестяващи системи и технологии"

ЕВРОПЕЙСКИ СЪЮЗ
ЕВРОПЕЙСКИ СТРУКТУРНИ И
ИНВЕСТИЦИОННИ ФОНДОВЕ

ОПЕРАТИВНА ПРОГРАМА
НАУКА И ОБРАЗОВАНИЕ ЗА
ИНТЕЛИГЕНТЕН РАСТЕЖ

На встъпителната пресконференция на 15 юни, проф. д-р инж. Райчо Иларионов – Ректор на Технически университет – Габрово и ръководител на Екипа за управление на проекта за изграждане на Център за компетентност „Ин-

телигентни мехатронни, еко- и енергоспестяващи системи и технологии“, подчерта значимостта на проекта за развитието на устойчиво партньорство между науката, образованието и бизнеса. „Днес е един малък празник за нашия университет – каза той при

откриването на събитието – защото ние дълги години имахме една мечта – да създадем технологичен център, център за компетентност или вариант на технологичен парк в Техническият университет в Габрово. Работихме близо две години по създаването на тази идея и вече имаме щастливата възможност да направим встъпителната конференция. Това е Център за компетентност в областта на мехатрониката и чистите технологии. Освен по този проект ние работим по още 4 проекта. Участваме в три центъра за компетентност и в един център за върхови постижения. Нашата идея е да обединим всички тези проекти на едно място и да създадем Технологичен парк към Техническият университет в Габрово. Сега слагаме началото на тази идея. Технологичният парк ще бъде не само за създаването на високо

интелигентни и технологични изделия, но в същото време там ще се обучават нашите млади инженери и докторанти, ще създаваме наука в полза на бизнеса.“

Проектът за изграждане на центъра за компетентност (проект BG05M2OP001-1.002-0023) е финансиран по Оперативна програма „Наука и образование за интелигентен растеж“. Средствата за финансиране са осигурени по Приоритетна ос 1 „Научни изследвания и технологично развитие“ на оперативната програма, процедура „Изграждане и развитие на центрове за компетентност“, съфинансирана от Европейския фонд за регионално развитие. Бюджетът на проекта е на обща стойност над 23,5 млн. лв., от които 20 млн. лв. европейско и 3,5 млн. лв. национално съфинансиране. Сроктът на

изпълнение на договора е от 30 март 2018 г. до 30 ноември 2023 г.

Основните параметри, цели, дейности и очаквани резултати бяха представени по време на пресконференцията от доц. Илия Железаров – Водещ координатор на проекта. Ще бъде осъществено значително модернизиране на съществуващи специализирани научноизследователски инфраструктури на обща стойност над 4,8 млн. лева. Закупеното оборудване ще е с общ бюджет над 13,6 млн. лева, от които повече от 12,7 млн. лева за машини, техническо оборудване, лабораторна и измервателна апаратура, компютърното оборудване, софтуер и застра-

ховки. За извършването на пазарно ориентирани научни изследвания и развиване на нови технологии на високо международно ниво са предвидени над 4 млн. лева. Ще бъдат въведени и нови учебителни и образователни методи в практиката на центъра на обща стойност над 100 хиляди лева. За осъществяването на трансфер на знания и технологии и осигуряване на бизнес специализирани научноизследователски услуги ще бъдат изразходвани над 220 хиляди лева. Полагат се и усилия за информиране на широката общественост и публичност на резултатите, а ще бъде извършен и независим външен одит на дейностите по проекта.

В резултат от инвестицията се очаква да бъде изграден капацитет на екипи за научни изследвания и иновации в приложната област на Иновационната стратегия за интелигентна специализация 2014 – 2020 (ИСИС), чрез привличане на водещи изследователи и обмен между екипа на проекта и водещи изследователски организации. При успешно реализиране на проекта и създаване на съвременни условия за научноизследователска дейност, в България ще бъдат задържани и привлечени млади изследователи, учени и докторанти. Чрез прилагането на новите методи за обучение, ще бъде постигнато разпространение и практическо приложение на постигнатите научноизследователски резултати и трансфер на знания. Очаква се и комерсиализиране на резултатите от научноизследователските пакети, чрез разработване и популяризиране на портфолио от патенти и полезни модели. Чрез развитие на сътрудничество с бизнеса, ще бъдат разработени и внедрени иновативни технологии и продукти в областта на мехатрониката и чистите технологии. Ще бъдат увеличени възможностите за включване на научните екипи в проекти и програми на международно ниво, работейки в тясно сътрудничество с престижни Европейски научни институции. Ще бъдат разкрити нови възможности за сътрудничество между наука и бизнес.

Новопостроеният инфраструктурни комплекс: Център за компетентност „Интелигентни мехатронни, еко- и енергоспестяващи системи и технологии“ ще включва 33 лаборатории в 8 лабораторни комплекса, където се очаква между бизнеса и центъра да бъдат осъществени 14 съвместни научноизследователски проекта.

Партньори по проекта:

Технически университет – Габрово;
Технически университет – София;
Технически университет – Варна;
Софийски университет “Св. Кл. Охридски”;
Институт по роботика – БАН;
Институт по електроника – БАН;
Централна лаборатория по приложна физика – БАН.

Това е и проектът с най-много асоциирани партньора – 18 на брой, сред които е важно да се отбележат Технически университет – Берлин, Германия и Технически университет – Либерец, Чехия.

Прочетете интервюто с доц. Железаров тук.

Повече информация: CoC – SMEESST

Интервю с Петя Ганова, Институт по микробиология "Стефан Ангелов" – БАН

Интервюто взе: Гинка Николова

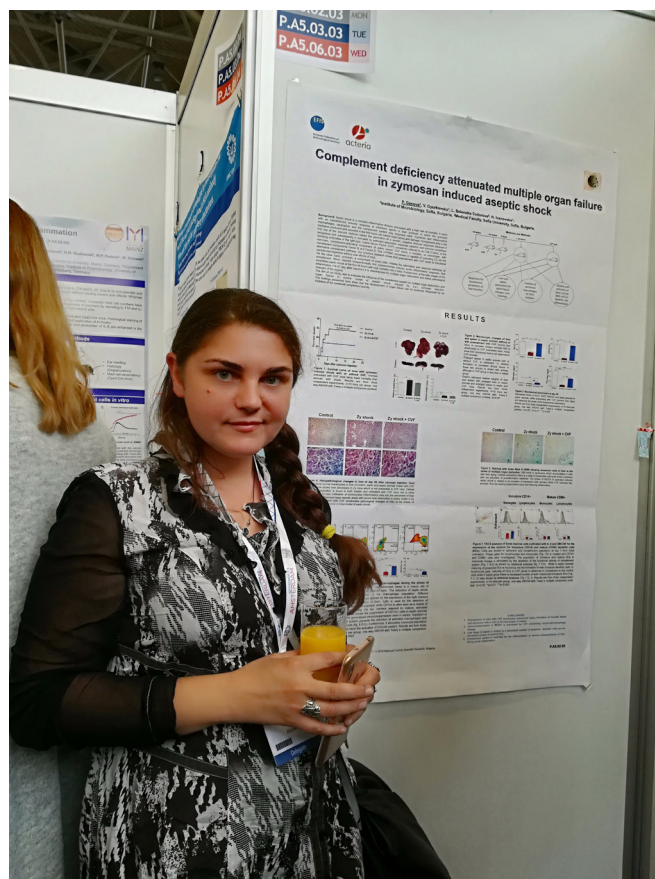
Бихте ли се представили на нашите читатели?

Здравейте, казвам се Петя Ганова. От септември 2017 съм асистент в Института по микробиология към БАН, където защитих докторска дисертация, свързана с ревматоидния артрит. Обичам честността и истинските хора. Вярвам, че когато човек прави нещо, което обича, резултатите винаги са положителни.

Коя научна институция представлявате и с какво се занимава тя?

Както казах, работя в Института по микробиология към Българска академия на науките. В института има много научни направления, включващи различни клонове на микробиологията, както и генетика, вирусология и имунология. Аз съм в департамента по имунология.

Кое Ви запали да се занимавате с наука и кога се случи това?

Трудно е да определя кое ме запали да се занимавам с наука. От много малка ми бяха интересни растенията и животните. Имах добра учителка по биология, която откри потенциал в мен и реши да се занимава допълнително. Това се случи в четвърти клас.

С течение на годините, интересът ми се засилваше и докато завърша, знаех, че това е моят път. Конкретно с наука разбрах, че искам да се занимавам, когато за първи път влязох в лаборатория. Тогава осъзнах, че едва ли ще намеря нещо, което да ми е по-интересно от това да експериментирам и да се опитвам да разбера на какво се дължи дадена реакция или взаимодействие.

По какъв научен проект работите в момента и какви ползи ще има той за науката и живота на обикновения човек? Как се финансира научната Ви работа?

В момента работя активно по четири проекта – два, свързани с ревматоиден артрит, един с остеоартрит и един със сепсис. И трите заболявания са широко разпространени в обществото и оказват непоправими, патологични изменения при пациентите. Проектите са фундаментални и целта им е да се открият различни сигнални пътища и механизми, които действат при дадените заболявания. Това би подпомогнало откриването на нови терапевтични подходи, които да облекчат състоянието на пациентите, страдащи от тях. Проектите са финансирани от Фонд „Научни изследвания“, БАН и Софийски университет.

Как оценявате работата на екипа си?

Екипът ни е малък, но сплотен. Всеки

знае кога и какво трябва да се направи и правим компромиси, когато се налага и е в полза на работата. Работим на високо научно ниво, което личи от публикациите ни в реномирани чуждестранни издания и представянето по международни конференции. Изследванията ни включват много и различни методики, сравними с това, което се извършва в световен мащаб, така че бих оценила работата на екипа си като много добра. Може би единственият недостатък е малкият ни брой, но това е нещо поправимо и вярвам, че повече млади хора, които имат интереси в тази област, биха поискали да работят с нас.

Как според Вас добрите научни разработки може да стигнат до практическа реализация?

С повече финансова подкрепа преди всичко. Необходимо е да се подкрепят патентите и да се благоприятства връзката наука – бизнес. Има някои програми към ЕС, които подпомагат именно такива разработки, но процесът е сложен и дълъг, което би могло да се облекчи. Отделно, в сферата на биологическите и медицинските науки би било полезно да има повече контакти между екипите, занимаващи се с научни изследвания, и болничните заведения. Това би улеснило и подпомогнало както клиничните изпитания на даден продукт или метод, така и бързото му и ефективно приложение.

ние при дадено заболяване. Разбира се, подобно сътрудничество трябва да се контролира, за да се гарантира и безопасността на пациентите.

Има ли бъдеще науката в България и как го виждате Вие?

Бъдеще за науката в България има. То е в нас – младите, ентузиазирани хора, които не се притесняват от това да опитват, да останат тук и да работят, въпреки трудностите. Има много млади учени, които се стремят всеки ден да постигнат добри резултати, които продължават напред с желание и вяра, че нещата могат да станат по-добри. Това е бъдещето. Интелектуалния материал го имаме, същественото е да го задържим и да го развиваме.

Има ли млади хора, които искат да се занимават с наука във Вашата област?

В моята област има много млади и квалифицирани учени, които работят с желание и интерес. За съжаление, голяма част от тях след известно време отиват извън страната или във фирмите, поради по-доброто заплащане.

Какво бихте казали на хората, които все още се колебаят дали да се занимават с наука в България?

Това е област, която изисква много. Преди всичко, всеки трябва да прецени сам за себе си дали наистина е това, което иска. Работата е сериозна и от-

говорна, предполага много качества като аналитичност, лидерство, гъвкаво и бързо мислене. Освен това, отнема много време и налага желание и воля за осъществяване на поставените цели. Тъй като мога да говоря само от моя гледна точка, мога да кажа, че когато се занимава с експериментална работа, човек трябва да е готов да вложи много време, сили и енергия в даден експеримент. Ученият трябва да е готов, ако се наложи, да повтори опита, когато се е провалил в последния етап, или полученият резултат е противоположен на очаквания. Ето защо трябва и много търпение. Това, което мога да кажа е, че винаги си заслужава. Винаги е интересно, а усещането да откриеш нещо, което е било неизвестно до този момент, е незаменяемо. Така че, ако обичате интересна, предизвикателна и иноваторска работа, това е нещото за вас. Ако предпочитате отъпканите пътеки и държите всеки ден да се прибирате в 5 и половина без да се налага да мислите за това, с което се занимавате, по-добре потърсете нещо друго.

Какво, според Вас, трябва коренно да се промени в България по отношение на науката?

Мисленето на хората. Добре е да се разбере, че в България се прави наука, която е на високо ниво и може да се съревновава с това, което се прави по света. Необходимо е също така,

да се подобри финансирането, за да имат стимул хората да работят. Лично за мен наболял проблем е и законът за обществените поръчки. Въпреки държавния статут, научните и образователни институции би трябвало да бъдат изключени от него, защото на този етап единствено бавят и спъват развитието. Сигурна съм, че би могло да се намери компромисен вариант, така че нещата да вървят по-гладко и леко за нас.

Занимавали ли сте се с нещо извън научната работа? Какви други интереси имате и как обичате да прекарвате свободното си време?

Имах известен период на прекъсване между бакалавърската и магистърската степен, в който работих на различни места. Имам представа какво се случва в частния сектор, в различни области. Това само затвърди решението ми да се занимавам с наука.

В свободното си време правя това, което и всички други хора на моята възраст. Обичам да излизам с приятели, да се разхождам и чета много художествена литература. Освен това, правя бижута от полимерна глина. При специални поводи, за приятели правя торти и различни сладки и домашно приготвени шоколадови изделия. Смятам, че се справям много добре, а пък и всички ги харесват. Често пиша кратки разказчета, които обаче са си само за мен и не давам да ги четат.

Интервюто взе: Гинка Николова

През март 2018 година Петя Ганова е удостоена с ежегодната награда на фондация „Акад. проф. д-р Стефан Ангелов“ за изявен млад микробиолог. Презентацията ѝ е върху нови възможности за лечение на ревматоиден артрит.

Как се виждам в света на науката и технологиите - есе

Автор: **Радина Веселинова Пенчева, 23 години, Карнобат**

Понякога се пренасям в света на въображението си, като си представям как се „сглобявам“, подобно на полувек-полумашина, как свързвам електроди към скалпа и прешлените на гръбначния стълб. Информация, под формата на нервни импулси, достига до коровите зони на главния ми мозък и множество сетива се задействат едновременно. Мозъкът е преобразен в склад за най-различна информация, от незначителна към теоретична и практическа. Човекът на бъдещето – свръхчовек, способен да заучава информация и да я съхранява подобно на машина, с бързи и безпогрешни рефлексии, но съхранил човешкото у себе си с пълната палитра от чувства и в

същото време – издигнат до недостижимото съвършенство. Но достатъчно за тази фантазия... Лична утопия. За други – дистопия.

Науката е един постоянно развиващ се жив организъм, а учените са неговите клетки. Някои от клетките работят заедно и се разграничават като тъкани – развиват се различни направления и звена – химия, фармацевтика, технология, биология и медицина и прочие. В духа на тази философия виждам себе си като една отделна клетка, на пръв поглед незначителна, но хей, една клетка върши немалко работа. Що се отнася до историческите примери за гениите, например Тесла, Нютон и Айнщайн, една клетка може да заема функцията на цял орган. Да-

леч не се отнасям във фантазиите си. Не виждам себе си редом до тези велики мъже и то не защото съм жена. Виждам себе си в друга светлина. Моя лична мисия е да бъда свързващо звено между дебрите на науката и обществото. Изпитвам потребност да информирам обществото за научните постижения и новостите в науката, за отпадналите клишета и масовите заблуди, създадени от медията или от някой дезинформиран човек, събрал последователи. За да прогресира едно общество, не бива да бъде невежо и неинформирано, особено що се отнася до науката. Личният ми интерес е насочен към метаболитните и репродуктивни проблеми. Имам желание за теоретична и практическа работа в тази насока, както и разпространяването на научна информация от тази област във форма, разбираема от масовия читател, който едва ли е запознат със сложни биологични термини.

От гледна точка на здравето, мисля че колкото по-добре информирани са хората, толкова по-здравословни и адекватни избори биха направили, било то за себе си или за близките си. Живеем в епоха на свръхконсумация, която води до свръхсатурация и като следствие множество здравословни проблеми – затлъстяване, диабет, репродуктивни проблеми, метаболитни проблеми. Когато идва желанието за сваляне на тегло, се наблюдава “втурване” към всевъзможни глупави дие-

ти, някои абсурдни, други не съвсем безобидни, дори често опасни. Един добре информиран човек би отхвърлил подобни “измишльотини”. Родителите отказват да ваксинират децата си, което създава предпоставка за масово възникващи епидемии и пандемии в бъдеще. Безразборното ползване на антибиотици води до бърза еволюция на бактериите – те стават резистентни – пореден проблем, пред който ще е изправено човечеството с прогреса на времето.

Проблемите, идващи от масовата дезинформация на обществото, създават други проблеми, които, от своя страна, създават допълнителни проблеми... докато не се стигне до един порочен кръговрат, от който на пръв поглед изход няма. За да не убивам надеждата, написах “на пръв поглед”, защото съумях да запазя оптимистичния си мироглед с мотото: “Всеки проблем има своето решение”. Гледайки в бъдещето през розови стъкла, смея да твърдя, че порочният кръговрат може да бъде прекъснат. Нишката от проблеми трябва да се къса още в самото си начало; заблудата трябва да се отстранява още в зародиш, докато не се е развила и придобила своята масовост. И макар тези думи да имат полъх на деспотизъм и налагане на контрол над информацията, която се предоставя и разпространява, нямам предвид подобно решение. Отговорността трябва да бъде разпределена между

информиращите обществото, между самото общество и индивида като градивна единица на обществото. Ако по-голяма част от обществото е добре информирана, дори една градивна единица да “създава хаос”, космосът в цялото би бил съхранен, тъй като погрешна и абсурдна информация не би се разпространявала и просъществувала в подобно общество.

Не подценявам способността на хората да възприемат и анализират дадена информация и мисля, че е въпрос на избор и, за съжаление, една от опциите е невежество. Затова любовта към науката трябва да се възпитава у децата, информацията да се поднася по разбираем и интересен начин, за да създадем поколение не само от учени, но и от хора със заинтересованост и положително отношение към технологията и науката.

Как си представям науката след 10 години? С една дума – прогрес. Искрено се надявам прогресът в науката да е редом със социалния прогрес, тъй като разминаване би довело до задълбочаване на проблемите, които наблюдаваме в настояще. Науката диша чрез мен и аз дишам чрез науката – колко поетично.

Как се виждам в света на науката и технологиите - есе Жените и науката

Автор: Радослава Георгиева, Медицински университет – Плевен

Науката е постоянно усилие да се придобие и увеличи човешкото познание посредством наблюдение, експерименти, формулиране и доказване на хипотези.

Представява ли науката запазена територия за мъжете и ако да – защо?

Факт е, че на научното поприще се реализират повече мъже. Според доклад на UNESCO от 2015 г. едва около една четвърт от изследователите в световен мащаб са жени. Сред университетските преподаватели те са около 10%, а сред членовете на национални академии на науките – по-малко от 5%.

От средните векове и до наши дни е популярно схващането, че способностите за абстрактно мислене и решаване на сложни аналитични задачи са по-развити при мъжете. Подобно твърдение, обаче, не се базира на научна основа. Точно обратното – събрани са редица доказателства, че тези способности са почти идентични при двата пола.

В миналото липсата на жени в науката може да се обясни със социални и културни причини. Отредената от обществото предимно репродуктивна роля на жената я е лишавала от възможности за придобиване на образование и професионално развитие, което е първата стъпка към успех в науката. Престижни университети като Харвард, Оксфорд, Кеймбридж и други, основани между XII и XVI век, започват да приемат жени едва към третото десетилетие на XX век.

От началото на XXI век международната общност прави усилия за насърчване на жените в науката и постигане на равенство между половете. През 1998 година е подхваната глобална инициатива „За жените в науката“. Броят на страните, включени в нея, е над 100 и непрекъснато се повишава. В рамките на тази инициатива се присъждат награди за научни постижения с глобално значение в областта на физиката, медицината, технологиите, хуманитарните науки. Част от отличие-

Пет български университета създават уникален Център за върхови постижения в областта на информатиката и ИКТ

Основната цел на проекта УНИТе (Университети за наука, информатика и технологии в е-обществото, BG05M2OP001-1.001-0004-C01) е създаването на Център за върхови постижения в областта на информатиката и информационните и комуникационни технологии (ИКТ). Софийският университет „Св. Климент Охридски“ е водещ партньор и ще работи заедно с Технически университет – София, Ру-

сенски университет „Ангел Кънчев“, Университет „Проф. д-р Асен Златаров“ – Бургас и Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“. Проектът е финансиран по Оперативна програма „Наука и образование за интелигентен растеж“ и чрез нея, Европейският фонд за регионално развитие финансира одобрения бюджет от почти 29,8 млн. лева.

УНИТе е уникален за България и ре-

гиона проект в областта на информатиката и информационните и комуникационни технологии. Това е едно от най-мащабните начинания в областта на „big data“* изследванията, които са реализирани на Балканския полуостров. Проектът създава условия за връзка между най-новите научни постижения на учени от петте български университета и малкия и средния бизнес в страната, с което потенциално ще подобри пазарната ни конкурентоспособност на международно ниво. Сходни центрове с разпределени изследователски инфраструктури са естествена стъпка напред в развитието на науката и биват успешно интегрирани в Швеция през последното десетилетие.

Проектът УНИТе ще се реализира в периода 2018 – 2023 година. Една от целите е да се създаде уникална из-

следователска инфраструктура, включително един нов научно-изследователски комплекс и реконструкция на 4 съществуващи бази, за да се превърнат в модерни научни комплекси.

УНИТе е проект, ориентиран и към бизнеса. Негов приоритет е изграждане на устойчива и дълготрайна връзка между бизнеса и науката в страната. За целта е осигурено партньорството на локално ниво от Столична община, Община Бургас, Община Русе и Община Шумен. Проектът предвижда

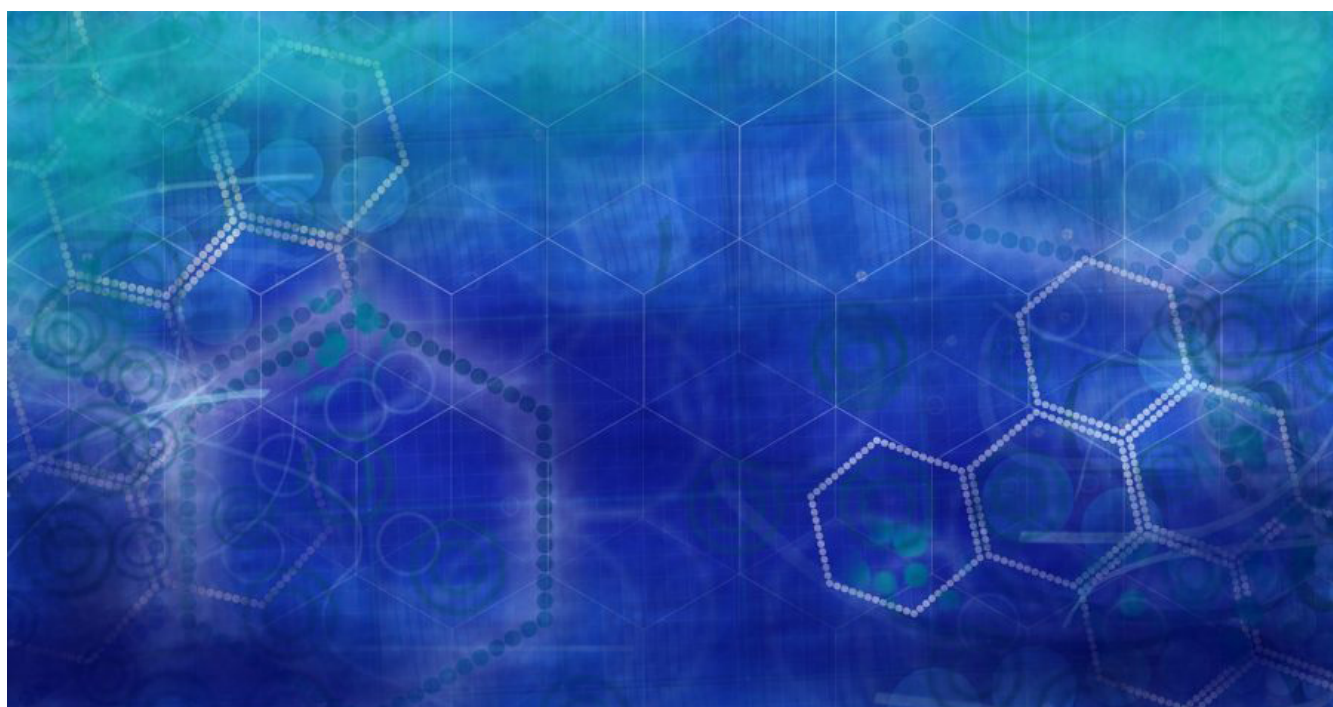

специализирани консултации за малки и средни предприятия в страната. Очаква се до 2023 година да започне изпълнението на минимум 10 съвместни проекта между УНИТе и представители на бизнеса.

Научноизследователските дейности на партньорите ще са концентрирани върху по-ускореното въвеждане на нови технологии в сферите на производството и услугите. По този начин ще се проправи път за интегриране на България в Единния дигитален пазар в Европа. От друга страна, УНИТе ще насърчава привличането на работа на млади и талантиви изследователи, с което да се спре процесът на изтичане на кадри към други страни.

Разрешаването на ключови проблеми, свързани с изграждането на дигитално общество в България, е друга цел, към която работещите експерти по УНИТе ще се стремят. Развитието на ИКТ ще осигури по-качествено образование и създаването на специалисти в различни области. Това от своя страна е ключов фактор за създаването на развита и конкурентноспособна икономика.

Проектът предизвиква сериозен интерес и зад граница. Учени от Германия, Великобритания, Корея, Швейцария, Франция, Португалия, Италия, Ирландия, Албания, Ирландия, Гърция, Испания, Латвия, Македония, Полша и Румъния са изразили желание за сътрудничество.

„Уникалното в проекта е, че за първи път се търси създаване на разпределена научна инфраструктура в България, която няма да бъде концентрирана само в София, а ще включва големи градове в страната и водещите университети в тях“, заяви ръководителя на проекта – проф. д-р Красен Стефанов не пресконференцията през юли 2018. „Целта е да се използват едни от най-добрите учени от цялата страна в области като математика, физика и химия за разработване на модели, които позволяват обработка на големи обеми от данни в съвременната информатика и ИКТ“, допълни той.

При успешното осъществяване на проекта ще се решат предизвикателства, свързани с използването на ИКТ за:

създаване на „интелигентни и устойчиви градове“, използващи ИКТ за управление на транспортната мрежа, енергийната консумация, градското планиране и за интелигентна животна среда;

създаване на фабрики на бъдещето и преход към Индустрия 4.0, изискваща повсеместно използване на дигитални технологии в предприятията и оптимизиране на техните работни процеси с помощта на съвременни ИКТ; развитие на кибер-физични системи, позволяващи на потребителите по-добър контрол и взаимодействие с

физическия свят около тях; валидиране, чрез експериментиране в реални среди, на технологиите, продуктите и услугите на Бъдещия Интернет с оглед на тяхното приложение.

** Big data – С еволюцията на информационното общество, обработката на информацията става все по-ключова за успеха на всяко начинание. Big data е термин свързан с набор от данни (бази данни), които са твърде големи и е невъзможно за традиционните софтуерни решения да се справят с тях. Предизвикателствата в областта на big data включват, но не се ограничават до събирането на данни, складирането на данни, анализ на данните, механизми за търсене и индексирание, визуализация, споделяне и трансфер на данните, актуализирането им и спазване на изискванията за поверителност.*

За туризма и науката. Интервю с доц. д-р Венцислав Статев

Интервюто взе: Надежда Костадинова

Казвам се Венцислав Статев. Роден съм и израснах в град Велико Търново. Истинските търновци /точно тези със синята кръв/ са зевзеци и често стоят над нещата – широко скроени са. Традиционното за тях е непривлекателно, изказът им е многозначен, което често обърква, стъписва и отблъсква неподготвения и тесногръд събеседник. Освен спецификата на хората във

Велико Търново, върху моето житие силно влияние оказа град Враца и регионът с „твр'ъдото“ и „с'урово“ отношение към живота – там завърших средното си образование – езикова гимназия „Анри Барбюс“ с екзотичния за онези времена испански език. Спомням си основния ни преподавател по език в подготвителен клас – мексиканец, който знаеше точно толкова български, колкото и ние ис-

С Проф. Иван Марков на Кръгла маса, организирана от катедра Туризм

пански. Мексиканците се оказаха като нас – весели, отворени, приятелски настроени /през 90 години на ХХ век българите бяха по-различни от сегашните/ и така в шеги, закачки и весели истории дойде време за избор на висше образование. Избрах Велико Търново и бях приет в току-що открития Стопански факултет към ВТУ „Св. Св. Кирил и Методий“, специалност „Стопанско управление“. Именно от този факултет 5 години по-късно започна моята научна кариера. Стопанският факултет бе създаден и дълги години развиван с водещото сътрудничество с Института за икономически изследвания към БАН. Именно на научните работници от този институт, и най-вече на проф. дн Никола Вълчев, аз дължа това, което успях да постигна като научно израстване. И ако днес имам

самочувствие на учен, то е именно в резултат на това, че стартирах успешно от тази елитна за България научна среда.

Коя научна институция представлявате и с какво се занимава тя?

Де юре съм част от преподавателския състав на Великотърновския университет „Св. Св. Кирил и Методий“. Заемам академична длъжност „доцент“ – научна специалност Икономика и управление /Туризм/. Ръководител катедра „Туризм“ съм, която е в структурата на Стопански факултет на ВТУ.

Интерес към туризма във ВТУ са проявили нашите далновидни предшественици – още от далечната 1983 година се предлага обучение по туризъм /макар акцентът да е бил към

С Проф. Иван Марков на Кръгла маса, организирана от катедра Туризм

изпълнителския му сегмент/. Следват десетилетия еволюция на академичен и научен живот, през която туризмът е част от различни структурни звена във ВТУ. Днес аз съм един от хората в университета, чийто научен профил се фокусира върху икономическата същност на туризма в рамките на Стопански факултет. Във ВТУ има и други факултети с фокус туризъм, като например програма „Културен туризъм“ към Исторически факултет. Това е съвсем закономерно, с оглед създадените вече традиции в обучението по туризъм в университета.

Част съм от екип, изграден от разумно и прагматично мислещи колеги. Основната ни цел е да формираме у студентите широкопрофилна подготовка за работа в сектор туризъм, която се базира на научните ни постижения с фокус икономика, управление и география. Желаният резултат от работата ни е да изградим устойчива във времето привлекателна академична и научна микрообщност в рамките на програма „Туризъм“ в Стопанския факултет на ВТУ. Една от задачите е да повлияем положително и студентите да се включват активно и иновативно в научното поприще. Мисля, че има какво да се похвалим... по-висок процент авторска и екипна наука, създадена в процеса на реално обучение – по-висок процент елитарност на предлаганото висше образование. Де факто, освен като представител

на ВТУ се чувствам и част от научната гилдия по туризъм в България. Основен принос за формирането ѝ имат колегите от Икономическия университет – Варна. Десетилетия на традиционни ежегодни срещи на разнородни научни туристически форуми, организирани от различни институции, дават възможност за директен научен обмен и спомогнаха за мултиплицирането на гилдията в количествено и качествено отношение. За по-малко от две десетилетия в различни висши училища в България, освен в традиционните ядра /Варна, София/ се формираха нови /Благоевград, Бургас, Велико Търново, Пловдив, Свищов, София и др./, които се занимават активно както с академична, така и с научна работа.

Разкажете накратко за изследователските проекти, с които сте се занимавали.

Винаги, когато съм заставал пред студенти или съм участвал в професионални дискусии, съм се стремил да илюстрирам сериозната теория с неща от практиката в България. Мое убеждение е, че българските учени трябва основно да работят с параметрите на българската действителност. Туризмът пряко кореспондира със субекта, а всеки един субект е една вселена. Да се открият закономерности и специфики при анализа на субекти и особено на „български“ субекти, си

остава за мен предизвикателство. В течение на дългогодишните ми професионални наблюдения осъзнах, че практиката в туристическия сектор в България има много силно изразена специфика и за мен се оказва огромна трудност конвертирането на нашите реалности във формат, разбираем за чуждестранните научни форуми. СПА-то в България не е като СПА-то в Австрия, макар и двете да са с една и съща теоретична основа, но... хората са с различен менталитет. Виненият туризъм в България е по-скоро алкохолен туризъм, отколкото дегустация на по-елитни вина, т.е. ние се хвалим с отговора на въпроса: „Колко пи?“, а не „Какво пи /като качество/?“ и т.н.

На един научен форум в гр. Фаро – Португалия, колежка, занимаваща се също като мен с изучаването на съвременните видове туризъм, след като изслуша моя доклад, ми каза, цитирам: „...при вас всичко е много е по-различно от нас и не представлява интерес“... А бях положил толкова усилия – този доклад обобщаваше резултати от двугодишните ми теренни проучвания в т. нар. Смоленски туристически клъстер, финансирани от тогавашната Наредба № 9 на МОН. Случката не разколеба убеждението ми, че не трябва да изоставя явно безперспективното от гледна точка на международни изяви и публикации българско поприще. А човек има ли желание за нещо – намира начин.

Заемал сте различни работни позиции, при това перспективни, в областта на търговията и хотелиерството, защо решихте да останете в сферата на науката?

Заеманата позиция всъщност е една – ръководител снабдяване на Интерхотели Велико Търново – Арбанаси палас АД. Заемах тази длъжност за около година. Аз съм човек на действията. След като навлязох в спецификата на работата, видях колко много неефективно работещи точки има в системата на снабдяването, като причините за тяхното наличие може да се групират в две направления: едното е липса на активна управленска позиция и компетентност за реалното им решаване /а не временно туширане/ и второто – ограничеността и недоразвитостта на пазара на стоки и услуги, които са характерни за по-малките градове като Велико Търново в сравнение с големите. Макар оттогава нещата във второто направление да са еволюирали в положителна насока, като цяло възможността за оптимизиране на разходите за снабдяване в по-малките градове си остават по-ограничени. Особено става въпрос за случаите, в които има възможност за икономии от мащаба /масов туризъм/. Там, където мащабът липсва, започват съвременните видове туризъм /или още известни като алтернативни, специализирани/. При тях се изисква креативност, иновации – но не тези заимствани от

чужбина, а наши родни. Може би това насочи вниманието и желанието ми да се занимавам с науката туризъм.

Всеки успяващ професионалист има свои предизвикателства, които го движат напред. Кое е Вашето предизвикателство в това, с което се занимавате професионално?

Разчленяване на цялото на съставните му части, анализът им и идеи за оптимизирането им, с оглед по-голяма полезност. Когато цялото е субект, на анализиращия са необходими задълбочени познания и богата обща култура, за да вникне в спецификата му. Един за мен интересен факт от „научното ми помъдряване“ – до сравнително скоро вярвах, че една народопсихология се мени с времето, като резултат от промяната на икономическите и социални реалности. Затова подчинявах изводите от икономическите си анализи при така възприетата от мен условност за промяна, но нещата не се получаваха реалистични. Един ден, в свободното си време, препрочетох Чудомир и още няколко български автора, чиито творби илюстрират българина след 90 г. на XIX век. Идеята ми беше да се посмея... Беше ми доста смешно, когато четях Чудомир на 25 г., но вече с повече житейски опит, вместо да се смея, видях, че след няколко генерации българи в народопсихологията ни няма никаква промяна ...смених условността и ана-

лизите ми бяха доста по-реалистични.

Имал сте възможност за реализация в чужбина. Какво повече Ви даде България, за да изберете да останете?

Чужбина е идеална за реализация на чужденците, а за българите тя е страховотно място за туристически пътувания. Как само звучи въпросът Ви – човек остава с впечатлението, че нормалното е да се емигрира, а геройство е да се остане. И че България нещо дължи на мен, а не аз на нея.

България ми даде перфектно образование, подпомогна изграждането ми като човек и професионалист, прав съм, здрав съм, с акъла съм си – оттам нататък всичко е в мои ръце и ако нещо не ми харесва – на себе си, а не на България трябва да се сърдя... в противен случай, все някоя държава ще ми е виновна!

Близо 18 години сте в сферата на висшето образование. Кое е най-важното нещо, което бихте променили в българското образование днес, за да бъде то успешният избор на студентите?

Тук ще отговоря конкретно – всяко едно обучаващо звено много ясно да изпраща послания какъв тип студенти очаква – ако преобладават консервативни преподаватели, то при тях трябва да отиват консервативни студенти. Ако се търси „нещо по-различ-

но“ – студентите рядко имат представа какво точно „различно“ искат – то звена, които експериментират нови обучителни практики са техните дестинации. Тогава всички ще са доволни и ще се чувстват на мястото си. Трябва пъстрота на предлаганото образование, което според мен на този етап не е постигнато. За мен няма точна формула, защото има различни типажни субекти и като преподаватели, и като студенти.

„Туризмът“ е от „младите“ сфери на науката. Какво според Вас я различава от всички останали?

На практика, като че ли туризмът е универсален приемник на идеи за дейности, с които хората могат да осмислят свободното си време. От икономическа гледна точка от всичко може да се прави туризъм. Това следва от факта, че по природа хората са много различни. Потребност, даваща импулс на една целева група, да предприеме туристическо пътуване, е напълно възможно въобще да не е активна за друга целева група. Не всеки би се порадвал на масаж със змии и не всеки би разглеждал гробището като място за посещение през едно цяло туристическо пътуване /пример гробищен туризъм/. Все по-масовият достъп до нови технологии подпомага процеса по асоцииране на нови и нови научни области към вече утвърдени туристически научен инструментариум, с които традиционно се извършва

анализът на т. нар. „ваканционна почивка“. Този факт засилва значително интердисциплинарността на туризма, което, по мое мнение, го обрича за доста дълъг период от време да бъде определян като „млада сфера“. Опитите за системния му анализ ще изискват познания в не малко научни области. Пак мое мнение е, че това не би било по силите на отделен човек, което ще рече, че напълно възможно е двама учени да афишират принадлежността си към туризма като наука, но на практика техните научни области да нямат нищо общо помежду си. Например, медицински туризъм и космически туризъм. На пръв поглед двете области имат допирни точки, но на практика най-общо казано първият вид туризъм се фокусира върху различни медицински интервенции, а вторият върху физическата и психическата издръжливост на човека при липса на гравитация и неговата сигурност в открития космос.

Всички сме наясно за недостига на работна ръка в туризма. Смятате ли, че бизнесът подценява ролята на висшето образование и в частност в този бранш? Защо не бива?

Учебникарски постулат е, че пазарната икономика не е ефективен тип икономика. За съжаление човечеството все още не е измислило по-напредничав тип икономика. В този контекст на разсъждения, туристическият бизнес

е нормално да преследва максимизиране на печалбата. Относителният дял на разходите за заплати са значително перо в бюджета им и е нормално те да го разглеждат като потенциал за увеличаването ѝ. Предприемачите в туризма мислят и действат прагматично – не може да ги виним за това – това е икономическата философия, на която дължим благоденствието си днес. Според мен, интерес от гледна точка на висшето образование са големите предприятия в туризма, поради две причини: първо – ако се замислим прагматично, бизнес план за малките и средни предприятия се разработва за 3 години минимум и 5 максимум. За големите предприятия диапазонът е 5-7 години. Една бакалавърска програма е с продължителност 4 години, т.е. евентуален интерес за активно участие в образователния процес, с оглед кадрите, които излизат на пазара на труда да отговарят на дадени изисквания, биха имали по-скоро големите туристически предприятия. Второ – фокусът на академичното образование по туризъм не е подготовка на изпълнителски кадри /те се подготвят в професионалните гимназии по туризъм/, а управленски кадри. В малките и средните предприятия управленският персонал е малочислен или въобще не съществува, докато в големите предприятия щатовете са повече и от кандидатите за заемането им се изисква по-широкопрофил-

но образование.

Не бих се наел да коментирам дали не бива предприемачите в туризма да омаловажават висшето образование по туризъм. Знам само, че ако системата „работодател-образователна организация-обучаем“ работи, всеки извлича ползи. За това се изискват не малко усилия, а не на всеки му се полага, при положение, че нещата така и така си вървят, някак от само себе си, а няма универсална формула за сътрудничество – нещата търпят индивидуална еволюция на терен.

Кое за Вас би било най-вълнуващото пътешествие?

Мечтата ми е Нова година в Лапландия...

Пожелайте нещо на младите хора, занимаващи се с туризъм

Младите хора имат заряд и разчитат по свой интуитивен начин спецификата на времето, в което живеят. В рамките на един човешки живот е възможно ценностите да се обърнат на 180 градуса и преимущества, които са давали положителни резултати, след време да не се ценят. За мен здравето и свободното време са две ценни неща, които човек, ако ги и има и знае как да използва, стига там, където иска. Пожелавам им ги от сърце!

Интервюто взе:

Надежда Костадинова

БЪЛГАРСКА НАУКА

ISSN: 1314-1031

Брой 113 > ОКТОМВРИ 2018

**Чисти технологии за
устойчива околна среда –
води, отпадъци, енергия за
кръгова икономика**

ЕВРОПЕЙСКИ СЪЮЗ
ЕВРОПЕЙСКИ ФОНД ЗА
РЕГИОНАЛНО РАЗВИТИЕ

clean circle

ОПЕРАТИВНА ПРОГРАМА
НАУКА И ОБРАЗОВАНИЕ ЗА
ИНТЕЛИГЕНТЕН РАСТЕК

Разкази за социалната динамика

Разказ N7: Япония – от Ама терасу Омиками до кейрецу и по-нататък (част 2)

Автори: Николай К. Витанов, Институт по механика – БАН

Златинка Димитрова, ИФТТ „Г. Наджаков“ – БАН

Калоян Н. Витанов, Институт по механика – БАН

Системата на управление на шогуната Едо била известна като баку-хан – вид централизиран феодализъм. Баку идва от бакуфу, а хан било старото име на поземлените участъци, които сега принадлежали на даймио-господарите. Тази система отчитала, че има много центрове на власт в страната (свързани с владенето на земеделски земи от даймио-господарите) и се опитвала да координира и контролира тези центрове – и го правела успешно над 250 години. Кланът Токугава и неговите шинпан и фудай даймио-господари владели около 60 процента от земите, докато тозава-даймио-господарите владели около 40% от земите по периферията на държавата – повечето от тези земи били в Тохоку (например земите на клана Уесуги) и на острови-

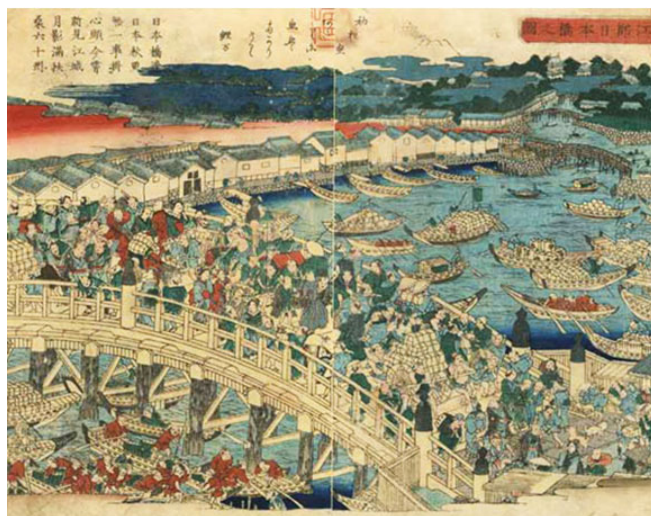
те Шикоку и Кюшю. Даймио-господарите контролирали делата на своята територия (на своя хан), а шогунатът контролирал даймио-господарите. Япония покрай и след смъртта на Токугава се превърнала в полицейска държава и целта на тази държава била да следи властта да не изтече от шогуната към даймио-господарите и особено към тозава-даймио-господарите. За да се пътува, трябвало разрешение и пътищата били осеяни с контролни пунктове. Регулирана била дори и храната, която различните прослойки от хора могли да консумират, че дори и това, което можело да има вътре в домовете им. Не можело да се строят големи кораби и доста мостове били съборени, за да се контролира по-лесно движението на пешеходците и конниците. Наказанията за крими-

нални прояви били увеличени, а също имало и групова отговорност – често семейството, близките, че и съседите на осъдения също били наказвани и можело дори да бъдат убити заедно с него. Това довело до много ниски нива на престъпност, които са характерни за Япония и до днес. Поради колективната отговорност в групите, конфликтите трябвало да се избегнат на всяка цена и да се поддържа хармония. Развил се етикет на избягване на конфликт чрез липса на прямота и директност – нещо, характерно за японското общество и до днес. Била създадена нещо като кастова система – с 4 класи. Най-отгоре били даймио-господарите и самураите, после идвали селяните, след тях занаятчиите и накрая (най-долната класа) били... търговците. Имало малко движение между класите. Япония постепенно се затворила към външния свят и една от причините било страхът на шогуната, че някои локални даймио-господари могат да станат твърде силни на основата на международна търговия. Друга причина за изолацията била да се попречи на други религии (като християнството) да навлизат в Япония. Тъй като някои даймио-господари били станали християни и имало въстания на християни (например в Нагазаки през 1637 г., в което участвали над 30 000 християни), шогунатът забранил християнството. Чужденците

постепенно напускали Япония, а за японците не било толкова лесно да пътуват в чужбина. Каквото останало, били добрите търговски връзки с Китай и с Корея.

С предприетите мерки, шогунатът успял да запази мира в Япония над 200 години.

Фигура 27. Едо (днешно Токио) по времето на шогуната Токугава

Властта била уважавана, а лоялността – ценена. Принципите на конфуцинизма се пропили в основите на държавата и възникнала и се засилила японската национална идентичност. Новости от науката и техниката също достигали Япония (през холандската колония покрай град Нагазаки). През 18. век вече можело и да се намерят чуждестранни книги (тези, посветени на християнството, били забране-

ни, разбира се). Самураите следвали кодекса Бушидо и лоялността към съответния даймио-господар се ценяла високо. Вероятно сте гледали филма за 47-те ронини, (ронин – самурай без господар), които отмъстили на този, който с коварство отнел живота на техния даймио-господар и понеже извършили убийство (отрязали главата на виновника и я занесли на гроба на господаря си), всичките до един се самоубили (първият автор на статията често разказва тази история на хората, които го питат какво е лоялност и лоялни ли са българите). По време на шогуната Едо се засилила и икономическата активност, тъй като законите на шогуната принуждавали даймио-господарите да правят големи разходи и, за да ги покриват, даймио-господарите стимулирали икономическата активност на своя територия. Населението се регулирало (а и земята не се раздробявала) като законът позволявал само на най-големия син в семейството на селянина да се жени (по изключение и по-малките синове можели да се женят, но само за жени в селски семейства, които нямали синове). Така населението на Япония достигнало 30 милиона души и наброявало толкова до края на шогуната. Едо растял благодарение на засилената икономическа активност и в началото на 19. век населението му достигнало 1 милион души – фиг.

27. Въпреки, че търговците били разглеждани като най-долната класа, някои самурайски фамилии станали търговски (като фамилията основала могъщата днес корпорация Мицубиши) – фиг. 28.

Фигура 28. Статуя на Ивасаки Ятаро – основател на корпорацията Мицубиши.

Мицубиши започнали с корабоплаване и пристанищна дейност, а една друга могъща днес корпорация – Мицуи, започнала като фирма за производство и продажба на кимона през ран-

Фигура 29. Комодор Пери на среща с японски официални лица в Токио.

ните години на 17. век. Тези комерсиални кланове имали пари и скоро доста от самураите и даймио-господарите станали техни длъжници. Та самураите и даймио-господарите може-ло и да държат политическата власт, но икономическата власт започнала да им изтича от ръцете. Та полека се появило властово напрежение в шогуната и това напрежение започнало да се покачва. Пукнатини в шогуната започнали да се появяват и по други линии. През 18. и 19. век парите заменили натуралната размяна на ниво село,

а селяните, които отглеждали търсени култури (като памук, чай или тютюн) станали по-богати от останалите селяни, които отглеждали предимно ориз. По-богатите селяни инвестирали парите си в други икономически активности, като производство на различни видове текстил и ставали още по-богати, толкова богати, че почнали да дават заеми на по-бедните селяни. Така се появили доста богати хора от долните класи – от селяните, от занаятчиите и най-вече от най-долната класа – търговците (които пла-

щали и доста големи данъци). Доходите на даймио-господарите зависели от селскостопанската продукция и когато (поради климатични явления например) обемът на тази продукция падал, то падали и доходите на даймио-господарите и на самураите. Като така, доста самураи имали големи финансови проблеми. Самураите обаче заемали административни постове и се стараели да ги предават по наследство, тъй като това осигурявало някакъв доход от държавна заплата на наследниците им. Това предаване по наследство измествало талантиливите от управлението на държавните дела и усилвало напрежението в шогуната. Икономическите проблеми се превръщали в политически.

Имало и външни проблеми. В 1853 г. се появили американски кораби, начело с комодор Матю Пери – фиг. 29.

Пери бил изпратен от президента Филмор за да договори доставки за американските кораби, посещаващи Япония, както и подходящо отношение към американските моряци, претърпели корабкрушение край японските брегове, а също и да отвори японските пристанища за търговия. Япония била подходящ транзитен пункт за презареждане на американските търговски кораби по пътя им от Сан Франциско до Шанхай. Корабите с парни машини и модерни оръдия, появили се в зали-

ва на Едо, направили голямо впечатление както на местното население, така и на японския елит. Пери не се страхувал от шогуна и неговите оръдия и влязъл със своите кораби в залива на Едо, демонстрирайки превъзходството си. Пери оставил писмо, че ще се върне след година и че очаква положителен отговор на поставените въпроси, особено на този за отварянето на японските пристанища. В 1854 г. бил подписан договорът от Канагава, който удовлетворявал американските искания. След това такива договори били подписани и с Великобритания, Франция, Холандия и Русия.

Реакцията в Япония на тези събития била смесена. Тези, които искали по-съществени контакти с външния свят, се радвали, а тези, които не харесвали начина на действие на Пери, издигали лозунги като „уважавай императора – изгони варварите“, а по-умерените – „отвори страната, за да изгониш варварите“. Японците наблюдавали какво се случвало в Китай, където различни европейски държави откъсвали парчета от страната. Започнали изучаването на западните оръжейни системи. Засилил се японският национализъм и правителството на шогуната започнало да бъде обвинявано, че се държи твърде меко с чужденците и им дава прекалено много права. Шогунатът имал и финансови проблеми – японските пари не били

достатъчно добре покрити със злато и между 1853 и 1869 г. цената на ориза се покачила 4 пъти. Инфлацията била голяма и доста хора обеднели. Това увеличавало социалното напрежение върху шогуната. Годишите между 1853 и 1868 г. били години на социална нестабилност – конфликтите зачестили, стигнало се до сблъсък на армията на шогуната и армия на противниците му, които казвали, че работят за каузата на императора. Крайният резултат от всичко това бил, че 15-тия шогун от клана Токугава – Токугава Йошинобу – фиг. 30, решил, че единството на страната е по-важно от личната му власт и през 1868 г. подал оставка като шогун, с което бил сложен край на шогуната Едо. Започвал периодът Мейджи. За 70 години японското общество щяло да се промени изключително много. След изолацията на Япония настъпвала консолидацията ѝ.

Фиг. 30. Токугава Йошинобу – последният 15-ти шогун от клана Токугава. С предаването на властта от Йошинобу на императора Мицухито в Япония започнал периодът Мейджи, характеризиращ се с бърз технологичен и икономически напредък. ->

И тъй, през 1868 г. 250-годишният шогунат Едо престанал да съществува. Страната била в криза. Японският елит знаел, че ако не предприеме мерки, технологично изостаналата и военно слабата Япония ще бъде колонизирана от западните сили. В допълнение имало многобройни конфликти между клановете, класите и различните географски региони. За да се излезе от кризата, трябвало идея. И идеята била формулирана така – Фудоку кьохей – богата страна, силна армия. При Токугава страхът от вътрешните

врагове определил политиката на шогуната. След края на шогуната, страхът от външните неприятели определял развитието на Япония. Основната цел била да се запази независимостта на страната и за това било нужно национално единство. Фигура, която можела да гарантира това единство, бил императорът, в случая императорът Мицухито, чието управление след 1858 г. станало известно като периода Мейджи или периода на възраждането (просветлението). През периода Мейджи феодализмът бил заменен от централизирано управление, а националната идентичност била механизма за задържане на страната единна по време на масивните социални и икономически промени. Промените отново започнали да се извършват отгоре надолу (както много пъти дотогава в японската история).

Основните поддръжници на новия курс (и на императора) били самураите от средния и долния слой на самурайското съсловие. Селяните не били питани какво искат и те често въставали срещу промените, които в доста от случаите влошавали икономическото им положение. През юни 1868 г. било формирано правителство – по американски модел, за да се затворят нечии усти, но с много повече централизация в сравнение със САЩ. Бил създаден Държавен съвет (Дажокан), който да съветва императора (който тогава

бил само на 16 години). Висшата държавна бюрокрация била попълнена от редовете на даймио-господарите, а в долните слоеве на държавната бюрокрация били назначени много млади самураи. Едо бил преименуван на Токио (Източна столица), а някогашната крепост на шогуна в Едо станала дворец на императора – фиг. 31. Мощните кланове предали контрола върху земите си на императора, а богатите селяни можели да имат собствена земя (бедните селяни често работели за тези по-богати селяни). В 1871 г. процесът бил завършен и Япония била разделена на префектури, които заменили старите провинции. Рентата от земята била заменена с държавна субсидия – бившите даймио-господари получили 10% от стойността на рентата като персонален приход (заплата от държавата), а приходите на самураите били съкратени наполовина. Облеклото на самураите било променено – те започнали да се обличат като западнци и вече не носели мечовете си по улицата. През 1873 г. била създадена наборна армия, която заменила армиите на даймио-господарите. Намаляването на доходите на самураите и силното намаляване на тези плащания след 1876 г. накарало 2 милиона самураи да си търсят работа. Някои станали бюрократи, други – предприемачи, трети – учители, журналисти и т.н. (да не забравяме, че

много направили кариера в армията и в полицията). Някои самураи не успели да се адаптират и потънали в бедност.

Младежите били изпращани в чужбина, за да се учат на западните технологии. В чужбина били изпращани и жени, които след завръщането си допринесли много за повишаване на

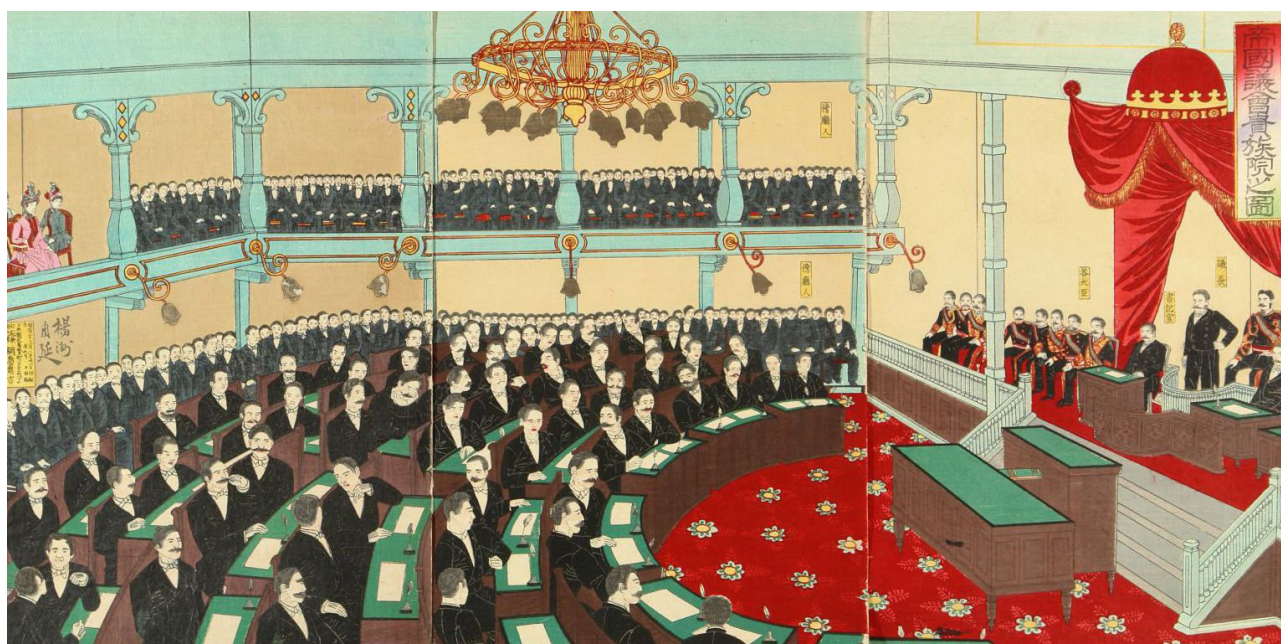
Фигура 31. Токио в ранните години на периода Мейджи. Започнали да се появяват постройки в западен стил. Но верни на себе си, японците преправяли възприеманото и го адаптирали така, че то да е в максимално възможна хармония с традициите им.

Япония трябвало да се индустриализира бързо. Бил издигнат лозунгът – „Настигни и надмини!“. За целта се променило отношението към чужденците, които започнали да допринасят за тази бърза индустриализа-

образователното ниво на японските жени. Образователната система отначало била изградена по френски образец, но бързо започнала да придобива чертите на американската образователна система. Появили се държавни университети в Токио, Киото и други градове, бил основан и първият частен университет – университетът Кейо в Токио. Най-добрите чуждестранни практики били възприемани в стремежа да се модернизира страната. В 1882 г. била основана Bank of Japan, която започнала да координира дейността на над 150 банки, създадени предим-

но по американски образец. Развили се транспортът и комуникациите, а през 1871 г. се появил и първият ежедневник на японски език. Японците обаче не бързали да скъсват с миналото си. Императорът останал символ на страната, а един от лозунгите на промените бил „Японски дух, западно знание“, с което се подчертавало желанието за запазване на традиционни черти на японския характер като дълг, лоялност и дисциплина. Въпреки промените, западняците били държани на известно разстояние от ключови сектори – например в 1873 г. бил приет закон, забраняващ на чужденци да притежават земя в Япония.

Появили се и политически партии – Либералната (повлияна от френския либерализъм) и Прогресивната партия (дясно-центристка, повлияна от идеите на британския конституционализъм). Либералната партия била подкрепяна най-вече от богатите селяни и някои журналисти, а Прогресивната – от капиталистите, търговците и университетските преподаватели. С течение на времето се появила и Партията на имперското управление, която била по-надясно от Прогресивната партия и имала подкрепата на религиозните лидери, поради близките връзки на идеологията и с конфуцианизма. В 1889 г. била при-

Фигура 32. Камарата на лордовете в японския парламент през периода Мейджи. В средата на десния край на фигурата е императорът Мицухито. Вляво – бароните и другите благородници – в по-голямата си част бившите едри даймио – господари от периода на шогуната Едо.

ета и конституция, която регулирала правата и задълженията на гражданите, като задълженията били ограничени най-вече до плащане на данъци и военна служба. Парламентът бил двукамарен, като горната камара (по подобие на английската камара на лордовете) включвала аристокрацията от времето на шогуната, висши военни и политически лидери – фиг. 32.

Камарата на представителите се избирала, но избирателно право имали около 1% от населението. Двете камари формирали правителството, като членовете на правителството не могли едновременно да са и членове на парламента. Бюрокрацията била много мощна и пътят за попадане във висшите слоеве на тази бюрокрация минавал през юридическите школи на Токийския императорски университет – фиг. 33.

Основният фокус на правителството бил върху индустриализацията на страната. През 1870 г. било създадено министерството на индустрията и в началните години държавата инвестирала в индустриалните сектори, които считала за важни и в които частният бизнес не искал да инвестира. Правителството било силно въввлечено във въгледобивната и корабостроителната индустрия, в текстилната индустрия и строителството. Привлечени били чуждестранни експерти в

областта на железопътното строителство, селското стопанство, военната организация, образователната система и др. За финансиране на развитието на индустрията били използвани данъците, които идвали от селското стопанство. Държавни предприятия били продавани на частни лица – предимно правителствени функционери, които били превръщани в индустриалци.

Фигура 33. Емблематична сграда (на аудиторията Ясуда) на Токийския университет в квартала Бункьо на Токио.

Армията също била реорганизирана. В 1870 г. Япония имала 9000-на армия, организирана по френски образец. След поражението на Франция от Германия, през 1878 г. японската армия била реорганизирана по германски образец, като бил създаден Ге-

нерален щаб – фиг. 34. Бил изграден и японският флот – по британски образец. Нарастващата сила на японската армия и флот подхранвали и японския национализъм. В 1894 г. японската армия вече била достатъчно силна, за да победи китайската във войната от 1894 г. и да получи през 1895 г. Тайван, равнината около порт Артур и да извади Корея от китайски контрол. Под натиск от Русия, Германия и Франция, околността около порт Артур била върната, но победата във войната подхранила японския национализъм. Министрите на военното министерство и министерството на флота започнали да се избират измежду действащите офицери. Дошъл 20-ти век.

Фигура 34. Японски войници от края на 19-ти век. Изградената по германски образец японска армия скоро щяла да покаже зъбите си.

С 20-ти век политическата система в

Япония започнала да се дестабилизира. Но това било временно спряно от руско-японската война. Интересите на Япония и Русия се сблъскали в Китай – за района около равнината Ляотунг и порт Артур. Контролът на този район би дал на Русия излаз на незамръзващи морета със съответно увеличаване на мощта ѝ. Затова руското военно присъствие нараствало чрез използването на железниците на Транссибирската магистрала и Източнокитайската железница. Японците се тревожели не на шега, че ще сработи принципът „правото е на по-силния“ и от 1897 г. натам военните разходи на Япония стигнали 50% от държавния бюджет. При Русия не било така – тя, като всяка голяма империя, била уверена в своята сила. Който удря пръв, удря два пъти. Понякога, с помощта на това правило и по-малкият може да победи. Така станало при руско-японската война от 1904–1905 г. (не така обаче станало по време на Втората световна война). На 8 февруари 1904 г. японският флот атакувал руския и през 1905 г. победата на японския флот била налице – фиг. 35.

Фигура 35. В руско-японската война през 1905 г. японците имали успех по море – кадри от морската битка при Цушима. Руската революция от 1905 г. попречила на руския цар да разгърне армията си за сухопът-

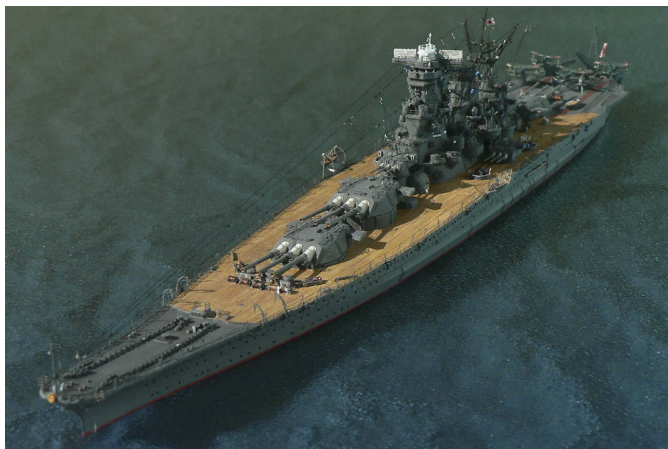
на операция в Китай и Манджурия. Така победата във войната била за Япония. 5 години след това Корея била окупирана от японската армия.

Не така стояли нещата по сухопътните фронтове – там нещата били доведени до равенство. Руската революция попречила на Русия да прехвърли допълнителни войски в далечния изток, а Япония не можело да се очаква да постигне някакви съкрушителни успехи по суша. С посредничеството на САЩ войната била прекратена. На Япония бил даден половината остров Сахалин, равнината Ляотунг (за временно ползване), част от руската южноманджурска железопътна линия и били признати интересите на Япония в Корея (окупацията на Корея последвала през 1910 г.). Нямало обаче репарации от страна на Русия и това предизвикало криза в Япония, тъй като военните разходи били много големи.

Наложило се въвеждането на военно положение, за да се усмири обстановката. Японската победа направила Япония фактор, с който другите трябвало да се съобразяват. Тайван и придобивките в Азия поставили началото на истински голяма японска империя. Япония се превърнала от изостанала феодална страна в технологично модерна държава – такъв бил резултатът от периода Мейджи, който завършил през 1912 г. със смъртта на император Мицухито. През Първата световна война Япония била на страната на Антантата и атакувала германските колонии в Китай и в Тихия океан. Китай започнал да вижда главната опасност за себе си не в западните сили, а в Япония. Антияпонските настроения в Китай се засилили, а САЩ започнали да разглеждат Япония като техен главен конкурент по отношение на влиянието върху делата на Китай. Версайският договор дал на Япония германската колония Шантунг в Китай, както и германските острови в Тихия океан. Япония се превърнала в световна сила – фиг. 36.

Фигура 36. Крайцерът Мусаши. Между двете световни войни японският флот започва да дели мегдан с американския в Тихия океан. Флотите на другите западни сили започват да се чувстват доста некомфортно в моретата покрай Япония.

По време на Първата световна война икономиката на Япония се увеличила с 50%, а износьт нараснал трикратно. Тежката промишленост и строежът на кораби процъфтели, но всичко било зависимо от вноса на желязо, петрол и суровини. Този икономически растеж спрял в 1921 г. Започнали години на работнически вълнения и икономически кризи. Финансовата криза от 1927 г. довела до фалита на една четвърт от японските банки. На сцената на японския политически живот се появили социалдемократическата и комунистическата партии. Все повече жени започнали да работят във фабриките и офисите. Появила се дори думата „мога“ – модерно момиче. Урбанизацията напреднала и през 1935 г. 45% от японското население вече живеело в градове с население над 10 000 души. Засилила се и военната мощ на страната – това било благоприятствано от наличният национализъм и победите на Япония в първите 20 години на 20-

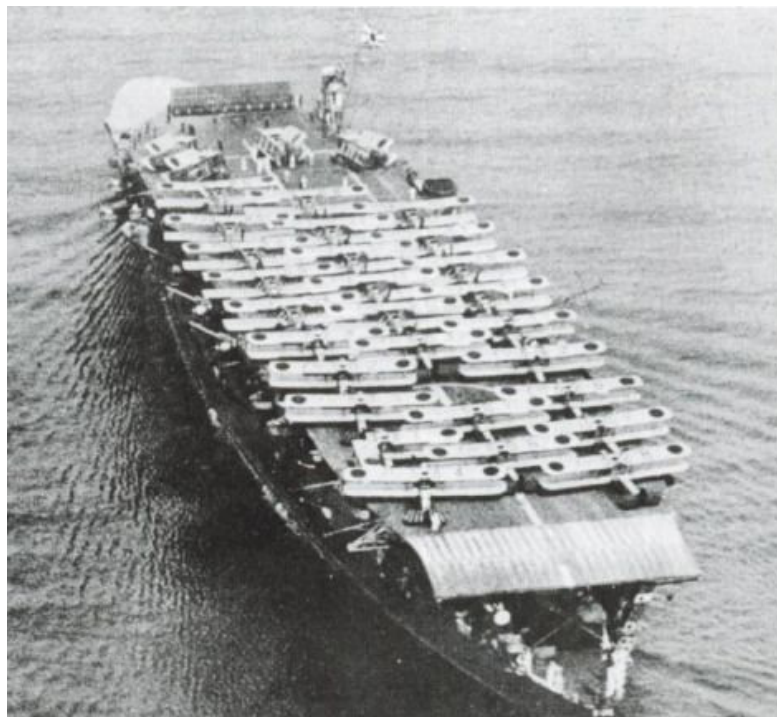
ти век. Влиянието на военните в правителството се увеличавало – страната бавно отстъпвала докдето била стигнала в демокрация по посока към авторитарно управление. Голямата депресия от 1929 г. помела имиджа на центристките японски партии и засилила позициите на крайната десница. Благодарение на търсенето на евтините японски стоки обаче японската икономика се възстановила и във втората половина на 30-те години икономическият растеж бил поне 5% на година. Производителите от другите страни поискали от своите правителства и получили ограничения върху вноса на японски стоки, на което не било гледано с добро око в Япония. Политическите процеси и нестабилност засилили ролята на императора. През 1926 г. на престола се възкачил император Хирохито. Политиката на императора била да осигурява стабилност и непрекъснатост на развитието на Япония. Политиката на част от елита обаче била да се използва фигурата на императора за подхранване на национализма. Императорът бил божествен, а всеки японец трябвало да бъде готов за саможертва в името на нацията – казвали те (така пишело и по учебниците).

Територията на Япония продължавала да расте. През 1931 г. войските на Квантунската армия (експедиционната японска армия за действие в Китай)

използвали атака на китайски банди (Манджурският инцидент) и напад-нала град Мукден. Това довело да създаване на държавата Манчукуо през 1932 г. (която по същество била под японски контрол) и за глава на която през 1934 г. бил поставен последният китайски император Пу И.

Природните богатства на Манджурия започнали бързо да се усвояват от корпорации като Мицубиши, Мицуи и Сумитомо. Нарасналата им икономическа тежест увеличила влиянието на тези корпорации върху правителството. Интересното е, че за да намали това влияние, японското правителство започнало да поддържа по-нови фирми като Тойота и Нисан – имена, които днес добре познавате. Императорът не бил много доволен от това, което ставало в Манджурия (притеснявал са за международните реакции), но запазвал мълчание, а политическата десница в Япония набирала сила. Била наложена цензура върху медиите, армията станала цитадела на крайната десница (флотът – в по-малка степен) – фиг. 37. Военните възприели доктрината на империализма – плановете били да се окупира първо Китай, а след това Югоизточна Азия и накрая Индия. През 1936 г. с Германия било подписано антикомунистическо съглашение. Япония се подготвяла за голяма война.

Фигура 37. Самолетоносачът Акаги. Мощта на японския флот растяла. Адмиралите му разсъждавали доста трезво. Американския флот в Тихия океан го очаквали тежки дни.

През онези години стратегията на големите държави била приблизително такава – ако дипломатията не помага, използвай заплахи. Ако заплахите не действат, прати флота да демонстрира сила. Ако и това не действа – бъди готов за война. Япония била икономически силна, със спояващата сила на национализма и обединителната фигура на своя божествен император. През 1937 г. последвало следващото навлизане в китайска територия. Военните не били много във възторг от идеята

за пълномащабна война с Китай, тъй като преценявали, че ресурсите нямали да им стигнат за една продължителна война (и правилно преценявали). В правителството обаче имало доста цивилни-ултранационалисти, които били на друго мнение. На тях им трябвала само искра и тя дошла на 7 юли 1937 г. с инцидент между японски и китайски войници при моста Марко Поло близо до Пекин. Японската дисциплина сработила отлично – в рамките на 3 месеца Япония дислоцирала 200 000-та севернокитайска армия и я пуснула в действие. Пекин и Тянжин паднали бързо и армията продължила към Нанжинг, където била главната квартира на китайското правителство (Гоминдана), ръководено от Чан Кай Ши. Нанжинг паднал и доста цивилни и пленници били избити (за точния им брой се спори и до днес). Западните сили не реагирали (били заети да следят действията на Хитлер в Европа) и японската армия продължила с окупацията на пристанищата в Шанхай, Ханчжоу и Гуанджоу (където имало значителни британски и американски търговски интереси). Япония постигнала контрол над главните пътища, железопътни линии, реки и градове, но никога не успяла да контролира изцяло вътрешността на Китай. Срещу японската армия се бил Гоминданът (колкото можел), но бавно се заформял и много по-сериозен противник

– армията на Китайската комунистическа партия, начело на която бил Мао зе дун – фиг. 38.

Фиг. 38. Мао зе Дун – фигура в Чангша, Китай.

Гоминданът и комунистите имали бази в западен Китай и били снабдявани през Бирма и през Хималаите с оръжия и провизии от Великобритания и САЩ.

Не толкова успешно било напредването на японската армия във вътрешна Монголия. Сталинската червена армия под командването на бъдещия маршал Жуков спряла японското настъпление. Съветският съюз обаче имал нарастващи проблеми по европейските си граници, затова през 1939 г. било сключено примирие. Японците не нападнали повече и това позволило на Сталин да изпрати подкрепле-

Фигура 39. Адмирал Исокору Ямамото – стратегът на развитието на японския военноморски флот в годините преди Втората световна война. Ямамото знаел, че мощта на флота зависи от самолетоносачите.

ния към Сталинград през 1942 – 43 г. В 1940 г. след германската окупация на Франция, японската армия била изпратена във Френски Индокитай. Империята растяла. В 1941 г. генерал Тождо Хидеки станал министър-председател. Била обявена всеобща мобилизация. Япония разполагала с двегодишен запас от петрол и с могъщ флот (както и с военния гений на адмирал Исокору Ямамото) – фиг. 39. В 1930 г. били установени съотношения между

флотите на Великобритания, САЩ и Япония (5 към 5 към 3). Това било неизгодно за Япония и след няколко години тя се оттеглила от този договор. Започнал усилен строеж на самолетоносачи и големи бойни кораби. В 1940 г. Япония била вече достатъчно уверена в мощта на своя флот – фиг. 40. Пактът Рибентроп-Молотов бил посрещнат с тревога в Япония. Съветският съюз като че ли се избавил от проблемите по западните си грани-

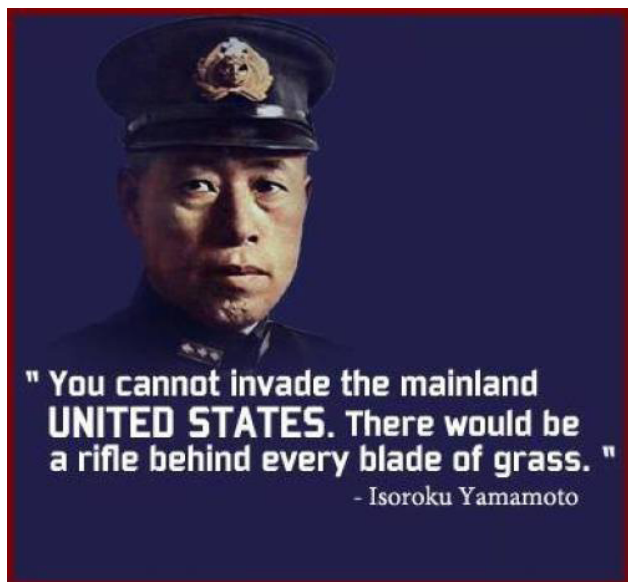
ци и Сталин отново можел да насочи поглед на изток (което означавало засилване на Мао и може би директен сблъсък с Червената армия). За компенсация Япония се опитала да подобри отношенията си със САЩ, но американците не искали до преговарят докато японската армия напредвала в Китай. Успехите на Хитлеровия вермахт през 1940 г. отворили друга алтернатива – Япония можела да се съюзи с Германия. Япония влязла в тристранния съюз (с Германия и Италия) през 1940 г. и понеже Германия имала пакт за ненападение със СССР, то и отношенията между Япония и Съветския съюз можели поне временно да бъдат регулирани.

Фигура 40. Мицубиши зеро – с това били натоварени японските самолетоносачи, които скоро щели да атакуват Пърл Харбър.

През април 1941 г. бил подписан договор за неутралитет между СССР и Япо-

ния и нещата, като че ли се пооправили. На 22 юни същата година обаче Германия нападнала Съветския съюз и дипломатическите усилия отивали в нищото. В Токио решили да изчакат кой ще победи. Япония била под икономическите санкции на САЩ – забранени били продажбите на петрол, желязо и стомана за Япония. Близо 75% от петрола за Япония идвал от САЩ, така че санкциите не се отразявали добре на японската икономика, въпреки запасите, които Япония имала. Япония нямала време да води дълги и сложни преговори със САЩ по въпроса за търговските ограничения. Доминираното от националисти и военни правителство в Токио избрало пътя на войната. Идеята на всички японски лидери (без адмирал Ямамото) била, че един масивен удар ще унищожи американския флот до такава степен, че САЩ ще седнат на масата за преговори. Ямамото смятал, че Япония не може да поддържа висока интензивност на бойни действия за повече от 1 година без допълнителни източници на суровини – фиг. 41. Както в огромното мнозинство от случаите, специалистът бил прав, а стоящите над него лаици бъркали.

Фигура 41. Адмирал Ямамото добре познавал американците. Както често ставало, суперспециалистът не бил слушан, дори когато показал ефективността си при Пърл Харбър.

Ямамото си свършил много добре работата – и до днес американците и американските военни потръпват, когато се спомене за Пърл Харбър. На 7 декември 1941 г. 350 самолета от японските самолетоносачи повредили сериозно главната база на американския тихоокеански флот и унищожили 4 американски линкора и над 180 самолета – фиг. 42. 3400 войници били убити и 1000 ранени. Ударът бил силен, но не и до такава степен, че да закара САЩ на масата на преговорите. САЩ подценили Япония и след Пърл Харбър трябвало с военна сила да я изтласкват от Тихия океан. След

Пърл Харбър японската армия атакувала Филипините, Малайзия и Хонг Конг. Хонг Конг паднал в края на декември 1941 г., а Манила – в началото на януари 1942 г. През февруари японската армия превзела Сингапур, а през март 1942 г. била превзета и Джакарта. Японските генерали били доволни, но не и адмирал Ямамото. Училият в американска военна академия Ямамото добре си давал сметка срещу какво стои. „Ние ранихме гиганта и сега той ще се бие до смърт“ – казвал той. Японците подпомагали националистическите движения в Бирма, Малайзия и холандските колонии в Тихия океан. Лозунгът бил „Азия за азиатците“ и така трябвало да бъде подрината колониалната структура на западните сили. Японската армия стигнала и до Австралия. Дарвин бил в обсега на японските бомбардировачи от февруари 1942 г. до ноември 1943 г. и в това време бил бомбардиран многократно. Битката за Коралово море и битката за остров Мидуей в средата на 1942 г. спрели японското настъпление към Австралия и японската армия не могла да стовари десант на самия австралийски континент.

Фигура 42. Самолетоносачите на Ямамото атакуват Пърл Харбър – 7 декември 1941 г. След атаката Ямамото е скептичен – ние ранихме ги-

ганта – казва Ямамото – и сега той ще се бие до смърт.

В битката при Мидуей японският флот загубил 4 големи самолетоносача и инициативата във войната в Тихия океан преминала на страната на САЩ. Японските завоевания донесли мечтаните източници на суровини, но транспортирането им до японските фабрики било много сложен логистичен процес, непрекъснато подриван от американските подводници. 60% от японския търговски флот бил потопен от американските подводници в годините на войната в Тихия океан. Японската армия преминала в отстъпление.

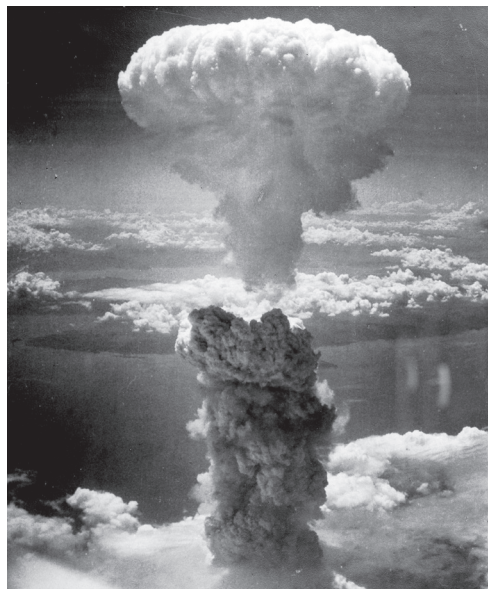

Фигура 43. Камикадзе атакува американски самолетоносач.

Водили се жестоки битки за всеки остров в огромния Тих океан. В 1944 г. остров Сайпан бил превзет от американците и така големите японски градове влезли в обсега на американ-

ските бомбардировачи. Започнали масивни бомбардировки на Япония, които причинили големи щети на японските градове, повечето къщи, в които били дървени. Американците не бомбардирани само Киото, поради историческото значение на старата японска столица. През март 1945 г. Токио бил подложен на голяма бомбардировка, при която загинали 100 000 души. Съпротивата на японската армия обаче била много голяма. Американците превзели остров Окинава, но с цената на доста жертви. В морето летците самоубийци (наричани камикадзе на името на свещения вятър, който някога спрял монголските завоеватели на Кубилай) също се съпротивлявали упорито – фиг. 43. Атаката на големите японски острови щяла да коства милиони убити на американската армия. Затова американците избрали друг път – бомбардировка с атомни бомби. Били хвърлени две такива бомби – над Хиросима на 6 август 1945 г. и над Нагасаки на 9 август – фиг. 44.

Фигура 44. Атомната бомбардировка над Нагасаки – 9 август 1945 г.

При тези две бомбардировки били убити над 340 000 души. Японският елит решил да обяви капитулацията на Япония. Тя била обявена на 15 август 1945 г., а формалният акт бил подписан на 2 септември 1945 г. Загубите в жива сила били големи за Япония – 2 500 000 убити войници и 1 000 000 убити цивилни. Плюс разрушени градове и инфраструктура – 25% от индустриалните предприятия били унищожени. Плюс голяма безработица, разрушени домове и липса на медикаменти. Япония била окупирана за първи път в своята история. Окупацията се ръководела от Далечноизточната комисия, съставена от 13-те държави, воювали срещу Япония през войната, но реалната власт в тази комисия има-

ли САЩ (те имали ресурсите да поддържат живота в окупираната страна). Окупационната администрация била доминирана от американците, а най-силната фигура в нея бил генерал Дъглас Макартур. Окупационната администрация била горния слой на управлението на Япония. Долният слой на управлението била японската бюрокрация, която имала значително влияние върху това как се изпълнявали политиките на окупационната администрация.

Първата грижа на окупационната администрация била да се намали гладът и за целта били използвани 500 000 тона ориз и американски храни, особено през тежката зима на 1949 г. Армията била демобилизирана и 3.5 милиона мъже останали безработни. Военната промишленост била унищожена. Големите фирми като Мицубиши (която произвеждала прочутите изтребители Мицубиши Зеро, нанесли тъй много поражения на американския флот в годините на войната) били разделени на части. Била приета нова конституция по британски образец – бил съставен двукамарен парламент. Земята била преразпределена и в Япония се появили 3 милиона дребни фермери, които започнали бързо да увеличават селскостопанското производство (това било стимулирано от американците, тъй като тези дребни капиталисти намалявали влиянието

на комунистическата партия). Бюрократите и учителите от предвоенните времена били уволнени (тази мярка засегнала 100 000 учители), образованието станало всеобщо и задължително до 15 години и броят на университетите започнал да нараства. 6000 човека били обвинени за военни престъпления, от които 920 били екзекутирани. Екзекутиран бил и генерал Тожо, който поел отговорността за военните престъпления и отбелязал, че Япония била бедна на ресурси държава и имала нужда от колонии, за да си осигури ресурси за икономическото развитие. Всъщност Тожо казал това, което мислели и западните колониални сили, но нали правосъдието го раздават победителите. Та, Тожо бил намерен за виновен. Императорът не бил засегнат, той останал символ на страната – така пишело в член 1 на новата конституция. През 1946 г. бил назначен и първият министър-председател Йошида Шигеру, който преди войната бил дипломат – фиг. 45.

Фиг. 45. Йошида Шигеру – старият предвоенен дипломат знаел как да възстанови Япония след Втората световна война. ->

Целта му била да възстанови максимално бързо Япония, като запази характеристиките на периода Мейджи – силно правителство и регулирано общество. Йошида отначало бил в противоречие с американските окупационни власти, които поддържали профсъюзите като контрасила на големите японски корпорации (колкото и да я разделяли и декартелизирали, Мицубиши си оставала Мицубиши). В 1948 г. в Япония имало 34 000 профсъюзи, които бързо възприемали лявата политическа идеология. Профсъюзите станали голяма сила. В 1946 г. 1 500 000 членове на профсъюзите

демонстрирали против правителството и големите корпорации. През 1947 г. била обявена обща стачка и Макартър трябвало да заплашва със сила, за да бъде отменена тази стачка. Големи профсъюзни прояви имало и в следващите години, че и в следващото десетилетие.

Постепенно Япония ставала все по-ценна за САЩ, особено след обявяването на Китайската Народна Република през 1949 г. САЩ побързали да вдигнат на крака японската икономика. За целта през 1948 г. в Япония бил пратен „генералът на Уолстрийт“ Уилям Дрейпър. По това време в Япония пристигнал и Уилям Едуардс Деминг, чиито икономически идеи помогнали много за бързото икономическо развитие на Япония – фиг. 46. Икономическото възстановяване на Япония потръгнало и тя се превръщала бавно в локомотив за останалите регионални икономики, които я снабдявали със суровини за индустриалното производство (иронично погледнато – точно това била целта на Япония по времена Втората световна война – да осигури суровини за икономиката си). Семейните корпорации (зайбацу) от преди войната били трансформирани в подобни корпорации, които вече не били фамилна собственост (кейрецу).

Фигура 46. Уилям Едуардс Деминг – непризнатият в САЩ специалист по качеството на продукцията, способствал за превръщането на Япония в икономически тигър след Втората световна война.

Зайбацу или кейрецу – имената останали същите – Мицубиши, Мицуи, Сумитомо и т.н. Началните планове на САЩ за икономическото развитие на Япония предвиждали американско технологично превъзходство, като Япония трябвало да произвежда нискотехнологични продукти, които да захранват по-високотехнологичната

икономика на САЩ. Йошида хич не бил съгласен с това – той искал Япония да бъде конкурентноспособна на високотехнолигичните западни икономики. С това пък не били съгласни американците. Но дошла войната в Корея и значението на Япония нарастало отново.

С възстановяването на Съветския съюз след Втората световна война, комунистическата идеология се превърнала в главна заплаха за американската доминация в Тихия океан. Американската армия била въввлечена в корейската война и японските индустриални компании започнали да получават поръчки за снабдяване на тази армия – с автомобили, текстилни изделия, комуникационна апаратура и др. Това поставило основата на бързото развитие на японските автомобилна, текстилна и електронна индустрии. Министър-председателят Йошида нарекъл корейската война „дар от боговете“. Идеите на Деминг помогнали за повишаване на качеството на японските продукти. Имало и политически последици – през 1951 г. бил подписан мирен договор със САЩ, който влязъл в сила през 1952 г. (такъв със Съветския съюз нямало и с Русия днес няма). Седем години след края на войната Япония се превърнала в съюзник на САЩ. Стандартът на живот достигнал предвоенните нива. През 1952 г. била прекратена окупа-

цията на Япония от САЩ, Япония била поставена под американския ядрен „чадър“ и дала разрешение за създаване на американски военни бази на своя територия. САЩ дори започнали да натискат политически Япония да започне да се превъоръжава. Премиерът Йошида обаче се опасявал, че по-

в японските съюзници и до днес. Но японците ценят търпението. И тъй, в 1952 г. Япония отново имала суверенитет, икономика и силни съюзници. За някои това можело да бъде и достатъчно, но за Япония това било само началната точка. Икономическият японски тигър се готвел за скок.

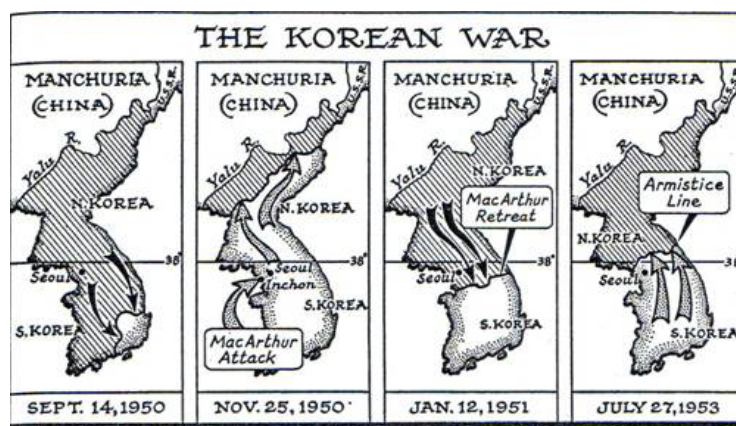
вишаването на военните разходи ще спре икономическия растеж и отказвал да се въоръжава, аргументирайки се, че Япония е икономически твърде слаба, за да поддържа силна армия. Това, което било създадено през 1954 г. били силите за самоотбрана в размер от 165 000 души – фиг. 47. Силите за самоотбрана не можело да бъдат използвани въвн от японската територия и това предизвиква недоволство

Фигура 47. След Втората световна война Япония не можела да има самолетоносачи, а най-много есминци. Есминците (ескадрени миноносци) са многоцелеви, бързи и маневрени бойни кораби за борба с торпедни катери, подводници и самолети. Има анекдот, че ако един есминец ви прилича на самолетоносач, то той е японски. На картинката вляво виждате американски са-

молетоносач клас Нимиц, а вдясно виждате два японски есминеца. А какво ли ще стане, ако на есминците им се сменят хеликоптерите със самолети? Както виждате, японците винаги са подхождали и подхождат творчески към ограниченията. Забележете – ако на левия есминец му прекарате една писта за самолети от задния ляв край към предния десен край, то тая писта ще е по-дълга от пистата на корабчето отляво. Та в Тихия океан предстоят „весели“ времена.

През 1952 г. не изглеждало, че предстои икономически скок. Икономиката била възстановена на предвоенното равнище, но не можела да се мери с американската. Голямо количество хора били още безработни, а някои и без дом, тъй като след войната в Япония били върнати обратно японците, живеещи в бившите японски територии отпреди войната. Японската социална система била под натиск от две страни. От една страна, били окупационните власти, които налагали американизация, а от друга страна, били организациите от левия политически спектър, които искали пълна социална промяна и ограничаване на концентрирането на властта в ръцете на икономическия и политическия елит. По средата била групата на мощните бизнес-корпорации и предвоенната

бюрократия, която отначало била отслабена, но постепенно набрала сила покрай възстановяването на икономиката и Корейската война – фиг. 48. Тази група станала доминантна в развитието на Япония през 50-те години на миналия век и в началото на 60-те години Япония започнала да придобива днешния си облик – главната цел бил икономическия растеж, поддържан от консервативна и конформистка политика и концентрация на човешки и материални ресурси за постигане на целта. Така 60-те години на миналия век се превърнали във времето на икономическия суперрастеж – японският икономически тигър скочил и скокът го отвел далеч напред.

Фигура 48. Корейската война – първият сериозен сблъсък между американската и китайската армия в Азия. Резултатът го виждате при прехода от втората към третата картинка. Между другото, дали има наивници, които да си мислят, че САЩ

ще предаде без бой позицията на хегемон в Тихия океан на Китай. С Тихия океан, САЩ са световна империя. Без него – не са. А японските есминци от фиг. 47 кротко си обикалят 1000-милната зона на контрол около японските острови. Японските ядрени централи бълват плутоний, а Мицубиши изстрелва ракета след ракета в космоса. Както се казва – нежни детайли от пейзажа там, където слънцето изгрява.

Министър-председателят Йошида Шигеру (управлявал през 1946-47 и 1948 – 54) бил начело на консервативно правителство, един от лозунгите, на което бил да се избягват ексцесиите на демокрацията. Шигеру осигурил стабилност в японското общество, което било добре дошло за несигурните в бъдещето си японци. В 1954 г. финансов скандал довел до падането на правителството на Йошида. В 1955 г. либералната партия и демократическата партия се слели и така се появила добре известната днес Либерално-демократична партия. Това сливане било желано от бизнес средите, а и било необходимо на дясно-центристкия политически спектър, за да се противопостави на нарастващото влияние на социалистическата опозиция в лицето на Японската социалистическа партия и

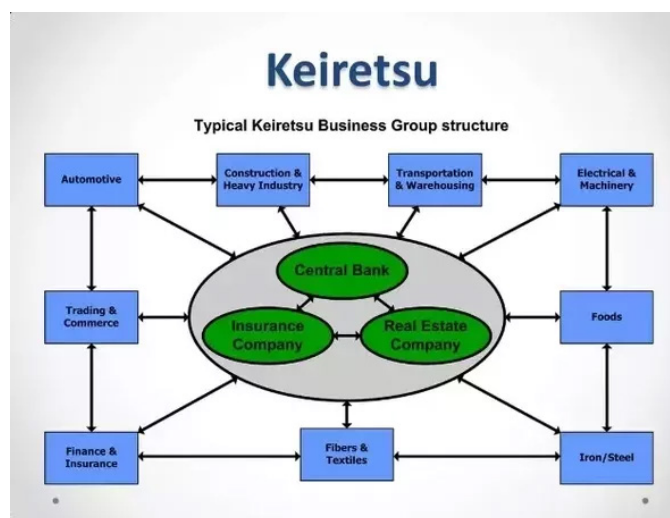
Японската комунистическа партия. В либерално-демократическата партия имало различни фракции и вътрешната борба за власт често водела до смяната на министър-председателя, който бил от една или друга фракция на тази партия. Левицата не можела да се противопостави ефективно на Либерално-демократическата партия, тъй като в Япония съществувала дълга традиция на контрол на наемния труд, които левите партии представлявали. Такъв контрол имало и по времето на шогуната Едо и по времето на периода Мейджи. По времето на окупацията, контролът бил отслабен, което довело до появата на много профсъюзи и активно стачно движение. През 50-те години обаче, с постепеното преминаване на властта обратно в ръцете на японския елит, действията на профсъюзите започнали да се ограничават – десетки хиляди техни ръководители и активисти били уволнени. На държавните служители било отнето правото на стачка.

През 50-те години на 20-ти век кейрецу структурите укрепвали значително – фиг. 49, 50, 51. Всяка кейрецу група от фирми имала финансова фирма, която финансирала активностите на кейрецу групата, мрежа от фирми, които били формално или неформално свързани и се подкрепяли директно или индиректно. Кейрецу групата имала и търговска фирма (шоша), коя-

то продавала продуктите на групата и закупувала необходими суровини и други продукти от страната и чужбина. Поръчките от САЩ, свързани с корейската война, довели до укрепване на кейрецу групите в стоманодобива, минната промишленост, корабостроенето и т. н. Появили се и нови фирми в модерни области – например Токуо Communication Industries (преименувана по-късно на SONY).

Фигура 49. Схема на хоризонтална кейрецу структура. Хоризонталната кейрецу структура е един от видовете кейрецу структури.

Старият проблем за достъп до суровини бил решен по пътя на търговията, като японската промишленост започнала да произвежда стоки, търсени от другите държави. През 1957 г. правителството приело нов дългосрочен икономически план, чиято основна цел била Япония да стане конкурентноспособна на най-напредналите световни икономики. Япония водела държавно-ръководена индустриална политика (гъосей шидо), нещо, което било много успешно, но поради идеологически съображения не се използвало в западните държави (докато западниците разчитали на „невидимата ръка на пазара“, която я имало, а я нямало, Япония ги настигнала, използвайки свръхдългата ръка на централизираната държавна индустриална политика). Официално политиката била наречена „планово-ориентирана пазарна икономика“. Японците трансферирали знания за производствените процеси и технологии от САЩ. Военните разходи били държани на 1% от БВП и така повече пари влизали за нуждите на икономическото развитие. Данъчната реформа окуражавала инвестициите, а спестяванията на населението също били влагани в

There are three types of keiretsu:

- *Kigyō shūdan* - "horizontally diversified business groups"
- *Seisan keiretsu* - "vertical manufacturing networks"
- *Ryūtsū keiretsu* - "vertical distribution networks"

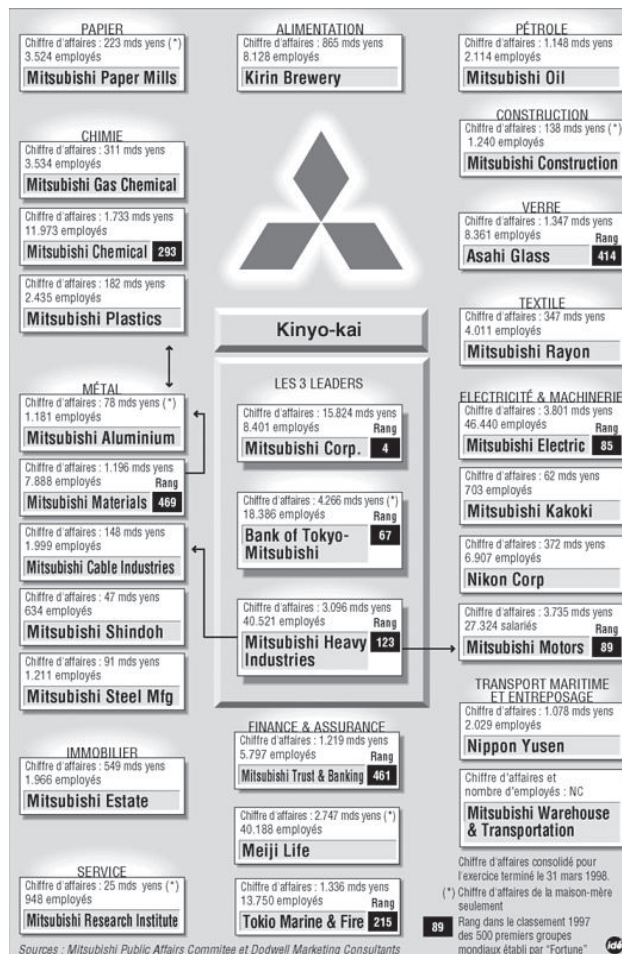

ИСТОРИЯ

разширяване на индустриалното производство.

Промени имало и в японското селско стопанство. Нови видове торове, семена и машини довели до повишаване на селскостопанската продукция. Селскостопанските субсидии били високи (те остават такива дори и до днес), цените на селскостопанските стоки били високи, но така фермерите получавали достатъчно пари да поддържат и разширяват дейността си. В същото време трудът в селското стопанство се интензифицирал – процентът на заетите в него намалял от 48% през 1950 г. до 18% през 1970 г. Растежът на японската икономика се ускорявал – от 9% на година в края на 50-те години на 20-ти век до 11% на година през 60-те години. През 50-те години на миналия век БВП на Япония се увеличил 4 пъти.

Нарастващата икономическа мощ на Япония накарала японците да погледнат по-критично на масираното американско военно присъствие в страната. Ядрените опити на САЩ в Тихия океан (и особено тези на атола Бикини) били свързани с радиоактивно замърсяване, което достигало до територията на Япония. Япония търгувала с Тайван и опитът на Китай да промени това, като накара Япония да избира между него и Тайван, се провалил – под американски натиск Япония избрала Тайван.

Фигура 50. Част от кейрецу структурата на Мицубиши.

Тогава през 1958 г. Китай скъсвал отношенията с Япония. Дипломатическите отношения със СССР били възстановени през 1956 г., въпреки че нямало подписан мирен договор – там възникнал спора за Курилските острови, който продължава и до днес.

60-те години на 20-ти век се разглеждат днес като „златното десетилетие“ за Япония. Доходите на японците през това десетилетие се увеличили 4 пъти.

Появил се терминът „GNP nationalism“ – организация на социалните институции в Япония по такъв начин, че да се стимулира икономическия растеж. В обществото имало доста широк консенсус относно тази идея и този начин на действие. Имало и друго. Цените на вътрешния пазар били високи и потребителите изисквали качество на стоките срещу парите си (и с право). Та, конкуренцията била жестока и фирмите, които оцелявали в тази конкурентна среда, намирали за доста лесно да продават стоките си на външния пазар, където изискванията не били чак толкова високи в повечето случаи. Така, японските фирми, принудени да правят непрекъснато иновации, за да оцелеят, започнали да изместват на американския пазар американските фирми, много, от които не били чак тъй иновативни, понеже САЩ били икономическа, политическа и военна свръхсила и американските фирми мислели, че без много напън те ще си стоят номер едно ей така, без усилия.

Фигура 51. Чудите се колко са силни японските кейрецу структури? Ами виждате ли емблемата на една фирмичка над знамето на Япония? Я намерете Mitsubishi Heavy Industries на фиг. 50 и ще ви стане ясно, за какво иде реч.

В това време консолидацията в Япония продължавала. Докато в САЩ бил налице военно-индустриален комплекс от фирми, в Япония възникнало нещо друго – бюрократично-индустриалния комплекс или както още бил наричан “Japan Inc.” – тясна кооперация между правителството, бюрокрацията и едрия бизнес. Бизнесът финансирал политическите кампании и очаквал провеждането на благоприятни за него индустриални политики. Могъщата бюрокрация осигурявала прокарването на тези политики. Политиците по върховете на властта дори били зависими от бюрократите на по-долните нива на управление. Геополитическите условия през 60-те години на миналия век също били благоприятни за ускореното развитие на Япония. САЩ постепенно затъвали във Виетнамското тресавище и базите им в Япония станали много важни за функционирането на американската армия в Югоизточна Азия. Японската йена била държана на ниски нива, което правело японският износ евтин. Японците отделяли спе-

циално внимание на продукцията за американския пазар. За пример, през 1967 г. в САЩ били експортирани 370 000 автомобила, а през 1971 г. количеството било вече 2 400 000 – фиг. 52. Японската икономическа мощ (за сметка на поддържаната ниска военна мощ) започнала да става непоносима за САЩ. Япония станала третата по размер световна икономика в края на 60-те години (след САЩ и ФРГ), благодарение на тежката си индустрия. И тук, както на други места, имало кратичък девиз и той бил – “жу-кочо-дай” (тежко, дебело, дълго, голямо – това се отнасяло за продуктите на тежката индустрия). Един от флагманите на тежката индустрия било това, което днес се нарича “Mitsubishi Heavy Industries”. През 60-те години на 20-ти век производството на стомана в Япония нараснало 7 пъти, а броят на произвежданите автомобили се увеличил 4 пъти. Развила се и леката промишленост. Девизът тук бил “кей-хаку-тан-шо” (леко, тънко, късо, малко). През 60-те години производството на часовници се увеличило 35 пъти, а производството на телевизори – 14 пъти. Населението на Япония също растяло – от 72 милиона през 1945 г. японците станали 100 милиона през 1967 г. В този период икономическата стойност на децата била съществена – многото деца помагали във фермите и били застраховка за старините

на родителите си. Развитието на икономиката оскъпило отглеждането на децата и те станали не толкова нужни за осигуряване на старините на родителите си. Така средният брой деца в японските семейства паднал от 4 през 1950 г. на 2 през 1960 г.

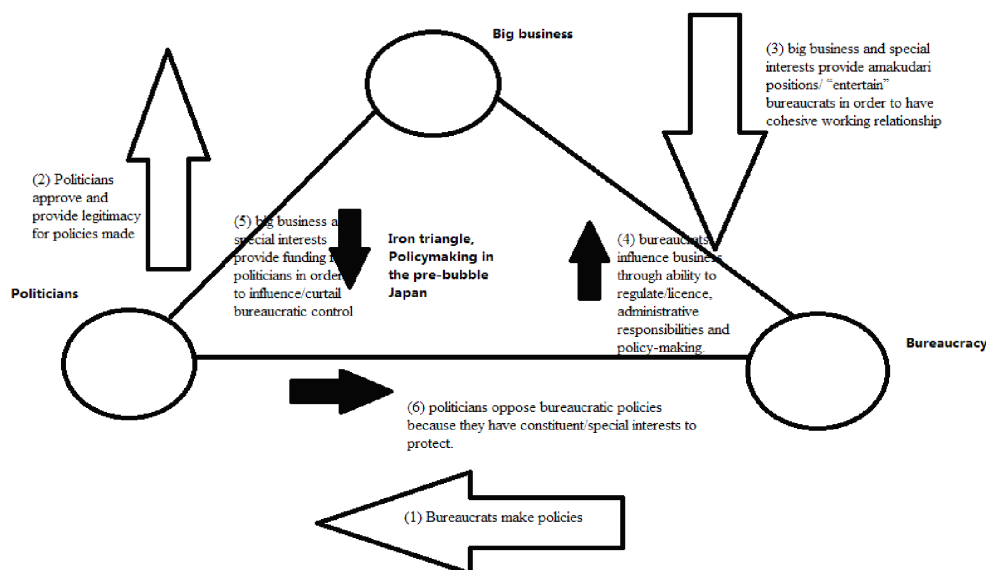

Фигура 52. Космически технологии в автомобилостроенето. Няма проблем – за какво са кейрецу структурите! Та, на фиг. 50 може да погледнете дали Mitsubishi Motors е свързана с Mitsubishi Heavy Industries или пък не.

Урбанизацията също допринесла за намаляването на броя на децата в семействата. Отначало условията за живот в растящите градове не били много добри. Основната цел на правителството била индустриализацията, а не социалните дейности, свързани с подобряване на условията на живот

и хигиената. Флуктуациите в раждаемостта се отразили и на образователната система. Силно те се усещали във висшето образование – броят студенти в японските университети се увеличил 2.5 пъти между 1960 и 1970 г. Образователната система, както и много други неща, била централизирана и направлявана от държавата. По-малко деца и повече доходи означавали увеличаване на вътрешното потребление. То се увеличило два пъти между 1955 и 1970 г. и това стимулирало растежа на японската икономика. Но въвн от Япония, облаците постепенно се сгъстявали. Китай тествал първата си атомна бомба през 1964 г. и през 60-те години там била в ход Културната революция. Търговските връзки между Китай и Япония били възстановени, но войната въвн

Виетнам усложнявала отношенията, тъй като военни бази в Япония били използвани от армията на САЩ. Отношенията с Великобритания и Южна Корея обаче се подобрявали непрекъснато. През 1968 г. размерът на икономиката на Япония станал по-голям от размера на икономиката на ФРГ. Животът на големи слоеве от японското население се подобрил, което намалило социалните търкания. Идвали 70-те години на 20-ти век. А с тях идвал и въпросът – може ли Япония да изпревари САЩ по икономическо развитие? Доброто планиране, кооперацията между бизнес, правителство и бюрокрация, усилената работа и малко късмет помогнали на японската икономика да консолидира успехите от 60-те години в следващите 2 десетилетия на 20-ти век. Когато японска-

Фиг. 53. Железният триъгълник в управлението на Япония.

та йена се засилила през 80-те години на 20-ти век, японските фирми изнесли много производства в чужбина. Голяма част от югоизточна Азия започнала да работи за Япония. Но било ли това достатъчно Япония да измести САЩ като водеща свръхсила в света? Не, разбира се. Железният триъгълник: едрият бизнес, политиците и бюрократите (Tetsu no Sankakukei) управлявали Япония – фиг. 53.

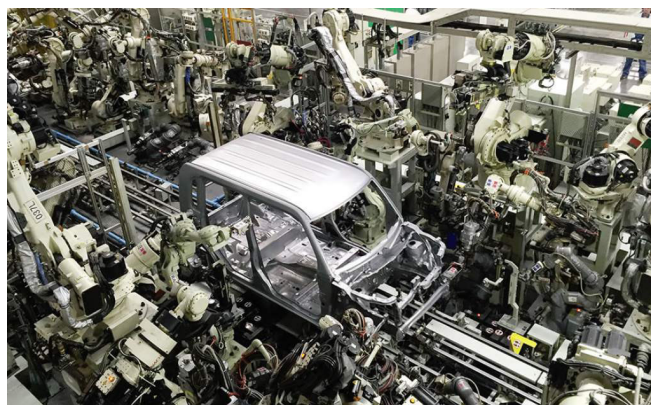
Тези три групи имали нужда една от друга. Бизнесът подпомагал кампаниите на политиците, които от своя страна се нуждаели от икономически ръст, за да легитимират властта си. Министър-председателите се сменяли, но управляващата партия оставала една и съща. Бюрократите работели тясно с бизнеса, за да прокарат правила, подпомагащи експанзията на корпорациите. За благодарност, след пенсионирането им, големите корпорации ги назначавали на различни длъжности (за това си има и дума – амакудари – слизане от небето), в зависимост от ранга, който бюрократите имали по време на действието си като бюрократи. Бюрократичната машина можела да забави или да ускори привеждането в действие на политиките на правителството, затова бюрократите били важни в една система, в която политиците от всички рангове били твърде заети да се борят за победата

на следващите избори, а министрите оставали за кратко време на постовете си и не можели сами да правят големи промени в ръководените от тях системи. Ако политиките на политиците не били подпомагани от бюрократите, нещата се забавяли и започвали да се затлачват (докато съответният политик падне от власт или му свърши мандата). Така в японската политическа и обществена система се установил начинът на действие, че ако една политика работела горе-долу добре (даже и да не била перфектна), тя не се променяла, защото това налагало промени и в други политики, а тая работа била трудна. Промени се осъществявали само, когато нуждата от такива вече била крещяща. В такива случаи промените ставали бързо, защото сработвали установените връзки в железния триъгълник, в кейрецу системите на корпорациите, както и установените връзки между работници и работодатели (спомняте си системата от старите времена – защита срещу лоялност. Тоест работниците имали сигурни работни места, в много случаи чак до пенсионирането си, а в замяна на това били лоялни към работодателите си).

Тази система успешно успявала да отрази външните влияния от 70-те години на 20-ти век. Първото такова влияние било известно като “шока на Никсън”. Конкурентноспособнос-

тта на японските кейрецу корпорации била толкова голяма, че довела да голям търговски дефицит за САЩ в търговията с Япония. За да го намали, президентът Ричард Никсън използвал лостовете за влияние на САЩ над Япония и курсът на йената бил повишен от 360 йени за долар до 308 йени за долар през 1973 г. Били увеличени и митата за японските стоки. За първи път след Втората световна война САЩ започнали да разглеждат Япония като икономически противник. Проблемът за американците били мощните кейрецу структури на японските корпорации, които можели да концентрират ресурси в даден сектор и да унищожават конкуренцията. Кейрецу структурата се поддържала както от взаимно държане на акции от страна на компаниите от структурата, така и от неформалните връзки между шефовете на тези компании, които се събирали редовно на президентски съвет (шачо-кай) на кейрецу структурата, за да обсъждат въпроси от взаимен интерес. Кейрецу структурите, с тяхното собствено финансиране (в структурата влизала някаква финансова институция, например банкова група) и тяхната независима търговска структура (в кейрецу структурата имало и търговска корпорация), били страшно устойчиви и неподатливи на външни влияния икономически структури, с мощни връзки в националната по-

литика и националната бюрокрация, които стояли плътно зад интересите на кейрецу структурите посредством връзките в железния триъгълник на властта в Япония. Кейрецу структурите поддържали и неформални връзки една с друга и се подпомагали взаимно и така американските корпорации били изправени пред невидими мрежи, създаващи неформални търговски бариери за чуждестранните фирми. Могъществото на кейрецу структурите било голямо дори и за американските мащаби. В примера, който даваме навсякъде в тази статия – Мицубиши кейрецу имала актива за 1 трилион долара и продажби за 360 милиарда долара. Така Мицубиши била по-могъща от подавяващото мнозинство от държавите по света. Кейрецу структурите набирали висококвалифициран персонал навсякъде, където оперирали и този персонал безмилостно защитавал интересите им – фиг. 54.

Фиг. 54. Ма къде са хората, бе! Японските кейрецу структури отдавна са разбрали, че могат и без мигранти. Такова нещо се управлява, разбира се, от висококвалифициран персонал. Ама и този персонал си има слаби страни – няма пък купена диплома от третокласен университет. Е, така де, но поради това на Япония никой не и казва Японистан.

Огромната мощ на кейрецу структурите им позволявали да инвестират и в проекти, печалбата от които можела да дойде и след 10 години (американските корпорации не инвестирали в проекти, за печалбата от които трябвало да чакат повече от 3 години). Резултатът от тези различия бил особено видим в областта на електрониката. Японските кейрецу структури помели американските си конкуренти и станали господстващи в областта на битовата електроника. Кейрецу системата се справила успешно със “шока на Никсън”.

Следващото изпитание за кейрецу системата била петролната криза от 1974 г. Цените на петрола скочили рязко и икономическият растеж в силно зависимата от внос на суровини и петрол Япония рязко паднал през 1974 г. Кейрецу структурите обаче реагирали моментално – те направили преход от производства, свързани с тежката индустрия, към производства, свързани

с високите технологии (и изискващи по-малко суровини). Тежката индустрия била изнесена в страни, където заплатите били по-ниски от Япония. От това особено профитирала Южна Корея. Японските кейрецу групи извършили технологичен скок и Япония се превърнала от равностойна на останалите развити държави в лидер в областта на високите технологии. Вместо да произвежда евтини и равностойни на другите стоки (евтинията веднага можела да се компенсира с мита), японската индустрия започнала да произвежда високотехнологични изделия, които другите не можели да произведат. Кейрецу системата успешно се адаптирала и към високите цени на петрола. В 1976 г. размерът на японската икономика бил 10% от размера на световната икономика. Централната идея на адаптацията на кейрецу системата била тя да се концентрира върху индустрии, които не изисквали много суровини и особено към наукоемки индустрии – роботика, компютри, интегрални схеми, биотехнологии – фиг. 55.

Фигура 55. Акихабара – градът на електрониката в Токио. Ама наистина си е цял град – магазин до магазина. И като ходите из него, вземете си един местен от време на време да ви затваря устата, че то там човек

като зяпне от учудване, не се усеща, че ходи с отворена уста. Ако местният е девойче, почерпете го една паста в сладкарницата до гарата. Няма да ви излезе скъпо – само 2500 йени (към 25 долара).

В допълнение, страната се опитвала да намали зависимостта си от вноса на суровини и особено от вноса на петрол и въглища. Започнала да се развива ядрената енергетика – през 1970 г. 0.3 % от електроенергията в Япония се произвеждала от атомни електроцентрали, а през 1980 г. този процент вече бил 4.7%. Зависимостта от вноса

на нефт също намалявала. В 1970 г. за 71.9% от продукцията на японската промишленост се изисквал вносен петрол. Този процент намалял на 66.1% през 1980 г. и на 58.3% през 1990 г. Военните разходи били държани на 1% от БВП. Но този процент като сума имал все по-голямо измерение. Съответно се увеличавала и числеността на силите за самоотбрана – 250 000, което била немалка армия, добре обучена и оборудвана.

И така, до края на 80-те години. Между 1970 и 1990 г. БВП на Япония нараснал 6 пъти. Японските кейрецу конгломерати доминирали на много глобални

пазари, като битова електроника или автомобили, а японските инвестиции в икономиката на някои страни от Азия били доста солидни. В 1988 г. 24 от 50-те най-големи банки в света били японски. Когато император Хиروهито починал през 1989 г., Япония била доста различна от Япония от 1926 г., когато императорът се възкачил на трона. Идвали 90-те години на 20-ти век и това десетилетие щяло да стане десетилетие на икономически проблеми за Япония.

И тъй, в края на 80-те години на миналия век японското общество се характеризирало с персонални бизнес мрежи (едрият бизнес бил свързан в мрежите на собственото кейрецу и в мрежите, които съществували между кейрецу конгломератите и с мрежите, които кейрецу-конгломератите имали с чуждестранни фирми). Имало и тясна кооперация между бизнеса и управлението и принципите на конфуцианството работели добре. Големите фирми предлагали защита на работниците си срещу тяхната лоялност, а политиката и бюрократичната машина обслужвали бизнеса, получавайки масивно финансиране на предизборните кампании и добре платени съветнически постове след пенсия. Конфуцианството работи добре, когато трябва да се поддържа някаква структура, но не работи добре, когато тази структура трябва да се променя.

Главолонните икономически успехи от 70-те и 80-те години на миналия век довели със себе си и постепенно натрупване на проблеми, които щели да доведат до криза въпреки устойчивостта на кейрецу системата и лоялността и полаганите усилия от страна на японските работници в името на икономическия растеж.

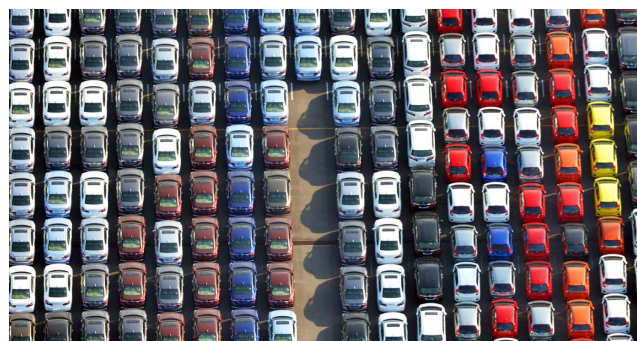
Имало обективни причини за кризата от 90-те. Капитализмът се характеризира с редуване на периоди на растеж и кризи. Япония преживяла дълъг период на растеж, през който успяла да създаде глобална икономическа империя. Японската промишленост имала много филиали в чужбина, където евтина работна ръка произвеждала стоки, на които били слагани японските етикети. Следвайки идеята за непрекъснат икономически растеж и подкрепата на правителството за тази идея, японските фирми взимали все повече заеми, като лихвите били ниски и заемите били достъпни. Борсовите индекси растели бързо и все повече хора и компании инвестирали на борсата. Приходите от тези акции често били за закупуване на луксозни стоки и за туристически пътувания. Туристическата индустрия процъфтявала. Тази работа започнала да се променя през 1990 г. Приходите от акции вече не били колкото инвеститорите очаквали, плащайки високата цена за съответната акция. Наемите се пови-

шавали, а цената на земята растяла още по-бързо – фиг. 56.

Фигура 56. Токио бързо се разпрострял в равнината Канто чак до началото на планинската верига, свързана с планината Фудзияма. Като видите Токио, няма вече какво да ви учуди в тоя свят. Е, хайде, в Шанхай има малко повече небостъргачи.

Икономическият балон, който полека се формирал в предишните 2 десетилетия бил на път да се спуска. И се спускал. Финансовият пазар се свил с 2 600 милиарда долара между януари 1990 и август 1992 г. Толкова загубили инвеститорите – особено много загубили тези, които инвестирали и купили акции по високи цени преди кризата.

Фигура 57. Японски автомобили на път за пазара на САЩ.

Изчезването на тези пари се отразило като вътрешното потребление спаднало, а хората започнали да купуват по-евтини стоки. Много фирми банкрутирали, а състоянието на японските банки се влошило. Това се отразило и върху кейрецу конгломератите и безработицата започнала да расте – за първи път от 45 години големите японски корпорации започнали да

съкращават работници на постоянни трудови договори. Патронажната система – работно място до пенсия срещу лоялност от страна на работника, вече не можела да работи. Десетки хиляди мениджъри на средни управленски нива били уволнени или били принудени да заемат по-нископлатени позиции. Японците, вместо да купуват, започнали отново да спестяват и опарени от краха на борсата, не бързали да инвестират спестяванията си за изваждане на икономиката от състоянието на криза. Хората престанали да вярват в икономиката, а вярата е съществена за функционирането на капитализма и капиталистическата икономика. Бюрократите от Министерството на финансите не могли да се справят с кризата, а както става в кризисни времена – на бял свят започнали да излизат корупционни афери на политическия елит, които довели до оставките на доста министри и няколко министър-председатели. Та, целият железен триъгълник на властта – политици, бюрокрация и едър бизнес, започнал да губи доверието на хората. Управляващата Либерално-демократическа партия се разцепила и в 1993 г. загубила властта за пръв път от 1955 г. В десетилетието между 1989 г. и 1999 г. се изредили 8 различни министър-председатели и германският канцлер Хелмут Кол веднъж се пошегувал, че се е уморил да се

среща с нови японски министър-председатели.

Японското правителство, за да се справи с икономическата криза, се обърнало към добрата стара кейнсианска идея за повишаване на обществените разходи. Правителствата инжектирали в икономиката над 800 милиарда долара между 1992 и 1999 г. Били намалени данъците и малкият бизнес и банките били финансово подпомогани. Дълговете на банките били закупени от специална правителствена банка, която събрала 540 милиарда долара такива дългове и така броят на банковите фалити силно намалял. Били насърчени и банковите сливания. Масивни пари били хвърлени за инфраструктурни проекти. Японските фирми организирани успешни кампании за продажба на продукцията си в чужбина, а японците започнали да купуват по-малък брой луксозни стоки от чужбина. Всичко това довело до увеличаването на положителното търговско салдо на Япония. Американците не били доволни – тяхното салдо в търговията с Япония било отрицателно – около 60 милиарда долара на година – фиг. 57. Японското правителство нямало много трудности да убеди гражданите си да спестяват, но имало много трудности да ги убеди да купуват повече американски стоки. Японските инвестиции в чужбина били увеличени – големи потоци пари

потекли към Китай, Тайван и страните от АСЕАН (Малайзия, Тайланд, Филипините и Индонезия). Тези японски инвестиции събудили стари страхове и нови недоволства – тези, които печелели от инвестициите на японските корпорации, били съответните местни елити и квалифицираните работници. Така японските инвестиции задълбочавали социалното неравенство в някои от съседите на Япония. Инвестиционната политика на големите японски корпорации поставила под допълнително напрежение малките и средните японски фирми – те трябвало да се конкурират с продукти, произведени в страни с много по-ниски разходи за труд и суровини. За да не банкрутират, тези по-малки японски фирми започнали да произвеждат по-високотехнологични продукти, които не можели да бъдат произведени тъй лесно в чужбина.

През 90-те години на 20-ти век се променя и международната позиция и значение на Япония. След втората световна война Япония дължи доста икономически успехи на благоприятното си положение в Студената война между капитализма и комунизма. През 90-те години на миналия век това се променя, тъй като Съветския съюз вече го няма. Японската икономика зависи от вноса на суровини и затова политиката на Япония е такава, че тя се стреми да поддържа благоприятна глобална

търговска система, която да ѝ набавя нужните суровини. Така Япония е икономическа свръхсила, но суровинната ѝ зависимост прави позицията ѝ на свръхсила доста нестабилна. Политически погледнато Япония дълги години профитирала от сделката – американско военно присъствие на собствена територия срещу облекчен достъп на американските пазари. С разширяването на китайския пазар обаче по тази линия се получават напрежения, тъй като Китай не гледа с добро око на американските военни бази в Япония. Япония е притисната между две големи военни свръхсили – Китай и САЩ, напрежението между които в Тихия океан се покачва и може да прерасне в голям конфликт – нека само да припомним проблемите с Тайван или с островите в Южнокитайско море. Проблеми има и с японските сили за самоотбрана и тези проблеми се видели ясно при атаката на Садам Хюсеин срещу Кувейт. 2/3 от доставките на суров петрол за японската икономика идвали от този регион и предпазливата политика на японското правителство (да изчака кой ще бъде победителя, пък после да види какво ще прави) никак не се понаправила на САЩ. Накрая се стигнало до съглашение – японските войници останали у дома, но Япония поела голяма част от разходите за войната срещу Ирак (13 милиарда долара). Въпросът е, обаче,

колко дълго още Япония ще може да използва “дипломатията на чековата книжка” и няма да използва военната си сила вън от границите си. Японците са търпеливи още от времената на Токугава. Те ще използват армията си вън от територията на Япония, когато ще могат да използват максимална полза от това – фиг. 58. Японските сили за самоотбрана са въоръжени до зъби, а военният бюджет на Япония е един от най-големите в света. Японският флот има над 150 големи кораби, а японските ВВС имат над 1200 самолета. Това е сила, с която се съобразяват всички съседни държави, включително Русия, САЩ и Китай. Япония търпеливо чака – ядрените ѝ централи бълват плутоний, а собствената ѝ космическа програма редовно изстрелва спътници в космоса. Технологията за летища в океана е японска. Всичко това бързо може да се обърне на самолетносачи и балистични ракети с ядрени бойни глави. Засега японците сдържат национализма си. Има и нещо друго – разликата в поколенията. Младите японци не са изпитали страданията на тези, които е трябвало да изграждат отново Япония след Втората световна война, те не са се жертвали за осъществяването на японското икономическо чудо. Техните очаквания за жизнен стандарт са много по-големи от тези на техните родители и деди. Те по-трудно се вписват в японската об-

разователна система, която е фокусирана върху производството на квалифицирани и високоспециализирани кадри. Увеличава се броят на младите японци, които не посещават училище. Напрежението се увеличава, но промени в конфуциански стил на мислене се правят само там и тогава, където и когато вече са неизбежни. Японската образователна система е основана на конкуренцията, а някои от съвременните млади японци са така материално задоволени, че вече не искат да се конкурират.

Фигура 58. Японските военновъздушни сили никак не са безобидни. Тигърът си крие ноктите дълго време, но не забравяйте, че ги има.

Но все още има доста такива, които приемат конкуренцията и затова системата все още функционира. Особено голяма е конкуренцията за университетско образование, тъй като има сил-

на връзка между университета, в който младият японец учи и бъдещата му работа. Топ-бюрократите обикновено са учили в Токийския университет, а топ-бизнесмените – в университета Кейо. За едно място в тези университети се борят по 20 и повече кандидати. Променя се и отношението към работата – за много от младите японци тя вече не е източник на лично удовлетворение, а е необходимо зло. Работното място за цял живот, гарантирано някога от големите корпорации, започва да остава в миналото и често младежите сменят работното си място.

Днешна Япония е силно урбанизирана – 67% от територията ѝ са необитавани планини, а 43% от населението живее в радиус от 50 километра около геометричните центрове на Токио, Осака и Нагоя. Това води до социални напрежения, свързани с големи разходи на време, въпреки високите заплати. Трудно се намира подходящо жилище в големите градове и често човек трябва да пътува с часове до работното си място.

И тъй, накъде върви Япония? Голямото предимство на Япония пред другите страни през втората половина на 19-ти век и през 20-ти век е социалната кохезия и способността на различни хора, групи от хора и части от социално-икономическата система на страната да работят заедно. Тези две

особености на японската система служиха на японците много добре в последните 70 години. Но Япония среща и предизвикателства и едно такова предизвикателство е застаряващото ѝ население. Раждаемостта намалява, а продължителността на живота се увеличава. Така възниква проблема за разходите, необходими за поддържането на застаряващата част от населението – разходите за пенсии са около 14% от БВП и ще нарастват. Проблемът е, че има все по-малко младежи, които да поддържат възрастните хора. И става дума не само за пенсиите, но и за разходите за лечение. Тези пари трябва да дойдат отнякъде и един начин е да бъдат вдигнати данъците на по-младото население. Това обаче води до наличие на по-малко пари за инвестиции в икономиката. Намаляващата работна сила води до конкуренция за тази работна сила между работодателите и до увеличаване на разходите за осигуряване и поддържане на работната сила. Това също намалява конкурентноспособността на японската икономика. И тъй, тези, които са жертвали младостта си за постигане на японското икономическо чудо, трябва да изпитват лишения и на старини.

Друга опция е да се увеличи броя на икономическите мигранти – нещо, което сега масивно се практикува в западна Европа, Австралия и Северна

Америка. Това не е опция за Япония, която не е страна на мигранти – през голяма част от историята на Япония е имало съпротива срещу присъствието на голямо количество мигранти в страната. Япония стимулира хората с японски корени по света да се завръщат в страната. Япония много внимава с поканата на гастарбайтери – негативният опит на Германия и други европейски страни, където мигрантите създават социални проблеми, свети като червена сигнална лампа в главите на японския политически елит.

Япония има резерв, тъй като е възможно да се подобри участието на жените в трудовата дейност. До колко обаче това ще се съвмести с възпроизводството на населението – не е ясно. Япония може да използва труд на работници в чужбина. Но така, към зависимостта на Япония от суровини от чужбина, ще се добави и зависимостта на Япония от чуждестранен труд. Това засилва уязвимостта на Япония и увеличава влиянието на един фактор, който може да компенсира донякъде тази уязвимост – армията. Стабилните търговски пътища и стабилността на страните, където има японски инвестиции, са важни за Япония, което е обективна предпоставка за нарастване на силата на японските въоръжени сили и дори предпоставка за използването им зад граница в бъдещето.

Япония има да преодолява и иконо-

мически проблеми – публичният дълг е много голям, банковият сектор не е достатъчно стабилен, а много малки бизнеси банкрутират, което има значителни социални последици – увеличава се броят на безработните и на бездомниците. По-възрастните спестяват пари за своите старини и не ги влагат в икономиката. Тези хора не купуват и вносни стоки и така търговският излишък на Япония с останалия свят няма да намалява, от което няма да са доволни търговските партньори на Япония. За да се справят с чуждестранната конкуренция, японските фирми изоставят практиката на жестоката конкуренция и започват да се кооперират и да си помагат – кейрецу конгломератите засилват сътрудничеството помежду си и създават нещо като национална кейрецу структура. Може би това е пътят на Япония в бъдещето. Силата на японското общество и икономика още е налице и решаването на социалните проблеми може отново да тласне Япония напред. Това, което може да се очаква, е реорганизация на японските икономически структури, за да се премине през времената на демографския преход. Япония има дълга история, изпълнена с предизвикателства, на които страната успешно е реагирала. В духа на тази традиция смятаме, че е много голяма вероятността Япония да се справи успешно и с проблемите на

21-ви век – фиг. 59.

Фигура 59. Модерна Япония. Ако те не се справят с предизвикателствата на 21-ви век, то кой тогава ще се справи?

И ето ни в края на четвъртия и засега последен разказ за социалната динамика в Япония през различни времена. Може би ще въздъхнете, че интересната история свършва. Но тези, които познават първия автор, ще се поусъмнят. В този разказ има статуя на Мао зе Дун и това не е случайно – ще кажат те. И ще са прави. След поредицата за Япония, следва поредица за Китай от гледна точка на математическата социална динамика. Китай обаче е един свят сам за себе си. Както казват ки-

тайските ни познати, за да разбереш

Китай трябва едновременно да си фен на Конфуций и на Кунг-фу-ций. А тези, които разбират Конфуций, обикновено не разбират Кунг-фу-ций и обратно. Та, разбирането на Китай минава през Конфуций, Лао Дзъ, Сун Дзъ и други мислители, с които и ще започнем (и през разбирането и на Кунг-фу-ций). По-

сле ще ви разкажем за Чин Ши Хуанг, за династията Тан (която се опитала да наложи марионетния род Ашина начело на западната част на Тюркския хаганат и това довело до интересни за нас действия на немарионетния и конкурентен род Дуло в Черноморския регион, така да го кажем засега) и ще стигнем до Мао зе Дун и интересните времена на Дън Сяо Пин и след него. За да разберем как Китай в последните десетилетия отново се превърна в световна свръхсила. Което за нас не е изненада, защото Китай почти в цялата си история е бил такава свръхсила. И така, до нови срещи.

Живот в история и скулптура

Автор: Красимир Григоров – Зав. отдел „Възраждане“, РИМ – Враца

/публикация IX от Цикъла „Революцията – триумфална врата за всеки народ“/

*„Талантът е в готовността да
жертваш много.“*

Димитър Бучински

Не познавам друг съвременен художник и скулптор, който да е сторил толкова много за своя роден край и в същото време огънят на родолюбието да тлее толкова силно у него, че да се грижи с такова старание за старините на България.

Димитър Бучински: личен архив

Животът е любов, семейството е най-голямата ценност, творчеството – всепоглъщащо! Пословично упорит и всеотдаен, Димитър Бучински се стремеше максимално да бъде полезен навсякъде, където се влага с ентузиазъм и плам. Завършил класа по скулптура на друг известен врачанин – проф. Андрей Николов през далечната 1939 г., В професио-

налната си кариера, той е моделирал над 3000 бюстове и релефи на културни и политически дейци. А днес след толкова много години усилен труд, едва ли може да прецизираме на кое поприще той бе най-силно изявен. Преглеждайки архивите, се убеждавам, че единствените най-достоверни податки за погребаните глави на Ботевите четници са вследствие на неговия научно-изследователски труд. Подготвил е редици ръкописи за смъртта на Хр. Ботев, че даже е сътворил и една цяла стихосбирка. Неуморимата му природа е пословична, посвещава години в полза на идеята за откриване гроба на легендарния войвода. Не го задоволява кабинетната работа, с дни кръстосва Балканските усой, за да събира сведения и да ги подчинява на едничката идея да отговори на посланието на великия поет „дано ми най-дат пушката, пушката, мале, сабята“. Интересна и динамична личност, истинско, несметно богатство за нашия град! Той самият се има за скулптор, но с еднаква сила се изявява и като археолог. Нека да припомним само с каква страст се включи в археологическите разкопки на Могиланската могила в центъра на Враца. Дъждът не го плашеше, защото страстта към старините го увличаше и надделяваше. В определени моменти, тя се явява и като синтезирана формула на житейската му философия. С чувство на нескрита

гордост си спомням, че името му особено нашумя покрай разкопките на църквата „Св. Петка Самарджийска“ пред ЦУМ, където на предна линия заедно с арх. Сава Бобчев повдигна въпроса за вторичното погребение на друг един титан на българското национално-освободително движение – Васил Левски, в олтара на църквата. В своята многообразна професионална кариера, той успешно се изявява още като етнограф, историк и реставратор. Достатъчно е да припомним професионалната му работа по възстановката на ризницата на българския воин от Средновековието в Националния военно-исторически музей в София. Златни ръце, които умеят да извайват не само бронзовите барелефи, въпреки че и това има своята морално-естетическа стойност. А типажите, които сътвори от поречието на Искъра, са една прелюдия и реално продължение на неговия родолюбив корен, водещ началото си от онзи працядо осмо коляно, майстор на глинени лули или от дедите по майчина линия, изкусни златари.

Ако някой от съвременниците му е имал щастливата възможност да го заговори на професионална тема, той със сигурност, не би се наредил сред големите скулптори, които Врачанската земя някога е раждала. Но с положителност той е най-големият дарител сред скулпторите, защото

името му ще остане завинаги в богатата съкровищница с дарените си творби за над 200 хил. лева.

Що се отнася до богатото му творчество, то присъства неизменно навсякъде – в Политехническият музей в София, в Копривщица, Враца, Шумен и други градове, които ценят истински вдъхновяващия му талант. Като безспорен енциклопедист с богата култура, той се увлича и по средновековните извори, а стихията му е в реставрацията на древни крепости и кули. Помислете само, що за въображение, как от няколко оцелели камъка, той проектираше през онези години цели макети от гипс, придавайки нов живот на намереното. Професионалните му умения бяха оценени по

достойнство на един сравнително късен етап от творческата му кариера, когато в зенита на неговата 80 годишнина, бе приет за член на Съюза на художниците. Едно обаче е сигурно, със своите големи заложи той се утвърди несъмнено като едно голямо Възрожденско име в развитието на нашия град. Никак не е случайно, че през далечната 1961 г. Д. Бучински, бе едва осмият заслужено удостоен с приза „Почетен гражданин на Община Враца“.

А тази всеотдайна любов към всичко що е родно, тя ще си остане най-голямата му любов!

"За памет на познание!" Христо Ботев, 1875, Букурещ

Автор: Красимир Григоров – Зав. отдел „Възраждане“, РИМ – Враца

/публикация II от Цикъла „Революцията – триумфална врата за всеки народ“/

Както е добре известно, Българското възраждане възниква по-късно от европейското и затова се различава съществено от него. Докато западно-европейското се характеризира с разкрепостяване на личността, то нашето се отличава с откриването на нацията и негова присъща черта е народността, а не индивидуализма. Националното самосъзнание е това, което търси да се утвърди, затова се обръща внимание на бита, езика, творчеството и миналото. Патриотизмът се превръща в убеждение и подвиг. Всичко в тази епоха служи на две основни цели:

- Борба за духовно освобождение и независима църква.
- Борба за политическа независимост, за свободна държава.

Следвайки тези цели, и изкуството се превръща в мощно средство за издигане на националното съзнание. Затова и ранната фотография, в лицето на първите български фотографи, се стреми да помогне на народа в неговата борба за свободен политически и

духовен живот.

Те не са професионалисти-фотографи, а по-скоро революционери и просветители, художници и книжовници, учители и духовници.

Първите български фотографи са едни от най-будните и просветени умове на времето. За времето си град Враца е сред най-напредничавите. Малцина обаче знаят, че градът е дал двама от най-добрите фотографи – първооснователя на фотографското дело за цяла югоизточна Европа – Анастас Йованович, и Тома Хитров – съпруг на Елена Чернева /Враца/. Той е изтъкнат национал-революционер, един от първите български фотографи, „придворен“ фотограф на БРЦК и революционната емиграция в Румъния. Автор е на най-популярния портрет на Христо Ботев, както и на портретите на Захари Стоянов, Никола Славков, Панайот Хитов, Никола Странджата. Междувременно, за краткия си борчески живот, великият поет и революционер Хр. Ботев е заставал всичко на всичко четири пъти пред фотокамерата. Това твърдение е реално и то се базира на оригиналните снимки достигнали до

ИСТОРИЯ

нас. За изминалите 142 г. от героичния му подвиг, други оригинали не се появяват. Първата най-ранна снимка на поета датира от месец април 1865 г., тя е сборна и на нея той е на 18 г., заедно с още девет свои съученици от трети гимназиален клас на Втора Одеска гимназия. Тя е направена в местно фотографско ателие. Тази снимка е извадена случайно от архива от учителката по танци Ана Димиджиева. Върху нея липсват автографи на поета.

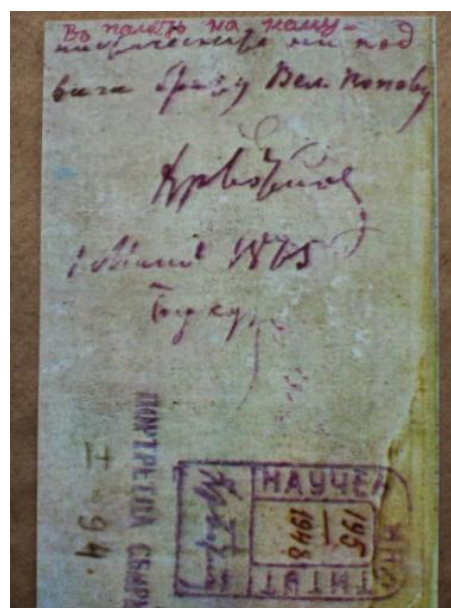

Хр. Ботев заедно със своите съученици от Втора Одеска гимназия

Първият самостоятелен фотографски портрет на поета Христо Ботев е направен десет години по-късно през 1875 г. в ателието на братовчедите революционери Тома Станев Хитров /1840 – 1906/ и Петър Тодоров Факиров /1842 – неизв./ Отпечатан е в шест екземпляра, а наред с него се подвизава в обръщение още един по-голям портрет, с размери 11x15 см – дело на

известния за времето си букурещки фотограф Бабет Енгелс. От седемте оригинални екземпляра от фотопортрета на Ботев, четири притежават автографи.

Най-ранният автограф на Хр. Ботев е бил подарен от него на Величко Попов /1848 – 1927 г./, учител в Галац, а след Освобождението съдия в Стара Загора. Съратник и близък е на Ботев от Българската комуна, където бъдещият войвода е сътворил знаменитото си произведение „Символ-верую на Българската комуна“, а впоследствие двамата изпращат и приветствена телеграма до парижките комунари.

Най-ранният автограф на Ботев за Величко Попов

Понастоящем оригиналният екземпляр от снимката се пази в Архива на

Института по история при БАН. Други три оригинални екземпляра също се пазят в този архив, но тях Ботев е подарил с автограф на Васил Хаджимаринов от Болград, учител в българското училище в Гюргево и на д-р Стоян Пенчев от Търново, но без автограф. Изглежда измежду трите най-скъп ще да е бил този, който е бил притежание на Венета и Иванка Хр. Ботеви, подарен за архива впоследствие от д-р Ст. Христов, съпруг на Иванка. Подобен портрет е притежавало и семейството на Кирил Ботев с посвещение на игумена на Араповския /Асеновградския/ манастир. По сведения на Радка Стоянова, други два екземпляра от портрета му са предадени лично на Иван Драсов на 26 юни 1875 г. и на Иван Андонов през м. януари 1876 г. (предназначен за Ст. Стамболов), ала засега те липсват.

Първият самостоятелен портрет на Хр. Ботев

Третата фотография на Хр. Ботев е с неговите приятели Славков /отдясно/ и Драсов. Тази популярна снимка е с размери 10x6 см в четири оригинални екземпляра. Тримата са заснели фотографията си най-вероятно в ателието на Хитров и Факиров. На нея в погледа на Ботев се чете революционно вдъхновение и дързост.

Ботев, Славков и Драсав в ателието на Тома Хитров

Последната фотография на бъдещия войвода е от м. април (м. май 1876 г., малко преди отпътуването с четата за България). Тя е ценна, защото е в един-единствен екземпляр и е от личния архив на друг един, не по-малко известен, български войвода, Петко

Киряков (капитан Петко войвода). На нея братя Ботеви се фотографирали както следва отляво на дясно: Стефан, Боян и Кирил, а отзад е Христо. Четиримата са облечени спретнато, с модни за времето си европейски дрехи. Всички са с бели колосани яки на ризите и с вратовръзки-кордели. На тази последна фотография, Ботев е с подстригана брада, „a la Napoleon III“. В израза на лицето му се долавя напрегнатост по повод отпътуването на четата. А народният поет Иван Вазов най-красноречиво е предал състоянието му: „От многото напъгане, трудове, възмущения по това велико дело беше се измахнал и изменил в лицето. Бузите му бяха доволно слепени. Той не сядаше, не дояждаше в тия дни. Той тичаше от кафене на кафене, от кръчма в кръчма, от хан на хан, от къща в къща, да разговаря, да подсеца, да разпаля бъдещите си другари в трудното предприятие. Той целият се бе превърнал в мисъл!“

Стефан, Боян, Кирил и Христо Ботеви

Лечителят на Ботевата чета

Автор: Красимир Григоров – Зав. отдел „Възраждане“, РИМ – Враца

/Публикация V от Цикъла „Революцията – триумфална врата за всеки народ“/

Ботевата чета бележи най-необикновения и романтичен, но не по-малко жесток, епизод на героичното Априлско въстание от 1876 г. Никоя друга наша чета не е преминавала от румънския на българския бряг чрез завладяване на чуждестранен параход. Този акт няма аналог в българската революционна практика. Така е, но и не съвсем, защото замисълът на този стратегически прием се ражда в хъшовските среди доста преди организираната от Христо Ботев акция. Най-вероятно той е заимствал идеята от врачанския съзаклятник Никола Войводов, който на път за Родината си през 1867 г., заедно със своя знаменосец Цвятко Павлович на австрийския параход „Германия“, намира смъртта си като герой в неравностойна битка в една от каютите. През бунтовната 1876 г. врачани, случайно или не, са орисани да принесат пред олтара на свободата още много свидни жертви начело с легендарния си войвода – Христо Ботйов. Никак

не е случаен и фактът, че година преди „заверата“, войводата пламенно е убеждавал останалите свои съзаклятници в преминаването на Дунава чрез „пленен вапор“, циркулиращ по реката, а идеята е възприета от ЦРК. Стратегическият план бил подготвен от него до най-малката подробност. Изумителен е фактът, че наред с организационното и техническо обезпечаване на четата с модерно за времето си оръжие, той обезпечил и медицинското оборудване, осигурявайки медикаменти и превързочни материали за ранените. Една част от тях набавил безвъзмездно д-р Чобанов – лекар в румънската армия, а другата – военният фармацевт Янко Ангелов. Нещо повече, само нелепа случайност е попречила днес ние да се гордеем с факта, че лекарят на Ботевата чета е станал Президент на Хаваите! Звучи прекалено сензационно, но историческите факти го потвърждават по безспорен начин. Касае се за д-р Русел, една не по-малко обаятелна и легендарна личност, чието истинско име е Н. К. Судзиловски, руски студент от дворянско семейство с полски произход. Той следвал в юридическия факултет на Петербургския

университет, но поради участието си в студентските вълнения от 1868 г. бил изключен и завършил Киевския Медицински факултет.

Още същата година основал нелегален народоволчески кръжок, но царската полиция се развихрила – много студенти били изключени, а други заточени. Судзиловски емигрирал в Швейцария, където се запознал с видни революционери и дейци на Първия интернационал. След кратък престой в различни държави от Европа, Судзиловски се установил в Румъния (1874-1881), където се сблизил с много от дейците на българското националнореволюционно движение като Христо Ботев, Захари Стоянов, Стефан Стамболов и др. За приятелството му с неговия връстник Ботев данните са оскъдни, но има и някои, на които можем да се доверим. В писмо до Ив. Драсов от 12.IV.1875 г. поетът Ботев пише: „...Новост. Руските социалисти в Лондон и Цюрих ме викат да отида при тях или да им остана комисионер. Те искат да влязат в по-тесни отношения с нашите революционери...“ По-нататък Ботев цитира и един пасаж от писмото на Судзиловски, в което пишело, че руските революционери в Западна Европа са готови да помогнат на българските си другари „нравствено и физически“.

И след като Ботев поради заетост не се отзовал на поканата, Судзиловски

му отива на крак в Букурещ. „Касаяше се – обяснява сам той – да замина с чета през Дунав като хирург. Така ми предлагаше Ботев, но някои четници се отнасяха отрицателно към това и предпочитаха да ме видят с винтовка. Аз толкова малко вярвах в успеха на тяхната експедиция... та след известно колебание се отказах.“

Въпреки че не заминал с Ботевата чета, Судзиловски взел дейно участие при подготовката на четата и има определени заслуги за подготовката на въстанието. В Румъния, той окончателно завършил медицинското си образование, получил диплома за лекар и приел името д-р Русел, което в превод означавало „руснак“. Прогонен от румънските власти заради революционната си дейност, д-р Русел бил сред първите политически емигранти, които идват в новоосвободена България. По време на регентството, след контрапреврата през 1886 г. заедно с руските консули д-р Русел е обвинен в съучастничество в заговор срещу правителството. Посветил целия си живот на борбата против царизма и прокуден от него да живее и се скита без стряха д-р Русел приема предизвикателството и се отправя към Сан Франциско, където бързо се утвърждава като лекар и общественик. Заради богатата му ерудиция, са му поверявани дипломатически мисии в състава на американската легация в различни

страни от Източна Азия. С течение на годините съдбата го отведе на Хавайските острови, когато след 1892 г. територията получила статут и права на отделен щат в рамките на американската държава. Най-неочаквано за мнозина, д-р Русел основал на терен Туземската партия и с нея се явил и спечелил изборите. Утвърдил се като сенатор и президент на Хаваите, предприемайки прогресивни, политически и хуманно-социални реформи. Веднага след 1904 г. правителството на САЩ му отказало поданство заради просветната му работа сред руските военнопленници. Огорчен, последователят на Бакунин, медик и учен с голяма ерудиция и обширни енциклопедични знания; човек, владеещ свободно осем европейски езика, той акостира за последно в Китай, където завършва земния си път на 30 април 1930 г. на 83-годишна възраст от инфлуенца и умствена преумора. Интернационалист, взел участие в освободителните движения на много страни и народи; близък приятел на Христо Ботев; гражданин на Америка, роден в Русия, президент на Хавай, той е погребан триумфално в Китай... По стар обичай, тялото на великия покойник било изгорено свещенодействено.

Така, вместо да загине на Камарата, в близост до приятеля и връстника си Ботйов, като хирург на Ботевата чета, д-р Русел предпочел да умре като

гражданин на света!

Николай Константинович Судзиловски, известен още като **Николас Русел** или **Русел Судзиловски** (15 декември, 1850 г., руски лекар, етнограф, географ, химик и биолог).

24 млн. лв. от ЕС за персонализирана медицина в България

ЕВРОПЕЙСКИ СЪЮЗ
ЕВРОПЕЙСКИ ФОНД ЗА
РЕГИОНАЛНО РАЗВИТИЕ

ОПЕРАТИВНА ПРОГРАМА
НАУКА И ОБРАЗОВАНИЕ ЗА
ИНТЕЛИГЕНТЕН РАСТЕЖ

Центърът за компетентност „Персонализирана иновативна медицина (ПЕРИ-МЕД)“ стартира своята работа през март 2018 г. Проектът на стойност близо 24 млн. лв. се финансира от Оперативна програма „Наука и образование за интелигентен растеж“ със срок за изпълнение до м. ноември 2023 г.

Предвижда се изграждане на Център за компетентност, насочен към **формиране на иновативна научноизследователска инфраструктура**. Тя

ще бъде фокусирана в технологии, свързани със здравето. Научноизследователските и иновационните дейности ще бъдат в областта на персонализираната медицина с акцент върху онкологията, онкохематологията, интензивната медицина, иновативните лекарствени носители за прицелна терапия, биоинженерните технологии и биосензорите.

Главната цел на проекта е повишаване нивото на **пазарна ориентация** на научноизследователската дейност в Медицински университет – Пловдив,

в ПУ „Паисий Хилендарски“ и в Института по минералогия и кристалография „Акад. Иван Костов“ към БАН, чрез развитие на капацитет за **съвместни** научни изследвания, откриване на възможности за **партньорства с бизнеса**, технологично развитие на значими иновации и научни продукти и интегрирането им в съответствие с най-добрите световни стандарти и практики в областта на **Персонализираната иновативна медицина**.

Дейностите на Центъра за компетентност ще бъдат реализирани в **три основни направления**:

Молекулярно-биологични методологии за приложение в персонализираната медицина и прилагане на персонализиран подход при терапията на критично болни пациенти;

Иновативни лекарствени носители за прицелна терапия и персонализирана медицина;

Биоинженерни технологии и биосензори.

За осъществяване на дейностите по проекта ще се изградят **8 специализирани лаборатории** и ще бъдат обособени **2 научноизследователски системи** със съвременно научно оборудване.

В Медицински университет – Пловдив новата научна инфраструктура включва две лаборатории и две научноизследователски системи:

Лаборатория „Лекарство-доставящи системи за насочено действие на лекарства в персонализираната медицина“. В нея ще се разработват иновативни лекарство-доставящи технологии с насочено действие пре-

димно за противотуморна терапия. Обект на научните дейности ще бъде разработването на „интелигентни“ лекарство-доставящи системи: полимерни и липидни наноносители с насочено освобождаване, способни на специфичен отговор към патофизиологичните промени, настъпили вследствие на заболяването. Резултатите ще имат принос в различни направления на фармацевтичната наука – нанотехнологии, алтернативни пътища на въвеждане на лекарства, таргетна терапия.

Лаборатория за **молекулярно-генетичен анализ**. В нея ще се разработват и прилагат съвременни методи за генотипизиране, ще се извършва цялостен анализ на молекулярния

профил на онкологичното заболяване „рак на гърдата“ и отдиференциране на гени, отговорни за развитието на малигнен процес и туморна прогресия. Анализът на генерираната информация ще даде възможност за подбор на релевантните биомаркери за групата заболявания и включването им в панел за едновременен анализ на множество таргети.

Система за клетъчно сортиране на базата на 4-лазерна мултипараметърна флоуцитометрия. Чрез нея ще се обезпечи комплексен анализ на минималната резидуална болест при деца с остра лимфобластна левкемия в хода на провежданата химиотерапия. Това ще е основен критерий за персонално адаптиране на лечението и

прогнозиране на безрецидивна преживяемост. Ще се разширят познанията за генни полиморфизми за химиотерапевтик-метаболизиращи ензими при децата със злокачествени заболявания, което ще изгради надеждна основа за индивидуални дозови режими, свързани с редуцирана токсичност и подобрена прогноза.

Мултипараметърна мониторинг система за наблюдение на критично болни пациенти. Ще се използва за прилагане на **персонализиран подход** при терапията им. Предвижда се комплексен анализ на клиничната и прогностична стойност на променливи показатели, определящи основните органи и системни нарушения в интензивната медицина. Внедряването на интегрираната високотехно-

логична информационна система ще обезпечи подход към конкретните диагностично-терапевтични нужди на критично болните пациенти и ще позволи по-прецизно планиране и провеждане на цялостен диагностично-лечебен процес, гарантиращ качество, надеждност и безопасност на прилаганите терапевтични методики.

В Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“ ще се изградят пет лаборатории:

Лаборатория по молекулярни биомаркери и микробиота: основната цел е по-ранна и по-точна диагноза при онкологичните заболявания чрез минимално инвазивни подходи, прецизна персонализирана терапия и прогноза. Ще се установи честотата и типа на мутации при онкологичните забо-

лявания в изследваната популация, което ще доведе до по-добро разбиране на механизмите на патогенезата на онкологичните заболявания. Планираните проучвания ще са база за създаване и прилагане на нов подход в разработването на лечебна стратегия при онкологични заболявания, който осигурява персонализираност, достъпност и оптимизиране на наличните ресурси.

Лаборатория по **имуно-биомаркери** за реализиране на научните изследвания в областта на молекулярни биомаркери и микробиота на гастроинтестиналния тракт: основната цел е изследване на корелацията между баланса на човешката интестинална микробиота и някои социално значими заболявания - диабет, заболявания на черния дроб, рак на дебелото черво.

Очаква се разработване на набор от полезни молекулярни маркери, участващи в автоимунния и антитуморен отговор, въз основа на които да се разработят нови терапевтични средства.

Лаборатория по **биокатализа и биологично активни вещества**: основната цел е да се конструират нови ензими, които да синтезират специфични нови биологично-активни компоненти или да модифицират природни биомолекули, при което се променят биологичните им свойства.

Лаборатория по **биополимери и нови материали**: основната цел е да се създадат иновативни полимерни материали, които, приложени като носители на лекарствени вещества, да имат потенциала да ограничат стра-

ничните ефекти от лекарствата, да коригират дозирането и др.

Лаборатория по биосензори: основната цел е разработване на серии от биосензорни устройства, приложими в биомедицинския анализ и фармацевтичните производства. Ще се създадат методи за бърз и селективен мониторинг на лекарствени вещества, метаболитни продукти, токсични продукти и др. в биологични среди.

В Института по минералогия и кристалография, БАН ще се изгради: *Лаборатория за физико-химичен контрол на лекарствените форми:* основната цел е данните от специфични физикохимични характеристики на лекарство-доставящите системи с насочено действие, имобилизираните биокатализатори, природните биологично активни вещества, биополимерите, новите материали и биосензорите да допринесат за получаване на ефективни реални лекарствени продукти.

Планирана е реализация на **12 мащабни иновационни научноизследователски програми**, в които ще бъдат включени водещи национални и чуждестранни изследователи. Ще бъде изграден научен екип от 50 български учени, 10 водещи учени от ЕС, заедно с 25 доктори и 8 млади учени от България.

Придобитата по проекта специализирана апаратура ще се използва **от всички лаборатории** за получаване на различни класове биологично активни вещества и проучване на техните свойства.

Очакваните резултати от реализирането на проекта са:

създаване, развитие и утвърждаване на иновативен научен комплекс ПЕРИМЕД на европейско ниво с условия за дългосрочно развитие и перспективи;
разработване на лекарствени носители за прицелна терапия;
прилагане на персонализирана лечебна стратегия при онкологично и критично-болни пациенти;

създаване на нови терапевтични методи и лекарствени продукти, които да се използват от персонализираната медицина при диагностика и лечение на онкологично болни и на критично болни пациенти;

разширяване на съществуващите и изграждане на нови партньорства с водещи научни организации от ЕС, лидери в съответните области. Изграждане на научни мрежи за колаборация при обмен на добри практики. Осъществяване на мобилност на изследователи и изтъкнати гост-лектори. Създаване на съвместна научна продукция и споделяне на интелектуални права върху нови научни постижения. За изграждане на стратегическите партньорства съществен принос ще имат асоциирани партньори по проекта: УМБАЛ „Св. Георги” - Пловдив,

Неофарм-България ЕООД, University of Manchester, UK, Instituto De Agroquimica y Tecnologia de alimentos (IATA), Agencia Estatal Consejo Superior de Investigaciones Cientificas (CSIC)-Spain.

Предимствата на проекта през погледа на членовете на Управителния съвет:

Чл.-кор. проф. д-р Стефан Костянев – ректор на МУ – Пловдив и ръководител на проекта, е убеден, че изграждането на центъра ще създаде условия за разгръщане капацитета на участващите в него институции и ще открие нови възможности за партньорства с бизнеса. Според проф. Костянев формулата за съвременната наука е: пари, наука, иновации, пари прим. Уверен е, че проектът ще успее да реализира тази формула. Разработването на

нови и значими иновации и научни продукти и тяхното интегриране в съответствие с най-добрите световни стандарти и практики в областта на персонализираната медицина цели да се осигури индивидуална терапия на голям брой пациенти на територията на страната. Персонализираната медицина намира точното лекарство в точната доза по точното време за точния пациент т.е. при нея диагностика и лечението са съобразени с генотипа на отделния индивид.

Проф. д-р Запрян Козлуджов – ректор на ПУ „П. Хилендарски“, вижда предимствата на Центъра в това, че освен опити и изследвания, учените ще създават в него и реални продукти. Всички изследвания, които ще се провеждат в лабораториите на центъра ще бъдат прагматизирани. Иноваци-

ите ще са в областта на фармацевтиката и биотехнологиите. Ще има тесни връзки с бизнеса, като основният ефект от тях ще бъде създаване, развитие и утвърждаване на един иновативен научен комплекс, способен да се самоиздържа, непрекъснато да се самоусъвършенства и да търси конкретни технологични приложения на изследванията, които ще се извършват в него.

Екипът на учени от двата университета ще бъде подпомогнат и от Института по минералогия и кристалография към БАН, чиято роля ще бъде да извършва характеристиката на материалите. **Проф. д-р Росица Николова** – директор на ИМК, е категорична че изграденият в института лабораторен сектор е замислен и целенасочено допълван, за да се реализира комплекс-

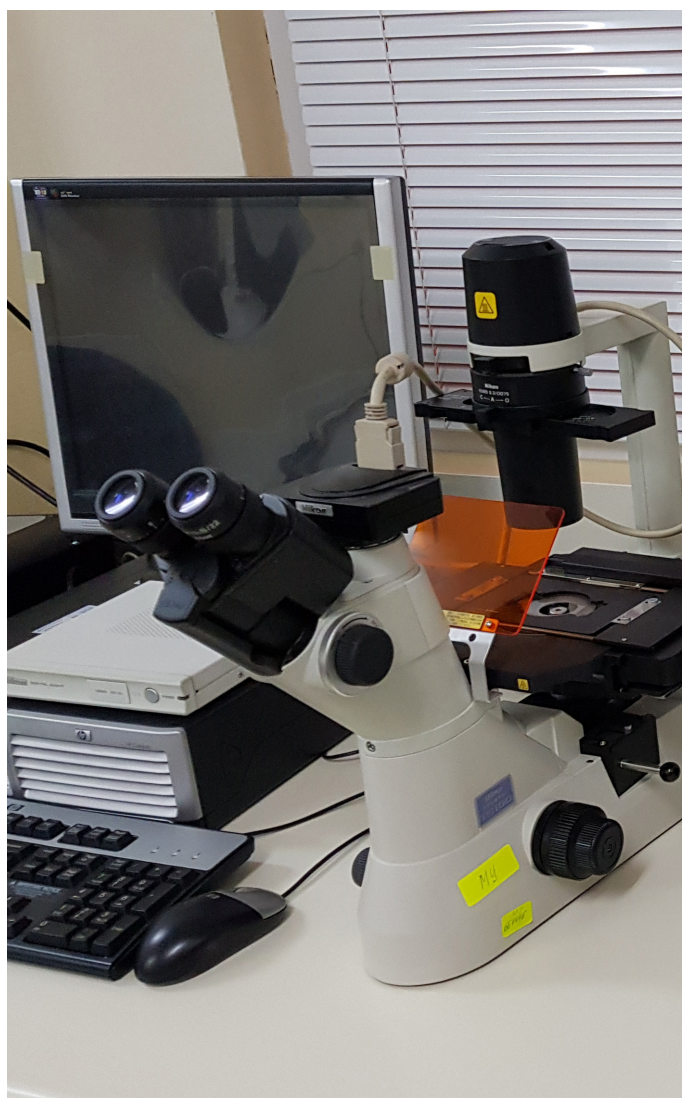

но характеризирани на природни и синтетични материали. Чрез взаимно допълващи се аналитични апаратури и високо квалифицирани експерти в института се осъществява детайлна физикохимична характеристика на кристална структура, структурни особености (дефекти, фазови преходи, нееднородности, адсорбция, десорбция, температурна стабилност и др.), фазов и химичен състав, на всички видове материали. Така създадения комплекс е уникален за България, не само със своята ефективност, но и с това, че част от апаратурата е единствена в страната позволяваща характеристика на макро, микро и нано ниво. Апаратура, която ще се закупи със средства от проекта ще осигури специфични аналитични възможности за изследване на новите фармацевтични материали, получавани в центъра.

Целта не е само науката да се комерсиализира, произвеждайки продукти и технологични разработки. Научният екип на Центъра за компетентност ПЕРИМЕД ще следва хуманната цел преди всичко да помага на пациентите, чрез осъществяване и последователно прилагане на пациент-ориентирани стратегии в здравеопазването,

с принос към изграждане на здравословен начин на живот и съвременни биотехнологии.

Повече за проекта може да прочетете [тук](#).

Философията като наука

Автор: Невена Григорова

Безспорно, светът вече не е това, което е бил преди 50 години, преди един век. Живеем в условия на силна зависимост от световните тенденции, външното влияние върху отделните държави е определящо за развитието на една държава.

Човекът е несъвършен, той е способен да извърши различни неща – и добри,

и лоши – в името на кауза, цел, религия. Още от сътворението на света човек се налага да избира различни насоки на действие. Постоянно търси истината за съществуването, проблемите, пред които се изправя човек го карат да си задава въпроси за различни ситуации. За разлика от животните и техните първични инстинкти, човекът преценява възможните подхо-

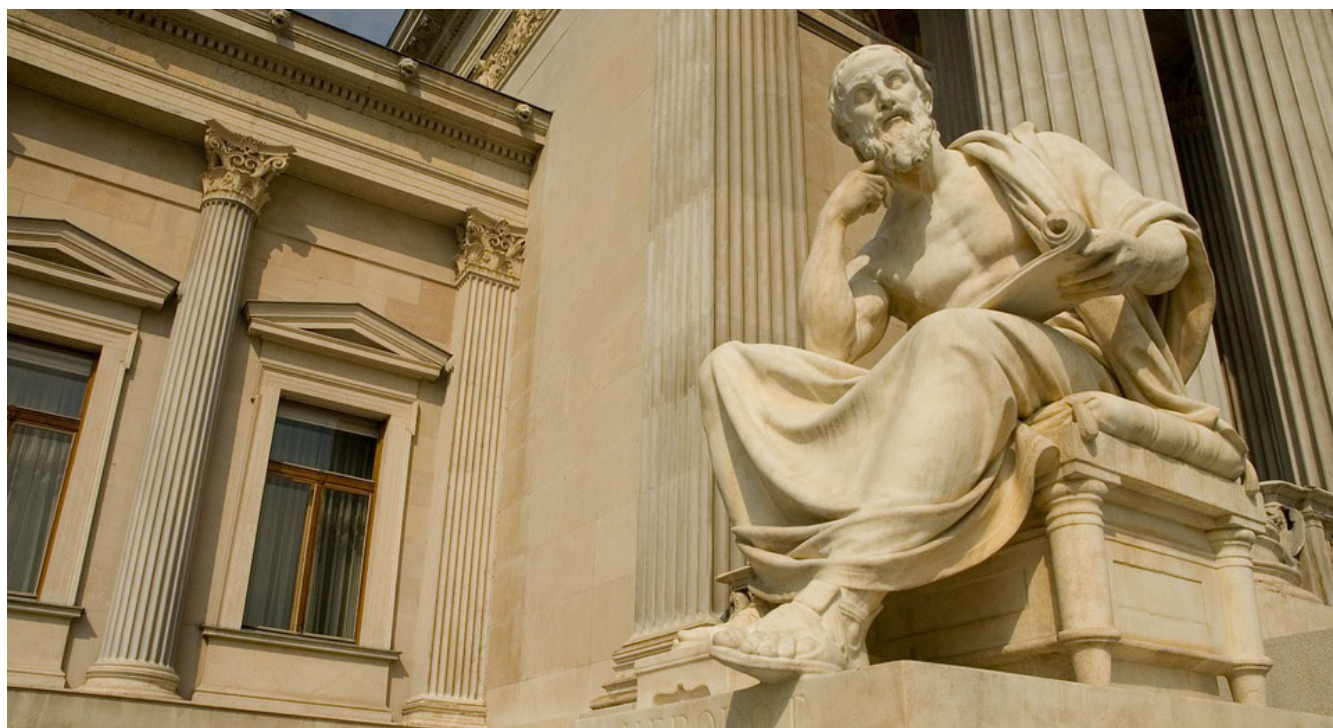
ди, започва да мисли и така променя отношението си към природата. Хуманният стадий на човека в неговото развитие започва, когато инстинктивните реакции са по-малко в сравнение с осъзнатите реакции. С други думи, хуманният период на човешкото развитие и свободата са неделими.

Човекът като обект на изучаване от философията

Потребността от това да се философства се обуславя от човешката същност, от необходимостта да се търсят отговори на редица въпроси и намиране на единство в разнообразието. Човек попада в различни ситуации през съзнателния си живот, като за начина си на действие той черпи знания от съвкупния опит на човешкото

общество, като същевременно пречупва през своето съзнание и мироглед нужните му отговори. Разбира се човек, който е „пробуден“ и осъзнат, може да си задава въпроси за съществуването си, като например кой съм аз, защо съм на тази земя? На тези въпроси няма лесен отговор или много често не ни удовлетворява.

Хората живеят, търсейки смисъл на живота си, разбира се, когато не живеят единствено увлечени в ежедневните проблеми на битието, те имат нужда от философстване. Не е толкова важно дали всъщност хората са наясно, че те са център на света, и че са част от вселената и вселената е в тях самите. Важното е, че те намират някакво единство със заобикалящия ги свят, след като са се отделили от него

в процеса на еволюция. Реалността за всеки от нас е такава, каквато е стойността за нещата за всеки от нас.

Всеки човек има нужда да е в хармония със себе си, като едновременно с това е в процес на постоянно взаимодействие с външния свят и потребност от единение със себе си и намиране на единство с този свят. Философията е наличност от яснота, цялостност и равновесие на човека.

Хората се раждат свободни и без ограничения, но когато индивидите живеят в общество, то се налага да спазват определени рамки и клишета. Човекът е родово същество и неминуемо след раждането си той попада в среда, в която има натрупани факти, взаимоотношения и опит, които не подлежат на промяна. Човекът е обект на философски анализ от гледна точка на натрупания съвкупен опит в течение на милионите години еволюция, но този опит е разбираем, само ако се има предвид взаимодействието на хората помежду им и с другите неща.

Човек в течение на времето започва да се отделя от външния свят, самият той става един микрокосмос, откъснат от външния свят.

Духовността на човека го отличава от всичко останало, и именно затова той търси истината, задава си въпроси, на които повечето хора нямат отговор – кой съм аз, каква е моята мисия на

този свят?

Човек се ражда физически и непреднамерено наследява определен генетичен код. Философията помага да се проучи човешката душа и когато изучаването на въпросите, свързани със съществуването на човека, се извършва от хора, които съзнателно и целенасочено извършват това, се появява философията. Философите са тези, които проучват човешкото отношение към нещата, как човек се отнася към заобикалящия го свят като се „определява“ и „разпределява“. Това е начин на отнасяне към външния свят. Философията задава въпроси, отговорите не са толкова важни, защото по-важно е, че философията поставя под съмнение всичко.

Философските парадигми се развиват постепенно, като се стигне до хуманистичната. При нея се разглежда отношението човек-човешки свят. Тя е развиващ се модел за анализ на човека. Философията има за цел да изучава човека в неговата цялостност и човека като единна реалност. Предмет на философията е всеобщото, но това всеобщо е човекът, всеки от нас. Науката е в резултат на натрупано системно, общо знание, което се потвърждава с дейности в практиката. Когато зависимостите се повтарят, се формулират като закони. Частнонаучните дисциплини приемат предпоставки, които

няма нужда да се доказват. Наблюдава се взаимно проникване между частните науки и в резултат се очертава тенденция за преобразуване на частните науки в единна наука за изучаване на човека. Разбира се, натрупаните изследвания и получени резултати в точните науки се използват от философията, но подходът на философията е различен относно предпоставките. Тук нищо не се приема като предпоставка, която не може да се подложи на съмнение. Единствената предпоставка, която се изследва е човекът, неговата реалност, микрокосмос и отношение към макрокосмоса. Това определя и факта, че философията не е просто наука по всичкология, тя е свързана с останалите науки, но предмет на изучаване е човекът.

Във времето, в което живеем, се наблюдава сближаване на частнонаучните заключения с изследванията на философията, относно сложните характеристики на Аз-а, в достигане на еднопосочност в усилията за развитие на единно човешко познание. Философията използва постигнатото от частните науки, философите използват постиженията на частните науки, но обобщаването на многообразието е дело на философа. Все повече частните науки се обръщат към философията за решаване на проблеми, свързани със съвременни глобални явления,

които са създадени от човека.

Все повече се налага да се изучава дадено явление от гледна точка на човешкото възприятие и сетивност.

Философията е онази наука, която позволява на човек да се развива и да бъде свободен в размишленията. Философията е мъдростта на живота и тя помага на човек да се бори с трудностите и да преодолява препятствията в живота си.

Мъдростта е необходима на човека, за да намери правилното място в живота си, да се справя в кризисни ситуации. Да намери отговори на въпросите си, да продължи по пътя и да сподели опита си с другите хора.

Философите обобщават и представят в явен вид онова, върху което всички хора размишляват, философите достигат до заключения след като останат насаме, и осмислят постиженията на целокупния човешки свят. За да може да достигне до конкретно заключение, философът трябва да приеме аскетизма и отчуждението, далеч от мирските проблеми да съзерцава, да обмисля постиженията на частните науки, но през призмата на човешките възприятия.

Философията не доказва хипотези чрез експерименти, тя не доказва, а постановява непреходни твърдения. Такова едно твърдение е, че когато човек познае истината, ще бъде свободен. Философията е познаването на

себе си. Когато се опознаем, ние знаем с какво можем да се справим. Философията ни помага в стремежа ни за себепознание. Но същевременно философията гледа както към най-далечното – към Бога и битието, така и към най-близкото, тялото и душата. Тя е светоглед на всеки от нас.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА
Проф. Стефан Мичев „**Философски проблеми на сигурността**“. Хуманност и насилие”
Интернет

Отношение на българското общество към доброволчеството

Автори: Йовка Сергеева Георгиева, Докторант по социална психология във Великотърновския университет „Св. Св. Кирил и Методий“

Професор д-р Красимира Йонкова, Преподавател във Великотърновския университет „Св. Св. Кирил и Методий“

Резюме: Изследвано е отношението на българското общество към доброволчеството. Забелязани са тенденции за положително отношение към явлението. Българите показват готовност да се включат към доброволчески инициативи, но на практика доброволците в България все още заемат малък процент от населението.

Отношението на обществото е един от водещите фактори за развитие на доброволчеството. За изследване на нагласите на българското общество са проведени няколко изследвания в миналото, които сочат за положително отношение към явлението. Настоящото проучване изследва актуалното отношение на българските граждани към доброволчеството чрез анкета, създадена за целта на

изследването и фокус групи. Проведено е в периода 2016-2017 година. Темата е засегната в миналото от неправителствения сектор като не е била главен обект на изследване. Според проучване, проведено от Институт „Отворено общество“ („Изследване на доброволческия сектор в България“) през 2002 г., 75% от гражданите декларират позитивно отношение към явлението, 18% – неутрално, а едва 7% негативно (1). Според проведени 8 години по-късно анкета и разговори, мнение, че доброволчеството има лош имидж имат по-малко от 3% от лицата. Въпреки това същото изследване установява чрез фокус групи, че имиджът на доброволния труд и на доброволеца са проблемни, като основни негативни страни, посочени от респондентите, са отрицателно отношение на старо-

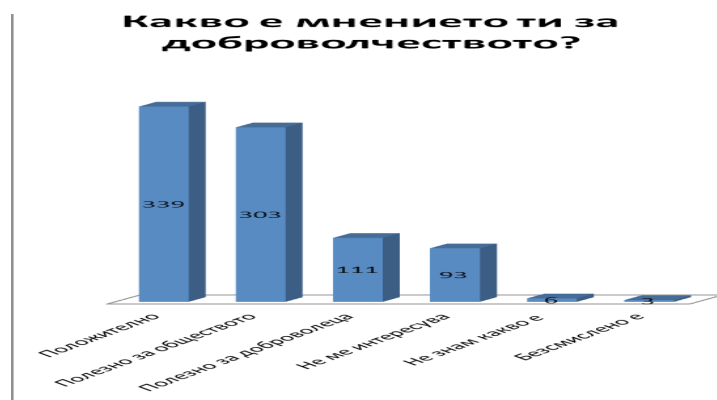
то поколение и пренебрежително отношение на младежи и близки, посочващи, че е глупаво да се работи без да се получава възнаграждение. Допълнителни посочени пречки са липсата на разбиране и подкрепа от страна на работодателите и непопуляризиране на каузи (2).

При изследване на доброволчеството в България се установява, че важна роля играе финансовият въпрос. От една страна, влияние оказва икономическото развитие на държавата, а от друго – обезщетението на доброволческия сектор. Според изследването „Младежкото доброволчество в България“ от 2010 г. липсата на финанси в организациите е регистрирано като проблем от 60% от участниците. Посочени са и двата фактора – икономическото положение на страната и изборът на младежите през свободното си време да работят, вместо да полагат доброволен труд (липсва мотивация за помагане на другите, когато хората живеят на ръба на мизерията) и липса на средства за осигуряване на конкретната кауза и обезпечаването ѝ от доброволците. Споделя се чувството за неразбраност в доброволците от близки (както от възрастни, така и младежи), че работят без да получават заплащане за това (2).

В настоящото изследването участват общо 537 човека, като 177 от тях в миналото са били доброволци, а остана-

лите не са били такива.

На въпроса за мнението за доброволчеството (при избор между възможни отговори и възможност за посочване на повече от един, както и добавяне на допълнителни такива) се установява като цяло положително отношение към явлението (90% дават такава оценка). Нито един респондент не избира отговор „отрицателно“, а едва 1% смятат, че то е безсмислено. 10% са заявили, че не ги интересува, около 1% заявява, че не знае какво е доброволчество (отговор, който не е от възможните избори).

Графика 1. Брой респонденти, дали различни отговори на въпроса „Какво е мнението ти за доброволчество?“

Над половината респонденти се възползват от възможността да изберат повече от един отговор, като всички направили го са посочили два или три позитивни такива. Паралелно с това, че смятат явлението за положително, анкетираните посочват, че то е полез-

но за обществото и/или за доброволец.

При сравнение на мнението на участниците в проучването, които в миналото са били доброволци и тези, които никога не са били – при първите се забелязва по-високо ниво на положително отношение като единствено един от участниците показва отрицателно, като заявява, че доброволството е безсмислено, докато при вторите – процентът на отрицателно отношение или липса на интерес към явлението е по-висок – в тази група са отговорите „не ме интересува“, „не знам какво е“ и „безсмислено е“.

Като цяло се забелязва нисък процент на отговорите, свързани със значението на полагането на доброволен труд за самия доброволец. Едва 4% посочват този отговор, което сочи за ниска осъзнатост и недостатъчна информираност за ползата на доброволството за самия доброволец. Значителна разлика има в отговорите на двете групи респонденти – при хората, които не са имали опит в полагането на доброволен труд едва 3,5% посочват като значима ползата за лицето, полагачо доброволен труд, а при тези с опит в сферата – 45%. При отчитане на възможността за развиване на знания и умения чрез полагане на доброволчески труд (като отделен въпрос) голяма част от анкетираните (82%) посочват, че според тях човек може

да научи много от доброволството, 13% посочват, че не знаят, а 5% – не смятат, че може да научи нещо при полагане на доброволен труд. По отношение на корелацията – човек, който има опит в доброволството и такъв, който няма, се забелязва разлика – 92% от респондентите с опит смятат, че доброволците учат много, докато, при тези, които никога не са били доброволци, процентът е 74. Логично, отговори „не знам“ са дали 19% от хората, които не са били доброволци и едва 2% – от тези с опит. Причина за това вероятно са липсата на ясна и точна представа на хората без опит и недостатъчна информираност по въпроса.

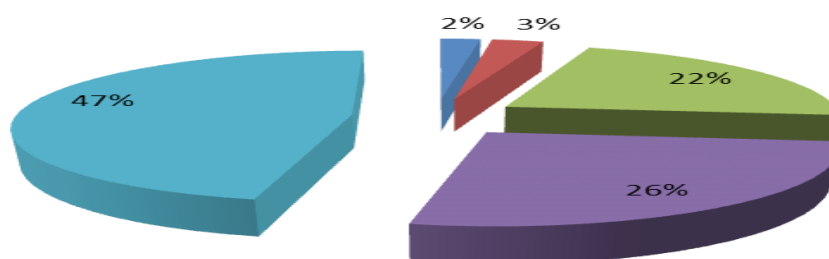
Тенденцията да се разбира ползата на полагане на доброволчески труд за обществото е висока – 49% от респондентите посочват този отговор.

По отношение на личното отношение и решителността да се занимава с доброволчество, респондентите отговарят на въпроса „Какво би посъветвал приятел, който се колебае дали да се занимава с доброволчество?“

Графика 2. Процент на респондентите, отговорили на въпроса „Какво бихте посъветвали свой близък, който се колебае дали да се занимава с доброволчество?“ ->

Какво бихте посъветвал свой близък, който се колебае дали да се занимава с доброволчество?

- със сигурност ще му кажа да не се занимава
- по-скоро ще го посъветвам да се откаже
- не бих взел отношение
- малко бих го насърчил
- много бих го насърчил

Забелязва се разлика по отношение на хората с опит в доброволчество и тези без, като първите по-често биха подкрепили близките си да се занимават с доброволческа дейност – 89%, докато при хората, които не са се докосвали пряко до явлението, процентът е 63. Едва 10% от респондентите с опит в сферата биха останали безучастни и не биха изказали никакво мнение, докато при тези, които не са били доброволци, това са 30%. Значителна разлика има в процента на хората, които биха дали съвет на близък да не се занимава с доброволчество – 8% от респондентите без опит и по-малко от 1% при тези с опит.

Мнението на участниците в проучването за доброволците като цяло е положително (на 84% от респондентите). 78% от респондентите смятат, че

хората, които са доброволци в някаква организация отделят времето си за нещо полезно, а 36% им се възхищават. Това показва признаване на значението на доброволството за тях и оценяване на значимостта му. Едва 1% посочва като отговор, че доброволецът чрез активността си се развива. Пет процента смятат, че доброволците си губят времето с тази дейност. Въпреки че процентът е малък, все пак има хора, които оценяват явлението като загуба на време.

При съпоставяне на отговорите на респонденти с опит в доброволството и такива, които не са били доброволци, не се забелязва значителна разлика. Малка разлика се забелязва по отношение на възхищаването към човек, полагащ доброволен труд, като хората без опит дават по-често този отговор – 36% посочват, докато при тези с до-

броволчески опит процентът е 27. При коментирание на явлението с участниците във фокус групи се забелязва положително отношение към явлението. По време на проведени 4 фокус групи участниците регистрират принципна готовност да се включат в доброволчески инициативи. Въпреки тази заявена готовност на 79% от участниците в групата, след 6 месеца няма нито един включил се в такава. Посочени са положителни страни на доброволците, но 24% заявяват, че за проблемите и каузите трябва да се грижи държавата, а не доброволци. Като цяло се забелязва положително отношение на българското общество към явлението. То е по-силно изразено при хората с опит, което сочи за приятни преживявания по време на полагането на доброволен труд. Въпреки положителното отношение на обществото, все още е малък процентът на българите, участващи в доброволчески инициативи – около 8% (3). Забелязва се недостатъчно осъзнаване на смисъла на доброволчеството за индивида и предпочитане на други дейности, вместо занимаването с доброволен труд. Яснотата от ползата за доброволеца и инициативността на гражданите, желанието те да променят нещата, би се отразило положително на увеличаване на броя на доброволците.

Използвана литература:

1. Институт „Отворено общество“, „Изследване на доброволческия сектор в България“, С., 2002
2. Фондация „Помощ за благотворителността в България“, Младежкото доброволчество в България, С., 2010
3. <http://nmd.bg>

Психологически профил на деца от детска градина. Роля на учителите и родителите за обучението и възпитанието им

Автори: Йоана Янкулова, Анна Владимирова, Александра Петрова

Резюме: В рамките на успешно реализиран проект са осъществени психологически изследвания с деца от столична детска градина на възраст 4-7 години и са проведени обучения с техните родители и учители. Получените резултати помагат да се научи повече за специфичните особености в познавателното, емоционалното и социалното развитие на децата и за ролята на родителите и учителите в хода на възпитанието и обучението. Направени са и конкретни препоръки за преодоляване на регистрираните трудности във взаимодействията между трите групи – деца, родители, учители, като крайните изводи могат да бъдат от непосредствена полза не само за преките участници, но и за специалистите в сферата на образованието.

В рамките на пилотен проект¹ са проведени психологически изследвания с деца от детска градина, както и обучения с родителите и учителите. Получените резултати са с конкретна приложно-практическа стойност, защото обогатяват научното познание по темата за психологическите особености на децата в доучилищна възраст и за ключовата роля на техните родители и учители за възпитанието и обучението им.

Известно е, че във възрастта, в която са изследваните деца (4-7 год.), те добре владеят езиковите форми и семантичните единици за изразяване и съобщаване на всекидневно-битов опит. В мотивационен план за тях продължават да преобладават емоционално наситените, бързо преходните подбуди и желания. На тази възраст се разширява времевата перспектива, която отива отвъд настоящето. Поя-

вяват се първите трайни спомени, бъдещето се простира 2-3 дни напред и се постига добра координация между минали преживявания, настоящи събития и бъдещи желания.

С постепенното усвояване и стабилизиране на речта, децата се научават да направляват своите мисли, използвайки система от знаци, понятия, символи. През този период се осъществява преход от външни форми на активност към вътрешни модели за работа с образи, мисли, символи, спомени. Детето постепенно се научава да подражава и при отсъствие на образец, да участва в символни и въображаеми игри, да извършва речева саморегулация при извършването на по-сложни форми на поведение. По време на игрите децата силно се въодушевяват от символната си способност (пръчката е конче, кубчето – печка и пр.), чувстват, че със силата на желанието и усвоените знания, могат да придават значение на предметите и да влагат конкретен смисъл в своите действия (Минчев, 2014).

Детето в тази възраст е егоцентрично, защото наивно предполага и убедено вярва, че всички хора мислят, чувстват и действат по неговия начин. Заставайки в тази егоцентричната позиция, детето не изпитва никаква потребност да обосновава собствените си мисли и постъпки. Преодоляването на подобна ограниченост е

възможно само тогава, когато детето се сблъска с категоричната необходимост да представи и да обоснове своите мисли пред другите – нещо, което е свързано с много по-сложни форми на изразяване и на съвместна работа с тях (Янкулова, 2016).

Развитието на самостоятелността и доверието през този доучилищен период се обогатява с различни детски инициативи и разнообразни дейности. Благодарение на укрепването на движенията и речта, детето постепенно разширява социалното пространство и формите на взаимодействие с другите, а това му позволява по-добре да опознава света и себе си (Стаматов, 2014).

Успоредно на възможностите да бъде инициативно, детето започва да разбира, че много дейности могат да бъдат опасни. В резултат на това детето се чувства разкъсано между изискванията на другите и личните желания самостоятелно да предприема различни действия. В подобни случаи най-важната задача на родителя е да поддържа интереса на детето към различни активности и едновременно с това ясно да му покаже, че не след всеки вътрешен импулс, непременно трябва да следва действие. От възпитателна гледна точка е важно да има добър баланс между безусловната обич и грижовност на родителите и желанието на детето да опознае света.

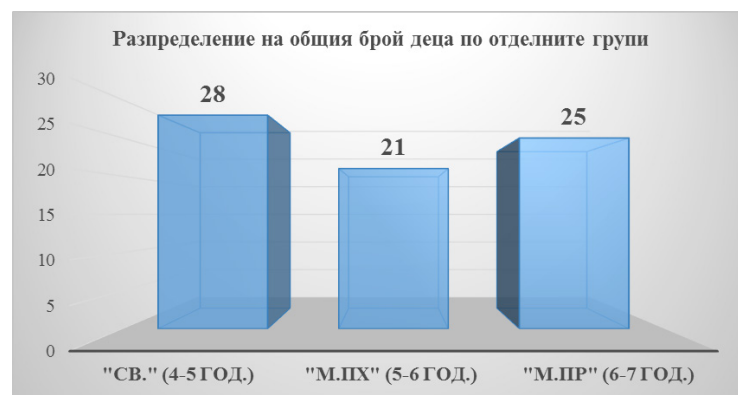
В противен случай може да възникне чувство за вина, породено от невярното впечатление, разпространявано от някои възрастни, че всяко нещо, което малкият човек иска да прави, е грешно.

Важна задача на възрастните е да осигурят на децата достатъчно време за избор на игри и други активности, създавайки благоприятни и безопасни условия за тях и насърчавайки ги успешно да ги реализират на практика. Всяка дейност, която е от интерес за децата и е нова за тях, трябва да се въвежда и обяснява на малки и последователни стъпки, да се дава достатъчно време за опознаване на различните роли, да се избягват прекъсванията и състезателните игри. Това ще позволи на децата спокойно да изпробват силите си, да натрупат опит и успешно да синхронизират своя вътрешен свят с външните изисквания (Woolfolk, 2004).

Психологически профил на децата от детската градина

Целта на проведените психологически изследвания с деца от три различни групи в столична детска градина е ориентирана към проучването на особеностите в познавателното, емоционалното и социалното им развитие. Общият брой изследвани деца е 76, като момичетата са 28, а момчетата – 48. Възрастта на децата е съответно

28 деца на възраст между 4 и 5 год.; 21 деца на възраст между 5 и 6 год.; 24 деца на възраст между 6 и 7 год. (виж граф. 1). Децата са изследвани през м. април 2018 г. от екип от 8 души – двама детски психолози² и шестима студенти от специалност Психология³ в СУ „Св. Климент Охридски“. След приключването на изследванията с децата са проведени и три последователни срещи с учителите и помощник-възпитателите им. Накрая събрахме на едно място резултатите от психологическите изследвания на децата, данните от проведените наблюдения върху работата на педагогическите специалисти и информацията от обученията с тях и с родителите.

Граф. 1. Разпределение на общия брой деца, участвали в психологическите изследвания²

С помощта на конкретни задачи, включени в специално разработена авторска методика⁴ (тип батерия), са

проучени специфичните особености в протичането на познавателните процеси (внимание, памет, пространствена ориентация), степента на емоционалното израстване и способността за емпатия, битовите умения, социалните компетенции и зрелостта на деца във възрастовия период 4-7 години. Получените резултати показват, че всички деца имат отлично или много добро когнитивно развитие за календарната си възраст. Малък е броят на децата със специфични образователни потребности. Повечето деца демонстрират отлични качества на вниманието и достатъчно мотивация за справяне със задачите. Мотивацията им обаче произтича не толкова от извършваната дейност, а по-скоро се подхранва от любопитството им към новия човек, с когото търсят емоционална връзка и одобрение. В хода на изпълнението на задачите децата влизат по-скоро в ролята на изпълнители, защото пасивно възприемат стимулите, не задават въпроси и не показват желание за промяна. Когато решават задачи със статичен стимулен материал, повечето деца трудно концентрират вниманието си. Голяма част от тях, и най-вече почти всички момчета, са силно фиксирани в електронните устройства. Освен това почти всички се впечатляват от грабващи вниманието им стимули като техника, коли, магазини и с въодушевление разказват за

тях. И когато са в група, много бързо се разсейват и не могат да се концентрират до края на изпълнението на поставените задачи. Ето защо е трудно вниманието им да бъде привлечено задълго и от прости стимули, представяни в хода на обучението или по време на социалните контакти. Когато обаче вниманието им е еднопосочно активирано и получават положителна обратна връзка за предходно успешно справяне, тогава те бързо усвояват новите знания и умения. Всичко това показва, че децата трябва постоянно да бъдат когнитивно стимулирани, за да могат пълноценно да развият и да разгърнат целия си познавателен потенциал и творчески способности. Ако настъпи някакво влошаване в когнитивното функциониране и то не бъде своевременно уловено и правилно диагностицирано, тогава не малък брой деца погрешно могат да бъдат квалифицирани като трудно обучаеми. А това ще бъде крайно неблагоприятно за цялостното им развитие, за самочувствието и самооценката им, за учебната успеваемост в предучилищна възраст и в началните класове. При изследването на особеностите в езиковото развитие регистрирахме, че има доста деца с говорни дефекти, за които обаче не се вземат своевременни мерки. Това вероятно означава, че не малко родители приемат развитието като процес, който върви от само

себе си и не считат за нужно да се консултират със специалист. Изключително важно е проблемите, свързани с речта, да бъдат своевременно преодолени преди постъпването на децата в първи клас. Ако това се negliжира от родителите, могат да възникнат много по-сериозни проблеми на по-късен етап, свързани с правилното усвояване на правописа и на смисловото значение на новите думи, с общуването и съвместната работа с другите, а това неминуемо влошава самооценката и самочувствието на детето.

Друг тревожен факт е, че около 40% от децата трудно изказват мислите си на глас. Оказва се, че за тях е доста сложно да описват своите действия, предмети, ситуации, тъй като не намират нужните думи и силно се затрудняват с разказването. Това показва, че децата се нуждаят от активна комуникация с възрастните, в хода на която много да се говори, разказва, обяснява за приказни герои, животни, растения, и въобще за живота на хората.

Децата имат голяма нужда от топла емоционална връзка със своите родители и от непрекъснато поощряване при изпълнението на различни дейности (битови, образователни, игрови). Много е важно децата да бъдат активно включени в подвижни и настолни игри в семейството, да се насърчава любопитството им, желанието им за изява, за да развиват раз-

лични компетенции и да се почувстват сигурни сред близките си в семейната среда. На децата трябва да се възлагат задачи, изискващи самостоятелно справяне, както и такива, които развиват фината моторика, вниманието, паметта, речта, творческите способности (пъзели, оцветяване, лабиринти, мозайки, куклен театър и др.).

Емоционалната зрялост на децата и способността им за емпатия се характеризират със следните по-важни моменти. Децата често са силно фокусирани в проблемите на родителите и другите близки, без да знаят точно какво, защо и как се случва. Вероятно вярването, че „те са малки, не разбират, няма да им обясняваме, за да не ги тревожим“ остава водеща възпитателна норма в много семейства. Масово децата нямат яснота какво правят родителите им като трудова ангажираност и като любими занимания в свободното време. Родителите са само в ролята на даващи обич, внимание, грижа, но не и като личности, които детето може да опознае. Липсва ясният мъжки модел на мислене, поведение и справяне, майките изглеждат изморени, а децата изпитват страх, тъга или тревога за тях.

Обнадеждаващото е, че всички деца са в състояние да проявяват емпатия. Това означава, че те знаят как да се държат с възрастни, с индивиди, които са немошни или в нужда, могат да

изпитват жал и съчувствие към болни хора и животни. Децата правят разлика между добро и зло, което представлява добра база за формиране на ценности и добродетели като милосърдие, доброта и състрадателност. Нужни са обаче още много разговори на достъпен и разбираем за децата език относно емоциите - какво представляват, как изглеждат по лицата на хората, как да се разпознават, как могат да се управляват по-ефективно. Освен разговорите, на помощ идват сюжетно-ролевите игри в домашни условия, куклен театър с активен диалог по проблемни теми, в хода на който се демонстрират и емоции, и начини за разумно обмисляне на ситуацията и за вземане на подходящи решения от страна на децата.

По отношение на битовата ориентация, над 90% от децата добре познават всичко, което се отнася до домакинството, самообслужването и подготовката за разнообразни социални дейности (например, те знаят как се оправя легло, как се правят сандвичи, как се почиства, къде се изхвърля боклукът, къде стоят вещи и прибори, за какво и как се използват, как се пазарува), защото най-често са в ролята на наблюдатели. В резултат на това те не се опитват да се справят самостоятелно със задачи в помощ на домакинството. От една страна, това е израз на превантивни мерки от страна

на на родителите децата да бъдат предпазени от злополуки и излишно натоварване. От друга страна обаче, този стремеж за предпазване и повишена загриженост се разпростира над всички възможни дейности, в които детето може да се включи. По този начин се стопира неговата инициативност и независимост, не се стимулира критическото мислене, отговорното и самостоятелното вземане на решение, което означава постоянна зависимост от родителите.

При изследването на социалната компетентност и зрялост се оказва, че почти 90% от децата са добре ориентирани в битов план на ниво жилище, в което живеят, но в по-широк социален план те са по-скоро дезориентирани и не са наясно как да се справят. При някои деца има минимална социална ориентация и знания, постигнати по-скоро случайно, а не в резултат на системни усилия от страна на родителите по тази тема. Това превръща децата в лесни мишени извън домовете им и защитената територия на детската градина. Оказва се също така, че повечето деца нямат базисни знания за професиите на родителите. Всичко това показва, че възрастните трябва много старателно да подготвят информационно децата и да им помогнат да формират подходящи за възрастта им умения за успешно социално справяне в обичайни и в рискови

ситуации. Родителите трябва да обяснят на децата на достъпен език в какво се състои професията, която упражняват, и да ги въвеждат постепенно в социалния и професионален свят на хората. Подобна тема за професиите на възрастните, както и за социалното справяне, трябва да бъдат предмет на обсъждания и в детската градина. Благодарение на резултатите от наблюденията върху работата на педагогическите специалисти, установихме следните специфични моменти. На лице е голямо шумово и емоционално натоварване, което много бързо води до преумора и лесна ескалация на емоциите, особено в групите с повече момчета. В някои случаи учителите не смеят да искат подкрепа от родители, които показват negliжиране или липса на интерес относно проблеми, засягащи детето им. След няколко опита контактът учител-родител постепенно угасва и остава предизвикателството пред педагогическите специалисти сами да се справят с проблемните ситуации. Положителното е, че в повечето случаи учителите знаят как да общуват с родителите така, че да се стигне до благоприятен краен резултат за всички засегнати страни. Заслужава адмирации фактът, че учителите много добре познават особеностите на децата и успешно работят с всички тях. Децата обичат своите учители и приемат положително стро-

гостта, която проявяват по време на учебните и игровите дейности. Това обаче в никакъв случай не води до негативизиране на учителската роля и авторитет в детските представи.

Това, от което учителите имат постоянна нужда, са периодичните професионални обучения за придобиване на нови знания и повече практически методи за работа с децата, включително и с тези със специални образователни потребности. Учителите чувстват сериозни затруднения при работата с тях, и при липса на знания или опит, реагират на принципа проба-грешка, но винаги с мисъл, внимание и грижа. Учителите имат нужда също така от психологическа помощ и подкрепа, за да отработят собствените си емоции, да променят когнициите и поведенческите си прояви, за да отговорят на променените социално-образователни реалности и многобройните съвременни предизвикателства.

Роля на родителите и учителите за възпитанието и обучението на децата

Основата цел на обученията, проведени с родители и учители⁵ е да се установят проблемните зони и предизвикателствата в общуването между двете групи и да се направят препоръки за преодоляването им. В обученията, реализирани в периода март-май 2018 г., участваха 56 родители

(50 майки, 6 бащи) и 9 педагогически специалисти (8 учителки и 1 помощник-възпитателка) (виж граф. 2).

от рубриците се проучват познанията и впечатленията на участниците относно важни възрастови особености

Граф. 2. Разпределение на броя на родители и учители в проведените обучения

По отношение на начина на работа в рамките на проведените обучения трябва да се отбележи, че участниците разполагаха с портфолио, съдържащо различни задачи, подредени в отделни тематични рубрики. Една част от тях са насочени към проучването на уменията на участниците да се самоанализират и самопредставят. От интерес са също така и начините за определяне на силните и слабите страни в комуникативния процес. В друга част

на децата, свързани с протичането на психичните дейности, нервно-психичното и емоционалното функциониране, езиковото развитие, поведение и участие в сюжетно-ролеви игри.

От участниците се изискваше първо самостоятелно да решават поставените задачи, а след това да представят своите резултати в малка група или по време на групови дискусии. Силно впечатление направи фактът, че всички участници бяха изключително активни и много съвместно решаваха задачите, споделяйки искрено своите мисли, преживявания и житейски опит. Отговорите им изглеждаха дъл-

боко осмислени, изключително разнообразни и пропити с обич, мисъл и грижа за децата.

Работните условия по време на обученията се характеризираха с положителни емоции и с усещане за психологическа безопасност и сигурност. Това насърчава участниците по-свободно да споделят своите възприятия и наблюдения, да се учат от опита и допуснатите грешки, смело да откриват нови идеи и добри практики. Подобни работни условия са благоприятни за развитието на нагласи, ценности, жизнени компетенции и нови форми на поведение. Освен това се променят и обогатяват представите за собственията личност и за външния израз на поведението, като се научават нови неща за преживяванията, опита и постъпките на другите. Интензивно протичащите процеси в групата насърчават саморефлексията и самоанализа и участниците стават много по-компетентни, по-сензитивни и по-успешни в самоконтрола и саморегулацията.

Въз основа на данните, събрани от портфолиото на всеки участник, направихме контент-анализ и установихме следните закономерности. Родителите и учителите се представят както с традиционни, така и със специфични за тях социално-професионални, житейски и родителски роли (напр. *човек, личност, баща/майка, жена, домакиня, съпруга, дъщеря, сес-*

тра). Те се описват с помощта на изключително разнообразни личностни (напр. *честолюбив, свободолюбив, забавен*), когнитивно-интелектуални (напр. *любознателен, креативен, обмислящ, заинтересован*), мотивационни (напр. *енергичен, работещ, уверен, амбициозен, упорит за целите си*), емоционални (напр. *позитивен, оптимистичен, добронамерен*) и поведенчески характеристики (напр. *деен, организиран, подреден, практичен, дисциплиниран, разпилян, разхвърлян*).

Родителите и учителите ясно разграничават своите силни и слаби страни в процеса на общуване. Например, те трудно разговарят по причина на самия разговор (напр. *непозната, неясна, неприятна тема*), на събеседника (напр. *не изслушва, не разбира, не внимава, прекъсва, проявява неуважение*) или на моментните характеристики на самия участник (напр. *притеснен, нервен, потиснат, несигурен; разстроен, уморен*). Обратното, според участниците лесно се разговаря, когато темата е интересна и желана и за двете страни; когато събеседникът е спокоен, интересен, добронамерен и когато има сходни интереси и мислене.

Силните страни в общуването са свързани най-вече с усилията за разбиране и изслушване на партньора, с проявите на търпение, обективност и непредубеденост, както и с желание да се размишлява над споделената инфор-

мация. Слабостите в общуването са следствие най-вече от предразсъдъци, неуважение, недоверчивост, налагане на собственото мнение или отказ от комуникация. Всички участници искат да подобрят своите комуникативни умения по посока на постигането на по-голямо търпение и дипломатичност, по-ефективно управление на мислите, думите и емоциите и по-голямо съобразяване със събеседника. Следователно всички участници са напълно наясно с особеностите на комуникативния си стил. Те могат много точно да разграничат кога разговарят трудно или лесно с другите, какви са силните и слабите им страни в комуникативния процес и какви умения допълнително да развият. Прави впечатление, че характеристиките, които те откриват в събеседника и ги посочват като причина за влошаване на комуникацията, ги приписват и на самите себе си като моментно състояние и са наясно, че именно те възпрепятстват ползотворното общуване. При анализа на взаимоотношенията между възрастни и деца в ситуации, свързани с игри, отглеждане и възпитание, се регистрира, че за всички е важно да се насърчава активността, мисленето, креативността, самостоятелността на подрастващите. Същевременно е важно да се помага на децата да се научат на повече търпение, да не се отказват и да остават концен-

трирани докрай в игрови и реални ситуации.

Положителното е, че за всички участници от първостепенно значение е възпитанието на следващото поколение. В тази връзка за възрастните е важно да показват обич и внимание към детето, да му помогнат да изгради стабилна ценностна система, да разбере и да научи правилата на живот, игра, общуване, да се грижи добре за себе си, да уважава и да работи успешно с другите, да отстоява собственото си мнение, да знае какво означава да бъдеш добър, разумен и състрадателен човек.

Всички участници много точно определят специфичните за възрастта на децата характеристики, свързани с такива конкретни показатели като психични дейности, нервно-психичен и емоционален статус, езиково функциониране, поведение и участие в сюжетно-ролеви игри. Във връзка с психичните дейности те посочват, че от една страна, децата успешно възприемат и запомнят информация, мислят, съобразяват, разсъждават, превключват вниманието според ситуацията и емоционалното състояние, проявяват интерес към различни предмети, но могат и да го изместват бързо към други дейности. От друга страна обаче, децата могат да бъдат разсеяни и тогава трудно възприемат, съобразяват и запомнят. В нервно-психично и

емоционално отношение те показват радост, ентузиазъм и демонстрират спокойствие. Понякога обаче не успяват да се концентрират и да стоят на едно място, стават раздразнителни, напрегнати, хаотични, импулсивни, гневни, истерични, чувстват вина или срам от непознати хора.

Според преценката на участниците, децата имат необходимия речников запас, съобразяват кога трябва да замълчат и кога да говорят; могат да задават адекватни въпроси за заобикалящия свят, различават хумора. За съжаление обаче, има и деца с говорни затруднения, които са насочени за допълнителна консултация и работа с подходящ специалист. Този факт се потвърждава и от резултатите от проведените психологически изследвания с децата.

И родителите, и учителите констатирали, че децата имат добре изградени хигиенни навици за личен тоалет, обличане, хранене, оправяне на легло, подреждане на играчки, общуване с другите. Децата са в състояние да измислят нови идеи, игри и герои, проявяват фантазия, въображение, емпатия и са готови да взаимодействат с други деца.

От гледна точка на участниците, всяко семейство притежава различен социален профил. Обнадеждаващо е, че по-голяма част от семействата отдават първостепенно значение на

доброто възпитание, на устойчивите ценности и на здравия морал на децата. Има семейства, в които майката доминира, а бащата е в пасивна позиция. Това означава, че той оказва пълна подкрепа на майката, но не взема самостоятелни решения относно възпитанието и грижата за децата. Участниците посочват също така, че когато единият родител иска да наложи своя метод на възпитание, тогава неминуемо възникват сериозни трудности и излишно се изострят взаимоотношенията в семейството. За съжаление, има и семейства, в които бащата често отсъства или въобще не присъства в живота на детето и това го прави изключително нещастно и стресирано. За родителите и учителите проблемните ситуации най-често възникват поради няколко причини. Например, когато има раздели или неразбирателства между родителите или между самите деца в семейството, при трудности с проговарянето, при специфични вътрешно-личностни или емоционални преживявания и други трудни моменти от живота на детето вкъщи, в детската градина, в игрови и реални ситуации.

Последствията от проблемните ситуации могат да бъдат различни за децата, родителите и учителите. Когато става въпрос за децата, чрез последствията от проблемните ситуации те научават нови житейски принципи и

формират умения за успешно справяне. Успоредно на това обаче те могат да се почувстват неразбрани, виновни, стресирани, несигурни, объркани по отношение на това кое е правилно и кое не заради различните мнения на възрастните.

Когато родителите успешно преодоляват проблемните ситуации, тогава те се чувстват радостни и удовлетворени. Но у тях могат да се породят и негативни емоции като гняв, раздразнение и др. вследствие на възникналите разпрасии, изострените отношения с партньора и влошената им репутация като родители.

За учителите последствията от проблемните ситуации са по-скоро стимули и предизвикателства пред авторитета и опита им. Подобни ситуации дават повод за допълнителни разговори с децата, в хода на които те разбират, че е важно да се спазват правилата и да се проявява уважително отношение към другите. При възникване на проблемна ситуация, учителите своевременно информират родителите и очакват активно съдействие от тяхна страна и в повечето случаи наистина го получават. Обаче има и родители, които вместо да съдействат за решаването му, поставят условия на учителя как да работи с детето.

Въз основа на получените и обобщени резултати от проведените обучения ясно се открояват няколко сериозни

предизвикателства пред общуването между родители и учители. Например, случаите на безотговорност или negliжиране на родителските задължения оказват крайно неблагоприятно въздействие върху децата. Добре известно е, че всяко дете се нуждае от любовта, грижата, присъствието и подкрепата и на двамата родители, които трябва да бъдат еднакво отговорни към отглеждането и възпитанието му.

На следващо място са разминаванията в начина, по който родителите и учителите представят правилата за комуникация, взаимодействия, режим на живот и игра в семейната и в социално-образователната среда. В тази връзка е важен добрият синхрон между родителите и учителите, когато въвеждат и обясняват важните социални правила и приучват децата да ги спазват. Освен това, възрастните трябва да дават добър пример и да проявяват по-голямо търпение, уважение, добронамереност и подкрепа спрямо децата.

Постоянна и дългосрочна остава задачата и на родителите, и на учителите да стимулират познавателните интереси и заложби на децата и да им помагат да формират подходящи умения за самостоятелна грижа и справяне с различни трудности. Родителите трябва да отделят повече време за разговори с тях, да им гласуват по-голямо

доверие и да им делегират права съобразно възрастовите им особености, да им четат приказки и да им разказват истории, да ги насърчават да гледат поучителни детски филмчета и да им купуват книжки. Родителите трябва да зачитат авторитета на педагогическите специалисти и на детската градина, да проявяват разбиране във връзка със сложността, трудността и спецификата на учителската професия и да не прехвърлят родителските си отговорности на други хора. Учителите от своя страна също трябва да пазят авторитета на родителите.

Със съвместни усилия родителите и учителите трябва да поддържат активно партньорство, да постигнат добро разбирателство, да имат споделена отговорност в името на детето и неговото правилно отглеждане и пълноценно възпитание. Родителите следва да бъдат по-силно ангажирани и по-активно включени не само в проблемните ситуации с децата, но и по повод на различни делнични или празнични инициативи, важни за детската градина.

Упражнявайки своята професия, учителите са длъжни да се грижат добре за живота, здравето и безопасността на децата в детската градина и да им осигуряват равен достъп до качествено образование. В своята работа учителите трябва да се стремят да бъдат уважителни, обективни, без-

пристрастни, с равно отношение към всички деца, да връщат обратна информация на родителите относно важни моменти, свързани с развитието, трудностите и справянето им в детската градина.

Учителите следва ясно да задават и достъпно да обясняват целите, задачите, правилата за работа и общуване в детската градина и да се грижат за задължителното им спазване на практика. Те организират работата си така, че децата да участват в занятията с желание и удоволствие. За целта учителите активно включват децата в учебния процес, преподавайки им учебния материал увлекателно и ангажиращо и стимулирайки познавателното им любопитство. Учителите помагат на децата да получат нови знания, да изградят личен мироглед, да формират нови навици за самостоятелно справяне и за пълноценна работа и общуване с другите.

В обобщение трябва да посочим, че регистрирахме специфичните особености в познавателното, емоционалното и социалното развитие на изследваните от нас деца. Установихме също така конкретните предизвикателства пред възпитанието, обучението и общуването между родители и учители. На основата на събраните и внимателно анализирани факти направихме конкретни препоръки, благодарение на които е напълно възможно реално

да се подобрят взаимоотношенията между възрастните в името на правилното възпитание и успешната социализация на децата.

Литература

Минчев, Б. *Обща и възрастова психология*. С., Веда-Словена, 2014.

Стаматов, Р. *Детска психология*. Пловдив, Хермес, 2014.

Янкулова, Й. *Педагогическа психология*. С., Парадигма, 2016.

Woolfolk, A. *Educational Psychology* (9th Ed.). Allyn & Bacon, 2004.

(Endnotes)

1 Бележки

Работата с децата, родителите и учителите от детска градина № 172 в гр. София, Столична община-район „Надежда“ се осъществи благодарение на пилотен проект на тема: „Общуваме с надежда и доверие за развитие на детските градини“. Той е реализиран по инициатива и с активното съдействие на кмета на Столична община-район „Надежда“ – инж. Димитър Димов, за което му изказваме нашите специални благодарности. Много сме задължени и благодарни за любезното домакинство и всеотдайната подкрепа на г-жа Иванка Иванова – директор на детската градина. За отличната организация, логистика и медийно отра-

зване сърдечно благодарим на Цветелина Стефанова.

2 Психологическите изследвания на децата от детската градина са извършени от Анна Владимирова и Александра Петрова.

3 Изказваме сърдечни благодарности на студентите от 2 курс през уч. 2017-18 г. – Георги Гърков, Костадин Кръстев, Ива-Мария Данева, Мария Шомева, Нели Димитрова, Виктория Иванова, които всеотдайно и сърцато помагаша, оказваха активно съдействие и трупаха професионален опит.

4 Изследваните деца са от няколко групи, а именно: „Св.“ – група „Светулки“; „М.Пх“ – група „Мечо Пух“; „М.Пр“ – група „Малкия принц“.

5 Разработената и приложена методика е авторска разработка на Анна Владимирова.

6 Обученията на родителите и учителите са извършени от проф. Йонана Янкулова.